

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

**19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TARSUS'TA YAŞAYAN
GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYO-EKONOMİK YAPIYA ETKİLERİ**

İbrahim Halil AY TAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERSİN-2006

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TARSUS'TA YAŞAYAN
GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYO-EKONOMİK YAPIYA ETKİLERİ

İbrahim Halil AYTAR

Danışman: Prof. Dr. A. Nükhet ADIYEKE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERSİN-2006

ÖNSÖZ

Çok uluslu ve çok dinli bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, Ortadoğu'dan Balkanlar'a ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş coğrafyayı ve bu coğrafya üzerinde yaşayan farklı milletlere mensup insanları yüzyıllarca egemenliği altında bulundurmuştur. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda Fransız devriminin getirdiği olumsuz etkilerle beraber, 19. yüzyılda bir takım reform hareketlerine girmiştir. Bu reform hareketleri sonucunda Osmanlı toplumsal yapısında ve ekonomik yapısında bir takım değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Gerçekleşen reformlar, özellikle gayrimüslimlerin toplumsal yapı içerisindeki hukuksal statülerini oldukça değiştirmiştir.

Hukuksal statülerinin yanı sıra Osmanlı ekonomisinin, Batı kapitalizmiyle Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve benzeri antlaşmalarla bütünleşmeleri üzerine Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin ekonomik durumları da giderek daha iyi olmaya başlayacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimler, elde ettikleri ticari avantajlar ve ayrıcalıklarla yaşadıkları çevrelerin sosyo-ekonomik yapısında etkin roller oynamaya başlayacaktır. Bu yaşanan değişimler, tüm Osmanlı coğrafyasında yaşanmaktadır. Bu değişimlerin yaşandığı kentlerden biri de Tarsus'tur.

Çukurova bölgesinin en eski kentlerinden biri olan Tarsus, kara ve deniz ticaret yollarının güzergahında yer almaktadır. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimlerini daha çok ticaretle ve zanaatkarlıkla uğraşarak sağlayan gayrimüslimler, süreç içerisinde Tarsus'a gelip yerleşmişlerdir. Tarsus ve çevresinin sosyo-ekonomik yapısının gelişimde gerek sanayileşme alanında ve

gerekse ticaret, tarım alanları ile gayrimüslimler kentin gelişiminde önemli katkılarda bulduklarını söyleyebiliriz.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yönlendirmeleriyle, sabırla ve sonsuz desteği için değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Nükhet Adıyeke'ye içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca önerileri ve yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Fevzi Demir'e, Prof. Dr. Şerife Yorulmaz'a, Doç. Dr. Yaşar Erjem'e, Yrd. Doç. Dr. Nuri Adıyeke'ye ve Yrd. Doç. Dr. Şenay Özdemir'e teşekkürlerimi sunarım.

Tezimizin hazırlanması sırasında sağladıkları kolaylıklardan dolayı; Başbakanlık Osmanlı Arşivine, Ankara Milli Kütüphanesine, Mersin Üniversitesi Kent Araştırmaları Merkezine ve Tülin Selvi Ünlü'ye, Mersin Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına, Osmanlıca kaynakların çevirilerinde yardımlarından ötürü Mehtap Çelik'e, tezin yazımındaki yardımlarından dolayı Ahmet Şirin'e ve Erdinç Kaplan'a ayrıca teşekkür ederim.

Mersin, Ekim 2006

19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TARSUS'TA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYO-EKONOMİK YAPIYA ETKİLERİ

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu, çok uluslu bir devlet yapısına sahiptir. Bu toplumsal yapı içerisinde Müslümanların dışında gayrimüslim vatandaşlar da Osmanlı'nın meydana getirdiği "Millet Sistemi" içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalı devletlerin de baskısıyla gayrimüslimlere yönelik bir takım düzenlemeler içerisine girmiştir. Bu düzenlemeler, ekonomi alanında gayrimüslimleri daha da ön plana çıkarmıştır. Batı kapitalizminin, Osmanlı İmparatorluğu'nda temsilcisi olan gayrimüslimler, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari yaşamına damgalarını vurmuşlardır. İşte bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim vatandaşların yoğun yaşadığı yerlerden biride Tarsus'tur.

Tarsus'ta yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, nüfus olarak Müslümanlardan daha az; ama ekonomik anlamda daha güçlüdürler. Tarsus ve çevresinde kurulan sanayiler (pamuk ve dokuma fabrikaları), ticaret, sarraflık, bankerlik gibi çeşitli iş alanlarında gayrimüslimlerin etkinlikleri fazladır. Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimler, kentin yönetim yapısında da etkin bir biçimde rol almışlardır. Kent merkezinde kendi okulları, kiliseleri ile sosyal yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu yapı 20. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Ancak I. Dünya savaşı, bağımsızlık savaşı ve sonrasında yaşanan nüfus mübadelesi gibi bir takım olaylardan dolayı bölgedeki gayrimüslim nüfus azalmıştır. Gayrimüslim nüfusun azalması, Tarsus kentinin ekonomik yapısındaki canlılığın kaybolmasına ve

ekonomik yapının tamamen Müslümanların(Türklerin) denetimi altına girmesine neden olmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu ve Gayrimüslimler, Tarsus, Tarsus'ta Gayrimüslim Nüfus, Gayrimüslimler ve Ticaret, Konsolosluklar, Tarsus'un Ekonomik Yapısında Gayrimüslimler, Tarsus'un Sosyal Yapısında Gayrimüslimler.

THE EFFECTS OF THE NON-MOSLEMS OF TARSUS ON THE SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

ABSTRACT

Ottoman Empire has a multinational state structure. In this social structure in addition to the Moslems, non-Moslem citizens are exist in the nation system created by Ottoman. In the nineteenth century, Ottoman Empire -due to the sanctions of European states- implemented some regulations which are directed to non-Moslems. Non-Moslems as a representative of Western capitalism marked the commercial life of Ottoman Empire, that is, they economically came to the fore thanks to these regulations in the nineteenth century. At this point, Tarsus is one of the densely populated areas by non-Moslem citizens in Ottoman Empire.

The non-Moslem Ottoman citizens who lived in Tarsus are less in number than non-Moslems but more powerful in economical situation. The non-Moslems has more activities in various business fields such as the industry built in Tarsus and in its environment (cotton and textile factories), trading, moneylending and banking. The non-Moslem people who lived in Tarsus had an important part in the administration of the city. They lived in the city center having their own schools and churches. This structure lasted until the beginning of the 20 th century. However, because of some incidents like the 1 st World War, the independence War and the population exchange afterwards, the population of non-Moslem people in the area decreased. The decrease in population of the non-Moslem people caused the loss of the liveliness in Tarsus economical structure and made the economical structure be completely under Moslem (Turkish) people's control.

Key Words: Ottoman Empire and non-Moslems, Tarsus, Non-Moslem population in Tarsus, Non-Moslems and commerce, Embassies, Non-Moslems within economic structure of Tarsus, Non-Moslems within social structure of Tarsus.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
TABLO LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: KAPİTALİZM ÖNCESİ OSMANLI TOPLUMSAL YAPISINDA GAYRİMÜSLİMLER	8
I.1. Kapitalizm Öncesi Osmanlı Düzeni.....	10
I.2. 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Gayrimüslimler.....	13
II. BÖLÜM : OSMANLI DÖNEMİNDE TARSUS'UN SOSYO-EKONOMİK YAPISI.....	20
II.1. Tarsus Kentinin Tarihi.....	20
II.2. Osmanlı İdare Teşkilatında Tarsus Sancağı.....	23
II.3. Sosyal Yapı.....	26
II.4. Ekonomik Yapı ve Ticaret.....	32
II.5. Tarsus Ticaret Odası ve Ticaret Mahkemesi.....	37
II.6. Tarsus Kentinin İş Kolları ve Alanları.....	38
II.6.1. Tarım.....	39
II.6.2. Hayvancılık.....	40
II.6.3. Sanayi.....	41
II.6.4. Pazarlama.....	43

II.7. Tarsus'un Batı Kapitalizminin Çevresi Olma Süreci.....	44
III.BÖLÜM: MODERNİZM SÜRECİNDE TARSUS GAYRI MÜSLİMLERİNİN SOSYAL ETKİLERİ.....	48
III.1. Nüfus ve Sosyal Yapı.....	48
III.1.1. Ermeniler.....	54
III.1.2. Rumlar.....	55
III.1.3. Maruniler.....	57
III.1.4. Yabancı Devlet Vatandaşları.....	60
III.2. Kent Yönetimindeki Rollerini.....	62
III.3. Kentteki Azınlık ve Yabancı Devlet Okulları.....	65
III.4. Gayrimüslimlerin Dini-Kültürel Yapıları.....	67
III.5. Tarsus'ta Açılan Konsolosluklar ve Gayrimüslimlerle Olan İlişkileri....	68
IV.BÖLÜM: MODERNİZM SÜRECİNDE TARSUS GAYRI MÜSLİMLERİNİN EKONOMİK ETKİLERİ.....	74
IV.1. Ekonomik Yapı.....	74
IV.2. Ekonomide Gayrimüslimlerin yeri.....	77
IV.2.1. Gayrimüslimlerin Yer Aldığı İş Kolları.....	93
IV.2.1.1. Ticaret.....	93
IV.2.1.2. Sanayi.....	100
IV.2.1.3. Sarraflık-Bankerlik.....	103
IV.2.1.4. Tarım.....	105
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA.....	112
EKLER.....	118

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
AVS	Adana Vilayet Salnamesi
TŞS	Tarsus Şeriye Sicilleri
TTK	Türk Tarih Kurumu
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Ansk.	Ansiklopedi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğeri
vs.	ve saire
s.	sayfa

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1: 1831 Yılında Tarsus Sancağının Nüfus Durumu.....	29
Tablo 2: 19. Yüzyılın İkinci Yarısının Sonlarına Doğru Tarsus Nüfusu.....	30
Tablo 3: 1308 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi.....	31
Tablo 4: 1312 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi.....	31
Tablo 5: 1868-1901 Yılları Arasında Tarsus'taki Sanayi Tesisleri.....	43
Tablo 6: 1893 Yılında Tarsus Kazasındaki Kadın Ve Erkek Nüfusun Dini Durumu.....	49
Tablo 7: 1893-1914 Tarihleri Arasında Tarsus Kazasının Nüfus Dağılımı.....	50
Tablo 8: 1851 Yılına Ait Tarsus ve Çevresinde Yaşayan Gayrimüslimlerden Alınan Cizye Vergisi Miktarları.....	51
Tablo 9: Tarsus Gayrimüslimlerine Ait Bazı Tereke Kayıtları 1850-1900.....	82
Tablo 10: Tarsus Müslümanlarına Ait Bazı Tereke Kayıtları 1850-1900.....	87

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, uzun yıllar çok geniş bir coğrafyada egemenlik kurmuş ve etkin olduğu dönemlerde de bir çok farklı özellikleri taşıyan toplulukları bünyesinde barındırmış, çok uluslu bir imparatorluktur. 14. yüzyılda ortaya çıkan ve 16. yüzyılda tarihin en büyük ve en güçlü imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu, siyasal yapısını ve kurumlarını kendisinden önceki devletlerin yapısından etkilenecek kurmuştur. Bu anlamda Selçuklu, İlhanlı ve Bizans devlet geleneğinin etkilerini görmek mümkündür.¹ Siyasal sistemin başında bulunan sultan; yasamanın, yürütmenin ve yargının da başıdır.² Osmanlı Devleti, siyasette ve askeriye de merkeziyetçi bir siyaset izlerken, ekonomide ve idarede de adem-i merkeziyetçi bir politika izlemiştir.³

Klasik dönemde ekonomik yapıda aynı ilişkiler hakimdir.⁴ Tarım dışı üretim, zanaat düzeyinde örgütlüdür. Kent düzeyindeki örgütlü yapılar bilindiği üzere loncalar olarak adlandırılır. Toplumsal yapının geniş bir kesimi, üretimi sadece kendi geçimini sağlayabilecek düzeyde yapmaktadır. Bu nedenle temel amaç geçimlerini sağlamak olduğu için ticari ilişkiler de sınırlıdır. Klasik dönem Osmanlı ekonomik yapısının bu anlamda prekapitalist özellikler taşıdığını söylememiz mümkündür. Çünkü üreticinin, ürettiği malı satmak, pazarlamak veya zengin olmak gibi bir kaygısı olmadığı gibi devletin de amacı, toplumun ihtiyacını karşılamaktır. Provizyonizm ilkesinden kaynaklanan bu anlayıştan dolayı, bu dönemde ihracatı engelleyici politikalar izlenmektedir.

¹ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, Cem yay., C.2, 5.baskı, Temmuz 1997 İstanbul , s. 131

² *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Ed: Fevzi Demir, Mersin Üni.yay., 2.baskı, Mersin 2003, s. 22-23

³ Sabahaddin Zaim, “Yükselme Devrinde Osmanlı Devleti’nin İktisadi Durumu”, *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., C.3, Ankara, 1999, s. 32

⁴ Akşin, *a.g.e.*, s. 222

18. yüzyılda Avrupa’da sanayi devriminin gerçekleşmesiyle birlikte devrimin yarattığı sonuçlar açısından dünya ekonomisi, hızla kapitalizmin etkisi altına girmeye başlamıştı. Sanayi Devrimi sonrasında Avrupalı devletler gerçekleştirdikleri aşırı üretim sonucu, ürettikleri malı pazarlamak ve ürettikleri mallar için hammadde arayışı içerisine girmişlerdi. Bu gelişme dünya ticaretini genişletirken, dünya ekonomisini de yeni bir hiyerarşik yapı içerisine sokmuştur. Buna bağlı olarak merkez ve çevre olarak yeni bir yapılanma karşımıza çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, dünyadaki bu genel ekonomik gelişmeden etkilenmiştir. Klasik dönemdeki, prekapitalist ilişkilere dayalı geleneksel ekonomik yapısını, 19. yüzyılın başına kadar korumaya çalışmıştır. Ancak 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile kapitalist ilişkiler, hem Osmanlı toplumsal yapısına hem de ekonomik yapısına girmiştir. Geleneksel yapıdaki bu kırılma Osmanlı Devleti’ni derinden etkilemiştir.

Tanzimat Fermanı ve 1838 ile 1841 yılları arasında Avrupalı devletlerle imzalanan ticaret antlaşmalarından dolayı Osmanlı İmparatorluğu, dünya kapitalizmine ve yabancı sermayeye kapılarını açtığı gibi artık kendi dengeleriyle hareket edemeyerek çevreselleşme sürecinin içerisine girmiştir. Osmanlı ekonomisindeki bu kırılmalar, Tanzimat döneminde toplumsal alanda gerçekleşen reformlar ve düzenlemelerle birlikte Osmanlı’yı daha da dışa bağımlı hale getirmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu bu durum, devletin sınırları içerisinde yer alan bütün kentleri etkilemiştir. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, belli coğrafyaların dışında pek fazla kentleşmemiştir. Dolayısıyla halkın büyük bir çoğunluğu geçimini, esas olarak çevredeki kırsalın

değerlendirilmesi ile sağlamaktadır. Tarım ve hayvancılık ön plandadır. Var olan ticari faaliyetler de daha çok kıyı kenarlarında bulunan kentlerde yoğun olarak yaşanmaktadır. Bu kentlerde ayrıca küçük imalathaneler kurulmuştur. Bunların bir kısmı sabunhaneler, boyahaneler, ma'saracılar, mum imalathaneleri, dökümhaneler, değirmenler, dokumacılar vb. imalathaneler şeklindedir. Bunun dışında kentlerde zanaatkar üretim de yaygındır.⁵

Kıyı kentlerindeki Osmanlı tüccarı, genellikle yakın bölgelerdeki ülkelerle ticari faaliyetlerde bulunmaktadır. Deniz ötesi ticaret genelde yabancı tüccarlar tarafından yürütülmektedir. Bölgesel ve uluslararası ticaretle uğraşan tüccarlar, köylülerin ve zanaatkarların bağlı olduğu katı kurallardan ve vergilerden muaf tutulmuşlardır. Ancak, imparatorluk içindeki mal akışına ilişkin kapsamlı kurallar bulunmaktadır ve hepsi devletin kontrolü altındadır.⁶ 18. yüzyılda bilindiği üzere devletin ekonomi üzerindeki kontrolü oldukça zayıflamıştır. Bunun nedeni; Avrupalı devletlerin, Osmanlı topraklarında konsoloslarıyla, tüccarlarıyla ve kaptanlarıyla var olmalarıdır. Ticaret dengesinin Batı lehinde bozulması da önemli bir faktördür. Bu durum da Osmanlı vatandaşı Hıristiyan tebaaya yaramıştır.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bu gelişmeler, devletin sınırları içerisinde yer alan bütün kentleri etkilediği gibi Tarsus kentini de etkilemiştir. Ekonomik anlamda değerlendirildiğinde; Tarsus, 10. yüzyıla kadar önemli bir liman ve ticaret kentidir.⁷ Coğrafi nedenlerle kentin doğal limanı kapanınca Kazanlı ve Yeniköy iskeleleri aracılığıyla Tarsus, denizle olan bağlantısını devam ettirmiştir. Denizle olan bağlantısından dolayı kent, bölgede önemli bir ticaret

⁵ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cem Yay., C.1, İstanbul, 1995, s. 50

⁶ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., 2.baskı, 1995, s. 50

⁷ Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 2001, s.83

merkezi konumundadır. Bu durum kentin yabancı devletlerle güçlü bağlantılar kurmasını ve Çukurova bölgesinin dışa açılan kapısı olma niteliğini kazanmasını sağlamıştır. Tarım, ticaret ve tarımsal üretime dayalı sanayi, kentin önemli ekonomik faaliyetlerini oluşturmaktadır.

Sosyal anlamda değerlendirildiğinde, Tarsus kenti eski çağlardan beri canlı ve işlek bir ticaret kenti olmasından dolayı her zaman kalabalık bir kent nüfusuna sahip olmuştur. 19. yüzyıl açısından Tarsus'un sosyal yapısına bakıldığında, kentin büyük çoğunluğu Müslüman-Türklerden oluşmaktadır. Müslümanların yanı sıra kentin sosyal yapısı içerisinde Osmanlı vatandaşı olan Ermeni, Rum, Maruni, Yahudi gibi çeşitli topluluklara mensup insanlar yaşadığı gibi yabancı devlet vatandaşı olan ve genellikle ticaretle uğraşan insanlar da yaşamaktadır. Tanzimat ve Islahat fermanlarının getirdiği siyasal ve sosyal haklardan yararlanarak gayrimüslim topluluklar, 20. yüzyıl'ın başlarına kadar kentin sosyal ve ekonomik yapılanması içerisinde tüccar, sarraf, çiftçi, sanayici olarak aktif bir şekilde yer almışlardır.

Araştırma alanımızı Tarsus sancağı oluşturmaktadır. Bu araştırmada, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Tarsus Sancağı'nın sosyal ve ekonomik yapısı içerisinde gayrimüslimlerin etkileri incelenmektedir. Bu araştırmada kullanılan temel kaynaklar, Tarsus Şer'iyeye Sicilleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleridir. Şer'iyeye sicilleri bilindiği gibi, kadıların devlet merkeziyle yaptıkları yazışmaları, halkın şikayet ve dileklerini, mahalli idarelere yönelik hukuk düzenlemelerini içeren ferman ve hükümleri, aynı zamanda ait olduğu bölgenin sosyal ve ekonomik yaşamını yansıtan mahkeme kararlarıdır. Bu anlamda siciller, kent tarihi ve ekonomik tarih açısından önemli kaynak niteliğini taşımaktadır. Başbakanlık

Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler de merkezle, yerel idareciler arasındaki yazışmaları ve problemleri göstermesi açısından önemli kaynaklardır.

Bu araştırmanın temel amacı, 1850-1900 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan toplumsal dönüşümleri incelemektir. Bununla birlikte Tarsus'ta yaşayan Rum; Ermeni, Musevi gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının, bu bölgedeki ekonomik ve sosyal etkinliklerini incelenmek ve bunların, Batılı devletlerle olan ticari ilişkilerini, bu ilişkilerin gayrimüslim vatandaşlara neler kazandırdığını, gayrimüslimlerin bu anlamda Tarsus'un sosyo-ekonomik yapısına olan katkılarını incelemektir. 19. yüzyıl itibariyle Tarsus, dış ve iç ticaret bağlantıları güçlü olan bir kenttir. Kente yaşayan gayrimüslimlerin, 1839 Tanzimat Fermanı ile kazandıkları haklar ve statünün, 1856 Islahat Fermanı ile daha da genişletilmesi, Tarsus ekonomisi başta olmak üzere gayrimüslimlerin pek çok alanda üstün bir konuma gelmelerini sağlamıştır. Bu çalışmamız gayrimüslimlerin, üstün konuma gelmeleriyle birlikte kente neler kazandırdıklarını, konumlarını ve diğer sosyal gruplarla olan ilişkilerini göstermesi açısından önem kazanmaktadır.

Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimlerin, 19. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde, Tarsus'un sosyal ve ekonomik yapısında ne gibi etkilerinin ve rollerinin bulunduğunu konu alan bu çalışmamızın birinci bölümde, Osmanlı toplumsal yapısında gayrimüslimlerin hukuksal, ekonomik ve sosyal durumuna ana çizgileriyle değinilmiştir. Bu bölümde ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel ekonomik durumu ve 19. yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasal yapısında yaşanan, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanıya gayrimüslimlerin, bu gelişmelerden nasıl etkilendikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde; Tarsus kentinin günümüze kadar olan siyasi tarihi değerlendirilmiş, Osmanlı İmparatorluğu yönetimine girişinden 19. yüzyıla kadar Tarsus kentinin sosyal ve ekonomik yapısı ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde kentte kurulmuş olan önemli ekonomik kuruluşlara ve kentin ekonomik yapılanması içerisinde bulunan iş alanlarıyla ilgili temel bilgiler ve veriler aktarılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm; “Modernizm Sürecinde Tarsus Gayrimüslimleri’nin Sosyal Etkileri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, ilk olarak 19. yüzyıl’da Tarsus’ta yaşayan gayrimüslimlerin nüfus ve sosyal yapıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra gayrimüslimlerin, şehir yönetiminde ve çeşitli kamusal kuruluşlarda etkinlikleri, kentte var olan eğitim kurumları ile dinsel kurumları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca son olarak, Tarsus’ta açılan yabancı devlet konsoloslukları ve bu konsoloslukların gayrimüslimlerle olan ilişkileri de bu bölüm başlığı altına incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın dördüncü ve son bölümünde ise, modernleşme ve kapitalist ilişkilerin başladığı 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda, Tarsus kentinin ekonomik yapısı incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Tarsus kentinin ekonomik gelirleri, Çukurova Bölgesi’nin Mısır Valisi M. Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın yönetimi altına girmesiyle bölgede yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Tarsus’ta yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleri; ticaret, sanayi, sarraflık-bankerlik, tarım gibi farklı başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır.

19. yüzyıl itibariyle modernleşme sürecinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu’nun, sosyal ve ekonomik dinamiklerinde meydana gelen gelişmelerden hareketle, Tarsus’ta yaşayan gayrimüslimler incelenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bu gelişmelerin Tarsus Kentine nasıl yansıdığını ortaya koymak ve ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimlerin, yaşadıkları mekanlarda ne gibi izler bıraktıklarını belirtmek açısından bu çalışmamız şimdiye kadar yeterince aydınlatılamayan bu alana katkıda bulunacaktır.

I. BÖLÜM: KAPİTALİZM ÖNCESİ OSMANLI TOPLUMSAL YAPISINDA GAYRİMÜSLİMLER

Geniş topraklara egemen olan Osmanlı İmparatorluğu; çeşitli din, dil, ırk ve kültürlerle mensup “millet”lerden oluşan bir imparatorluktur. Osmanlı Devleti’nin egemenliği altında yaşayan kişiler, etnik kökenleri dikkate alınmadan, sadece mensup oldukları din ve mezhep esas alınarak sınıflandırılmışlardır. Bu sisteme de “Millet Sistemi” denilmektedir.⁸ Osmanlı İmparatorluğu’nda millet sistemi, İslam hukukunun zimmiyet statüsüne dayanmaktadır. Arapça’da da millet kavramı dine veya mezhebe bağlı topluluk olarak ifade edilmektedir.⁹

Devlete ait belgelerde Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimleri anlatmak için “Tebaa-i Gayrimüslime, Cemaat-i Muhtelif” gibi kavramların yanı sıra “Millet-i Saire, Millet” gibi kavramlara da yer verilmektedir. Bu sistemde, her millet grubu; devletle olan ilişkilerini, mali ve idari sorumluluklarını ve adli sorunlarını, grubunun yöneticileri aracılığıyla cemaat içinde çözümlenmeye çalışır. Bu anlamda, birey önce bu grubun yönetimi altındadır. Osmanlı’da yaşayan grupların birbirleriyle etkileşimleri de pek fazla olmamıştır.

İlber Ortaylı’nın da belirttiği üzere; “Her millet grubunun yaşamı, gelenekleri, dışarıyla etkileşimi minimumda olup, köy ve kentteki mahalleleri de kapalı birer mekandır.”¹⁰ Bu sistem içerisinde, gayrimüslim halk, inanç, ibadet ve eğitim hürriyetine de sahiptir. Sahip olduğu bu haklar karşısında gayrimüslimler, devlete İslam hukukuna göre cizye, haraç gibi bir takım vergiler vermekle sorumludurlar. Osmanlı Devleti yöneticilerinin örfi hukuka göre ilk dönemlerden

⁸ Ali Güler, *Türkiye’deki Gayrı Müslimler*, ATASE Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 1

⁹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrı Müslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay., 1.b., İstanbul, 1990, s. 17

¹⁰ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 30

itibaren fethettikleri bölgelerdeki Hristiyan halka millet sistemi çerçevesinde göreceli de olsa kendi geleneklerini, inanç ve ibadet özgürlüğünü sağlamasından dolayı sınırlarını Anadolu ve Rumeli’de daha kolay geliştirebilmiştir.¹¹

Osmanlı Devleti’ndeki başlıca gayrimüslim topluluklar; Rum-Ortodokslar, Ermeniler, Katolikler, Yahudiler ve Protestanlardır. Ortodokslar yani Rumlar, devlet hiyerarşisinde diğer topluluklara göre daha önde bulunmaktadır. Aynı zamanda Osmanlıdaki en büyük gayrimüslim topluluktur. Fener-Rum patrikhanesi de, Ortodoksların dini ve idari merkezi durumundadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan gayrimüslimler, Bilal Eryılmaz’ın belirttiğine göre belli bir takım alanlarda serbest haklara sahiptirler.

Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaaya dini, adli, idari ve eğitim alanlarında kendi cemaat liderleri başkanlığında kurumlarını ve kurallarını düzenleme ve kullanma hakkını ve her cemaate reisini seçme yetkisini tanımıştır. Gayrimüslim topluluklar kendi teşkilatlarını kurarak, kendi içine kapalı bir yapı içinde cemaat işlerini sürdürmüşlerdir.¹²

Gayrimüslimler, Osmanlı Devleti’nde üretimin her kademesinde faaliyet göstermişlerdir. Özellikle köylerde yaşayan Rumlar ve Ermeniler tarımla uğraşmışlardır. Çiftçilik, hayvancılık, balıkçılık başlıca tarımsal üretim çeşitleri olarak dikkat çekmektedir. Bunun dışında kentlerde yaşayan gayrimüslimler ise; genelde ticaret ile uğraşarak geçimlerini sağlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki gayrimüslim, tüccar ve sarraf çevrelerinin ekonomik güçleri 16. yüzyıldan itibaren artmaya başlamıştır. İltizam uygulamasının bunda büyük bir etkisi

¹¹ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 24

¹² Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 38

vardır. Mültezimlerin büyük ölçekli peşin ödeme yapmak zorunda kalmaları sarraf-tefecilerin büyük bir sosyo-ekonomik güç elde etmelerini kolaylaştırmıştır. 18.yüzyılda eyaletlerin birer bütün halinde mültezim-valilere bırakılması, tüccar-sarraf-tefeci gayrimüslimlerin güçlenmesine, bunların idareciler üzerinde denetim kurmasına yol açmıştır. Valiye yüksek faizle borç veren, onun kaynaklarını denetleyen, ürünleri ile ticaret yapan tüccar-tefeciler, hasat döneminden önce vergi toplama yetkisini elde etmiştir.

Bu sarraflardan bir çoğu asıl güçlerini aracılık yaptıkları Avrupalı tüccarlardan almaktadır. Söz konusu sarraflar, 18. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin himayesine girerek, Avrupalı tüccarların imtiyazlarından da yararlanmaya başlamışlardır. Böylece Osmanlı ekonomisinin kapitalist gelişme merkezlerindeki birikime bağlayan zincirleri oluşmaya başlamıştır. Bu zincirlerin kurulmasını da gayrimüslim Osmanlı vatandaşları sağlamıştır. Görüldüğü üzere, bu dönemden itibaren Osmanlı ekonomisinin şekillenmesinde gayrimüslimlerin büyük bir etkisi bulunmaktadır.

I.1. Kapitalizm Öncesi Osmanlı Düzeni

Her toplum zaman akışı içerisinde sürekli değişim geçirir. Osmanlı İmparatorluğu da bu genel kuralın dışında kalmamıştır. İmparatorluğun klasik dönemi olarak nitelediğimiz ilk dört yüzyılı bile Osmanlı toplumunun dilinde, kültüründe, dinsel inanç ve örgütlenmesinde, mali, askeri-idari yapısında devirden devire büyük değişiklikler göze çarpar. Osmanlı İmparatorluğu da bu genel kural çerçevesinde, 16. yüzyıldan itibaren bir takım önemli sorunlarla karşı karşıya

gelmiştir. Meydana gelen bu sorunlar, devletin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılarının bozulmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatla ilgili kararlarında 1500 ile 1800 yılları arasında etkili olan ve Osmanlı ekonomik dünya görüşünün temel unsurları arasında sayılması gereken başlıca üç ana ilke tespit edilmektedir. Bu ilkeler; iaşecilik (Provizyonizm), gelircilik (fiskalizm) ve gelenekçilik (tradisyonalizm)'dir.¹³ Osmanlı ekonomik dünya görüşü işte bu üç ilkenin zamana, bölge ve sektörlere göre değişen şekillerde birleşmelerinde meydana gelen üçlü bir yapı içinde kimliğini kazanmış ve bu kimliği ile ekonomik yapıyı yönlendiren düzenlemeler yapmıştır. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin korumacı ekonomik politikalarına karşı tam ters bir politika izleyerek Batılı ülkelerin giderek ithalatı kısmak, kotaya bağlamak, yüksek gümrük vergileri koymak gibi tedbirler alırken, Osmanlı; ithalatı serbest bırakan, ihracatı kısıtlayan politikaya yönelmiştir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bu anlayış devam etmiştir.¹⁴

19. yüzyıla kadar bu yapı içerisinde, klasik ticaret yollarının değişmesiyle Hint ve İran pazarlarını ellerine geçiren Avrupalı tüccarlar, doğrudan deniz yolu ile gereksinimlerini kolaylıkla sağlamışlardır. Osmanlı tüccar grubunun bunlarla rekabet etmesi söz konusu bile değildir.¹⁵ Bu durum; kapitülasyonlarla yabancı ülke tüccarlarına tanınan kolaylıklara, sermaye yokluğu ve bilgi yetersizliğine, can ve mal güvenliğinin yeterince sağlanamaması gibi etkenlere bağlanabilir. Bundan dolayı Osmanlı uyruğu güçlü bir tüccar sınıfı oluşturamamıştır.

¹³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., 1.baskı, İstanbul, 2000, s. 45

¹⁴ Genç, *a.g.e.*, s. 54

¹⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 7

19. yüzyılın başlarından itibaren ticaretin yapısı merkez-çevre iş bölümünü yansıtan bir özellik kazanmıştır. Merkez, çevreden hammadde almakta ve çevreye mamul mal ihraç etmektedir. Bu dönüşüm bir takım toplumsal karışıklıkların yanı sıra yeni toplumsal grupların da ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁶ Bu yeni toplumsal gruplar, Osmanlı tebaasından olup Avrupa devletlerinin himayesine girerek, tıpkı Avrupalı tüccar (müste'min) gibi iç ve dış ticarete ayrıcalıklı bir konuma gelerek ticaret yapmaya çalışan yerli tüccarlardır ve bunlara "Beratlı Tüccar" ismi verilmiştir.¹⁷ Bu değişimden en çok etkilenenler Müslüman imalatçılar ve tüccarlardır. Artan ticaretten, özellikle de dünya pazarlarına yönelik ticaretten pay alamamışlardır.¹⁸

Osmanlı gayrimüslim topluluğu içinde bir başka grubu oluşturan ve beratlı tercüman olarak anılan Osmanlı tebaası reaya da böylelikle, kapitülasyonların müste'min tüccar ve elçilik mensuplarına tanıdığı hak ve imtiyazlara sahip olmuştur. Haraç ve cizyeden muaf tutulmuş, diğer yükümlülüklerden de kurtulmuştur.¹⁹ Örneğin %5 olan gümrük vergisini tıpkı yabancı tüccarlar gibi %3 olarak ödemişlerdir.²⁰ Bu da Müslüman tüccarlarla, yabancı tüccar ve onların himayesi altına giren gayrimüslim Osmanlı tüccarı arasında haksız rekabete neden olmuştur.

Siyasal açıdan baktığımızda; kapitalizm öncesinde Osmanlı, Batılı devletler karşısında almış olduğu askeri yenilgilerden dolayı sürekli toprak kaybı içerisindeydi. Özellikle Fransız Devrimi'nin ulusçuluk düşüncesi bu süreci daha da hızlandırmıştır. Bu siyasal dağılmayı önlemek için başta ordu olmak üzere, Osmanlı

¹⁶ Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansk.*, İletişim Yay., C.3, 1995, İstanbul, s. 644

¹⁷ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrı Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s. 17

¹⁸ Keyder, *a.g.m.*, s. 644

¹⁹ Bağış, *a.g.e.*, s. 26

²⁰ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yay., İstanbul, 1977, s. 42

yöneticileri çeşitli alanlarda bir takım reformlar gerçekleştirmişlerdir. Özellikle 19. yüzyılda gerçekleştirilen toplumsal alandaki reformlarla, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları geniş ve ayrıcalıklı haklara sahip olmuştur. Bu reformlarla Osmanlı yöneticilerinin, istenilen sonucu elde etme konusunda başarılı olduklarını söylemek pek mümkün değilse de, yapılan reformlar modern-çağdaş bir Osmanlı devlet ve toplum yapısının oluşturulması konusunda önemli etki yaratmıştır.

I.2. 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Gayrimüslimler

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için oldukça önemli bir yüzyıldır. Bu yüzyıl içerisinde Osmanlı Devleti; siyasal, toplumsal, hukuksal ve ekonomik yapılar başta olmak üzere bir çok alanda önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu nedenle bazı tarihçiler Osmanlı'nın bu yüzyılını “İmparatorluğun en uzun yüzyılı” olarak nitelendirirler.

Osmanlı Devleti, çeşitli unsurlardan oluşan bir devlettir. 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler, millet sistemi çerçevesinde devletin kendilerine tanıdığı haklardan yararlanarak, varlıklarını sürdürmüşlerdir. Fakat, 1789 yılından sonra Avrupa'da yayılan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'nin “Millet Sistemi”ni zayıflatmaya başlamıştır. Bu nedenle Osmanlı devlet adamları, bu tehlikeyi görüp milliyetçi akımları önlemek için birtakım çabalar içerisine girmişlerdir. Bunun için ilk çabayı harcayan ve Tanzimat Dönemi'nin temelini oluşturan II. Mahmut'tur. Ama asıl önemli çalışma ardılı Abdülmecit tarafından hazırlattırılan “Tanzimat Fermanı”dır.

Tanzimat hareketleri Osmanlı'ya batılı anlamda bir düşünce biçimi ve yönetim şekli getirmek için Avrupa'dan esinlenerek yapılan programlı bir yenilik ve kültür hareketidir. Tanzimat Fermanı; Topkapı Sarayı'nın Gülhane Bahçesi'nde düzenlenen ve yabancı elçilerle, devlet adamlarının hazır bulunduğu bir toplantıda, Mustafa Reşit Paşa tarafından Kasım 1839 tarihinde ilan edilmiştir.

Tanzimat'ın ilanı ile toplumsal yapıda çok önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Her şeyden önce din esasına dayalı millet sistemi yerine, kozmopolit bir "Osmanlılık" bilinci yerleştirilmeye çalışılmıştır. Hakim millet anlayışı terk edilmiştir.²¹ Tanzimat, kopma noktasına gelen toplum bağlarını yeniden kuvvetlendirmek amacıyla ortaya çıkan bir süreçtir. Avrupalı büyük devletlerinin baskı ve müdahaleleri altında gayrimüslim cemaatlerin Türk ve diğer Müslüman cemaatlerle birlikte yaşabilecekleri bir imparatorluk birliğinin kurulmasına çalışılmıştır. Fakat Tanzimat Fermanı'nın esasları böyle bir birliği sağlamaktan uzaktır.²² Tanzimat Fermanı asıl amacı olan, yönetenle-yönetilen arasındaki bağları tam olarak kuramamıştır. Fermanda vaat edilen gayrimüslimlerin eşitliği nasıl sağlanacağı belirsizdir.

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikler şunlardır; Müslüman veya gayrimüslim olan herkesin can, mal, namus güvenliği devlet garantisi altına alınacak, vergiler herkesin gelirin göre düzenli bir şekilde alınacak, askerlik belirli bir düzene göre olacak, mahkemeler herkese açık olacak ve mahkeme kararı olmadan kimse idam edilmeyecek, herkesin mal ve mülk sahibi olması ve bunu miras olarak bırakabilmesi sağlanacak, rüşvet ve iltimas kaldırılacak, kanun gücünün her gücün

²¹ Güler, *a.g.e.*, s. 5-16

²² Cevdet Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansk.*, İletişim Yay., C.4, 1985, İstanbul, s. 1015

üstünde olduğu kabul edilecektir. Tanzimat'la birlikte sancak merkezlerinde, Müslüman ve zımmi üyelerden oluşan meclisler kurulmuştur.

1839 yılında ilan edilen “Tanzimat Fermanı” insan hakları bildirgesi niteliğini taşımaktadır. Hristiyan tebaanın eşitliği, herkesin mülkü ve maddi gücüne göre vergi vermesi, dağınık devlet yapısının merkezileştirilmesi, askeri harcamaların kanunlarla yürütülmesi fermanın kabulleri arasındadır.²³ Bunun dışında “İngiltere ve Fransa, 1838 ve 1839 ticaret antlaşmalarıyla Osmanlı’yı açık pazar olarak uluslararası ticaret ağına sokarken, 1839 Tanzimat Fermanı ile de küreselleşme hareketinin içine çekmişlerdir.”²⁴

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti’nde anayasal düzenin başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Bu fermanla Sultan I. Abdülmecid, kendi gücünün üzerinde bir güç olduğunu kabul etmiş; fakat aynı zamanda yönetimin sivilleştiğinin de bir göstergesi olarak ön plana çıkmıştır.²⁵ Tanzimat yıllarında Batılı devletler himayeci politikalarını daha da yoğunlaştırmışlardır. Bu devletler Osmanlıya yönelik baskılarını artırarak azınlıklar için yeni bir takım düzenlemeler yapılmasını talep etmişlerdir. Bu da beraberinde “Islahat Fermanı”nı doğurmuştur.

Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti’nde bir iç düzenleme olmakla beraber Rusya ve Avrupa’nın iç işlerine karışmasını önlemek amacıyla ilan edilmiştir. Bu ferman, Paris Konferansı’nın başlamasından hemen sonra İstanbul’da yabancı devlet temsilcilerinin huzurunda okunarak açıklanmış, bu fermanın getirdiği yeniliklerle

²³ Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1999, s. 34

²⁴ Kazgan, *a.g.e.*, s.34

²⁵ İlber Ortaylı, “Tanzimat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansk.*, İletişim Yay., C.6, 1985, İstanbul, s. 1546

beraber Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyan cemaatler hızla uluslaşma ve laikleşme sürecine girmişlerdir.²⁶

Islahat Fermanı'nın getirdiği önemli hususlar şunlardır: Din ve mezhep özgürlüğü sağlanacak, okul kilise ve hastane gibi binaların tamiri yapılacak, Müslümanlarla, gayrimüslimler kanun önünde eşit sayılacak, patrikhanede yeni meclisler kurularak bu meclislerin aldığı kararlar Osmanlı Devleti tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek, devlet hizmetlerine, okullara, askerlik görevine bütün uyruklar eşit olarak kabul edilecektir. Ayrıca vergiler eşit alınacak, iltizam usulü kaldırılacak, yabancılar da Osmanlı Devleti sınırları içinde mülk sahibi olabilme hakkına sahip olacaklardır. Hangi milletten olursa olsunlar gayrimüslim vatandaşlar, devlet hizmetine alınacak ve yeteneklerine göre uygun memuriyetlerde çalıştırılabilecektir. Askeri okullar dahil tüm okullara kabul edileceklerdir.²⁷ Bu fermanla gayrimüslimlere daha fazla hak verilmiştir ve bu gelişme de Müslüman halkın tepkisine neden olmuştur.

Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayacaklarını Paris Antlaşması'yla kabul etmelerine rağmen sözlerinde durmamışlar ve bu fermanı bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmışlardır. 1856 Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri camiasına girmesinin bedelidir. Bundan sonra devletler ticaret, sanayi, maden, ulaştırma alanlarında bir takım imtiyazlar alacaklar, daha önce elde ettiklerini pekiştireceklerdir.²⁸ Bu nedenle fermanın yayınlanmasından sonra da Osmanlı topraklarında siyasi anlamda kargaşa çıkmaya devam etmiştir.

²⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yay., 6.baskı, İstanbul, 2004, s. 228

²⁷ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 47

²⁸ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 49

Bu fermanların dışında Osmanlı gayrimüslimlerinin, devlet içindeki hukuki statülerinde meydana gelen gelişmelerin esas dönüm noktasını 1876 tarihli “Kanun-i Esasi” oluşturmaktadır. Gayrimüslimlerin de katılımıyla hazırlanan anayasa, din ve mezhep farkı gözetmeksizin herkesi Osmanlı saymaktadır. Vatandaşına tanıdığı başlıca haklar ise; kişi hürriyeti, basın hürriyeti, ticari-sanayi ve zirai alanda her türlü şirket kurabilme hakkı, eğitim-öğretim hürriyeti, devletin dini islam olmakla beraber, kamu düzenine ve adaba aykırı olmadığı müddetçe herkes dilediği biçimde serbest ibadet edebilme hakkına sahiptir ve devletin himayesi altındadır.²⁹ Bu haklar tek tek Anayasa’da belirtilmiştir. Ayrıca gayrimüslimler, buldukları bölgelerdeki idare meclislerinde ve sonraki süreçte meclis-i mebusanda üye olarak görev almışlar ve kendilerini temsil etmişlerdir. Görülüyor ki; Tanzimat’la başlayan dönem, Islahat Fermanı ve meşrutiyet ile devam eden düzenlemeler, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki statülerinde önemli ve köklü değişikliklere sebep olmuştur. Bu zamana kadar millet sistemi çerçevesinde kendi içerisinde özerk olan bu unsurlar, bu düzenlemelerle artık Müslümanlarla hak ve hürriyetler konusunda eşit ve ortak bir statüye kavuşmuşlardır. Aynı zamanda topluluklar üzerinde din adamlarının mutlak otoriteleri büyük ölçüde kırılmış, her kesimden insanların cemaat ve devlet yönetimine katılmaları sağlanmıştır.³⁰

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri, Osmanlı İmparatorluğu’nda çok önemli değişimlerin yaşandığı bir süreçtir. Her alanda yaşanan batılılaşma-modernleşme, ekonomik yapılanmada da kendini göstermektedir. Bu döneme kadar kapitalizme karşı bir ekonomik politika yürüten Osmanlı İmparatorluğu, bu tarihlerden sonra kapitalizme uygun ya da başka bir deyişle liberal ekonomi

²⁹ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 154-155

³⁰ Güler, *a.g.e.*, s. 25

anlayışına yönelmiştir.³¹ Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, Avrupalı tüccar meslektaşlarıyla ticari ilişkiye girerek Osmanlıyı, Avrupa ekonomik sistemiyle bütünleştirmişlerdir. Sonraki süreçte devlette bu bütünleşmeyi geliştirmek için Avrupa kapitalizminin ihtiyaç duyduğu alanlara yönelik üretimlerin geliştirilmesini teşvik edici önlemler almıştır.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasındaki ticaretin büyümesinin ve değişiklik göstermesinin nedenleri; ticaret yollarının değişmesi, yapılan ticaret antlaşmalarının Osmanlı aleyhinde olmasıdır. Bunların dışında Osmanlı ekonomisinde var olan başlıca sektörlerin yabancıların ve onlarla işbirliği içinde olan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına ait olmasıdır. Bu anlamda ekonomide yaşanan bu değişim, Osmanlı toplumsal grupları üzerinde de farklı etkiler yaratmıştır. Gayrimüslim tüccarlar bu ticaretin büyümesinden ve yabancı tüccarlarla kurmuş oldukları ilişkilerden dolayı daha kazançlı çıkarken, Müslüman tüccarlar bu gelişmeden olumsuz etkilenmişlerdir.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu sosyal anlamda farklı etnik grupların bir arada yaşadığı çok uluslu bir devlettir. Bu devletin süreç içerisinde siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda bir kargaşa sürecine girmesi, beraberinde bu alanlarda bir takım yeni düzenlemeler yapmasına neden olmuştu. Gerçekleştirilen bu düzenlemeler başta başkent İstanbul olmak üzere bütün Osmanlı kentlerini etkilemiştir. Yukarıda belirttiğimiz bu dönüşümlerden en çok gayrimüslim vatandaşlar olumlu yönde etkilenmişlerdir. Osmanlı'da yaşayan gayrimüslim vatandaşlar, kendilerine sağlanan hukuksal, siyasal, sosyal haklarla beraber zaten

³¹ Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, "Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin", *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, , YKY Yay., Kasım, 2004, s. 70

ellerinde var olan ekonomik zenginlikle beraber bir müddet sonra yaşadıkları kentlerin ekonomik ve sosyal yaşamlarında daha da etkili olmaya başlamışlardır.

II. BÖLÜM : OSMANLI DÖNEMİNDE TARSUS'UN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

II. 1. Tarsus Kentinin Tarihi

Çukurova'nın önemli kentlerinden olan Tarsus, Çukurova Bölgesi'nin batısında yer alan Tarsus Nehri'nin meydana getirdiği ova ortasında kurulmuş bir yerleşim merkezidir. Bu şehirde eski çağlardan beri kurulan birçok medeniyet vardır. Kentin bu kadar önemli olmasını sağlayan bazı nedenler bulunmaktadır. Bunlar;

- 1) Deniz kenarında bulunması, bugün 14-15 km içeride ancak ilkçağda denize bitişik olduğu bilinmektedir.
- 2) Tarsus ve civarının topraklarının çok verimli olması,
- 3) Gülek Boğazı'nın bulunması, Hint yarımadasını Avrupa'ya bağlayan İpek Karayolu üzerinde bulunan Gülek Boğazı, tarihte olduğu gibi bugün de aynı önemini korumaktadır.³²

Tarsus'ta hakimiyet süren uygarlıklara ve tarihine baktığımızda oldukça eskiye gidilir. Tarsus'un bilinen eski tarihi M.Ö. 1650'li yıllara kadar gitmektedir. Gözlükule bölgesinde yapılan araştırmalara göre Kızvatna Krallığı Tarsus ve civarında yaşamış ve M.Ö. 14. yüzyılda Hitit İmparatorluğu'na katılmıştır. Bu sırada Fenikeliler, Çukurova'da koloniler kurmuşlardır. Daha sonra Tarsus ve çevresi Asurlular-Mısırlılar ve Yunanlılar arasında birkaç kez el değiştirmiştir. M.Ö. 9. yüzyılda Asurlular, hakimiyet mücadelesini kazanarak tekrar bu bölgeyi ele geçirmişlerdir.

³² Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kehf*, TTS Odası, İstanbul, 1993, s. 19

Asurlular yıkıldıktan sonra (M.Ö. 612) Kilikyalılar, Çukurova’da bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Böylece Kilikya’da ilk defa yerli bir devlet kurulmuştur.³³ Bu durum M.Ö. 401 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren Kilikya Krallığı, Pers İmparatorluğu’na bağlı bir eyalet haline gelmiş, Tarsus da bu eyaletin merkezi olmuştur. M.Ö. 333 yılında Büyük İskender, Tarsus şehrini ele geçirmiştir.³⁴ Bundan böyle Tarsus, Makedonyalıların, Kilikya’daki merkezi haline gelmiştir. İskender’in ölümünden sonra komutanları, ülkeyi paylaşmışlar, bu paylaşımında Tarsus, Büyük İskender’in başkomutanı Selefkos’a düşmüş, böylece bu bölgede Selefkoslar devri başlamıştır. Selefkoslar, ticaret ve bilime fazla önem verdiklerinden dolayı Tarsus, bu dönemde İskenderiye’den sonra en önemli ticaret ve ilim merkezi haline gelmiştir.

Makedonya Krallığı yıkıldıktan sonra Romalılar, Anadolu ve Akdeniz’de hakim duruma gelerek Kilikya Bölgesi’ni M.Ö. 66’da bir Roma eyaleti haline getirmişlerdir. Bu tarihten itibaren Tarsus, bu eyaletin merkezi olmuştur. Tarsus, Roma egemenliği altında bulunduğu dönemde bilim yönünden oldukça ilerlemiştir. Hatta bu konuda İskenderiye ve Atina’yı bile geride bıraktığı söylenmektedir. M.S. 395’te Roma’nın ikiye ayrılmasıyla Tarsus, Bizans’ın sınırları içinde kalmıştır.³⁵ 395’te Bizans egemenliğine giren Tarsus, iki yüz yılı aşkın bir süre bu devletin hakimiyeti altında kalmış, Bizans, bir takım ekonomik sıkıntılar ve taht kavgalarına rağmen 610 yılına kadar topraklarını koruyabilmeyi başarabilmiştir. Bu tarihten sonra Bizans-Sasani ve Bizans-Arap mücadelesi başlamıştır. Tarsus ve çevresinde

³³ Hikmet Öz, *Bilinmeyen Tarsus*, Kültür Bak. Yay., 1.baskı, Ankara, 1982, s. 20

³⁴ Necati Çıplak, *İçel Tarihi*, s. 48

³⁵ Mübeccel Kiray, “İçel”, *Yurt Ansk.*, C.5, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, s. 3637

Müslümanlarla-Bizans arasındaki nüfuz mücadelesi, 948'e kadar devam etmiş, Türklerin gelişine kadar bu bölge Bizans hakimiyetinde kalmıştır.³⁶

Selçuklular, Malazgirt Zaferi'ni elde ederek Anadolu'ya yerleşmeye başladıklarında, Bizans hakimiyeti giderek zayıflamaya başlamıştır. Bu dönemdeki otorite boşluğunu fırsat bilen Ermeni asıllı Bizans generali Brachamios, Tarsus'u ele geçirerek 1077-1083 yılları arasında hüküm süren bir Ermeni prensliği kurmuştur. 12. yüzyılda bölgeye egemen olmaya başlayan Anadolu Selçuklu Devleti, Köseadağ Savaşı'ndan sonra etkisiz hale gelmiş, bunun üzerine Anadolu'daki Türkmen beyleri hakimiyet mücadelesine girişmiştir. Bu mücadeleye Çukurova Bölgesi'nin yeni sakinleri olan ve geneli Üç-Ok koluna mensup bulunan Ramazan Bey önderliğindeki Türkmen birlikleri de katılmıştır. Ramazan Bey, önce Ermenileri tamamen etkisiz hale getirmek için Memluklarla ittifak yaparak 14. yüzyılın ortalarında, bölgedeki Ermeni gücünü büyük ölçüde kırmış, bu arada beyliğin temelini de atmıştır.³⁷ Böylece Ramazanoğulları, 15. yüzyılın ikinci yarısında, Çukurova'nın büyük bir kısmında egemenlik kurmuştur. 15. yüzyılın başlarında Çukurova'ya hakim olma mücadelesine Karamanoğulları da katılmıştır. Bölgeye hakim olabilmek için Ramazanoğulları ve Memluklularla mücadeleye girişilmiştir. Karamanoğulları, 1400'lü yılların başında Tarsus'u Ramazanoğulları Beyliği'nden almıştır. Ancak Ramazanoğlu Ahmet Bey 1415'te şehri Karamanoğulları'ndan tekrar kendi hakimiyeti altına almıştır. Tarsus, 1456'da bir kez daha Karamanoğulları'nın eline geçmiştir. Bunun üzerine Ramazanoğulları, Memluklularla ittifak kurarak 1457'de şehri yeniden zapt etmiştir.

³⁶ Besim Darkot, "Tarsus", *İslam Ansk.*, C.12, MEB. Yay., İstanbul, s. 20

³⁷ Kıray, *a.g.m.*, s. 3638

Fatih'in 1483'te Karaman Beyliği'ni ortadan kaldırarak, Karaman ilini bir eyalet haline getirmesiyle Çukurova Bölgesi'nde devam eden Karamanoğulları-Memluk mücadelesi, Osmanlı-Memluk mücadelesine dönüşmüştür. Yavuz Sultan Selim, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde faaliyetlerde bulunan Memluklar üzerine büyük bir sefer hazırlığına girişmiş, hazırlıklar tamamlanarak ordu, Haziran 1516'da harekete geçirilmiştir. Çukurova yöresinde iskan eden ve daha önce Memluklar'a tabi olan Ramazanoğulları'nın beyi olan Mahmut Bey ile Antep valisi Yunus Bey de Osmanlı safında yer almıştır. Memluklularla yapılan Mercidabık Savaşı'nı kazanan Osmanlılar, ilerlemeye devam ederek 1517'de Ridaniye Savaşı'nı da kazanmak suretiyle Memluk Devleti'ne son vermiştir. Bu tarihten itibaren Çukurova'nın hakimiyeti Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.

19. yüzyılın başlarına kadar Tarsus ve çevresi Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. Tarsus, 1832-1840 yılları arasında ise geçici olarak Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın eline geçmiştir. 1840'tan 17 Aralık 1918'e kadar yine Osmanlıların hakimiyetinde olan şehir, bu tarihten itibaren 27 Aralık 1921'e kadar Fransız işgali altında kalmış, aynı yıl yapılan Ankara Antlaşması'yla da bölgedeki Fransız işgali sona ermiştir. Bu tarihten itibaren TBMM'nin yönetimi altına giren Tarsus, Cumhuriyetin ilanından sonra, Mersin'e bağlı bir ilçe merkezi olarak bu konumunu halen sürdürmektedir.

II. 2. Osmanlı İdare Teşkilatında Tarsus Sancağı

Tarsus Sancağı, coğrafi konum olarak; güney doğu tarafından Seyhan Nehri, kuzey doğu tarafından Adana merkezine bağlı köylerin arazileriyle Kara İsalı kazası, kuzey batı tarafından Konya vilayetini ayıran dağlarla, batı tarafından Mersin

sancağı merkezine bağlı köylerin arazisi ve güney tarafından Akdeniz ile sınırlı bir sancak, Tanzimat sonrasının tabiriyle, mutasarrıflık veya kaza merkezidir.³⁸ Tarsus şehri, ilk çağlardan Bizans'a ve Osmanlı'ya kadar zamanının ünlü ve canlı şehirleri arasında yer almıştır. Bu önemini, içinden geçen nehrin deltasından almaktadır. Nehir, şehrin kıyısına kadar uzanarak ticari açıdan büyük değeri olan Akdeniz'le bağlantıyı sağlamaktadır. Bunun dışında toprağının verimli olması da yöre insanı için önem arz etmektedir. Tarsus, gerçek konumu itibariyle Akdeniz'den Doğu Anadolu'ya ve Suriye'den Batı ve Kuzey Anadolu'ya ve daha öteye giden yolların merkezi veya kapısı durumundadır.

Tarsus ve çevresi ilk İslam ve Bizans karşılaşmasından Ermeniler, Abbasiler, Tolunoğulları, Selçuklular ve Memlûklular'dan Osmanlılar'a kadar devamlı olarak bir sınır kenti olarak örgütlenmiştir. Osmanlılar, oldukça eski bir geçmişe sahip olan bu şehrin tarihsel statüsünü her yönüyle korumuştur. Osmanlılar'ın fethinden sonra Tarsus ve bu çizgideki diğer sınır şehirleri, sınır şehri olma özelliklerini kaybetmişlerdir. Bu nedenle eskiye nazaran siyasi ve askeri önemlerini yitirmişlerdir. Ancak Tarsus'la ilgili belgelerden anlaşıldığına göre, Tarsus; ekonomik, ticari, toplumsal ve bilimsel bir merkez olma önemini uzunca bir süre korumuştur.

Tarsus şehri, Osmanlı döneminde ilk fetihlerden itibaren bir uç muhafızlığı veya "Niyabet" adıyla idare edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu isimlendirmelerin yerine "Sancak" veya "Liva" terimleri kullanılmaya başlanmıştır.³⁹ Kuruluşundan beri merkezi ve otoriter idari sistemi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun idari bakımından en üst birimi eyalet olarak belirlenmiştir. Yani,

³⁸ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 111

³⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 107

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatının en büyük parçasını eyaletler oluşturmaktadır. Eyaletler sancaklara; sancaklar kazalara; kazalar nahiyelere; nahiyeler de köylere ayrılmaktadır.

Tarsus'un, Osmanlılar döneminde önce Şam eyaletine, daha sonra Halep eyaletine 1571'de Kıbrıs'ın alınmasıyla birlikte Kıbrıs Beylerbeyliği'ne, 1588'de Karaman Eyaleti'ne ve 1700'lerden itibaren Adana Eyaleti'ne bağlandığı bilinmektedir. 1867'de çıkarılan vilayet nizamnamesinden sonra aynı yıl içinde, Tarsus şehri tekrar sancak merkezi olmaktan çıkarılarak Adana Livası'na bağlı bir kaza merkezi haline getirilmiştir.⁴⁰

1877'de Adana, Halep Vilayeti'nden ayrılarak yeniden bağımsız bir vilayet olmuştur. Tarsus ve Mersin şehirleri de Adana Vilayeti'nin Adana Sancağı'na bağlı birer kaza merkezi haline getirilmiştir. Bundan sonraki yıllarda Tarsus, Mersin lehine gerilemeye başlamıştır. Süreç içerisinde Tarsus, ticari bir merkez olarak önemini sürdürmüştür. Bu arada Mersin, 1852 yılına kadar Tarsus kazası içinde yer alan bir köy olmasına rağmen, bu tarihten itibaren Tarsus'un bir nahiyesi haline getirilmiştir. 1864'te Tarsus'tan ayrı bir kaza merkezi olan Mersin, 1888'de Adana vilayetine bağlı bir kaza merkezi yapılmıştır. Tarsus kenti de Mersin'e bağlanmıştır. 1890'lı yıllara kadar bu yapı devam ettirilmiştir. 1908 yılında ise Tarsus; Adana vilayetine bağlı, Mersin sancağının kaza merkezi haline getirilmiştir. Bu idari yapı varlığını Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar korumuştur. Cumhuriyet döneminde Mersin(İçel) vilayet merkezi olunca Tarsus kenti de buraya bağlı bir ilçe merkezi olarak idari yapısını muhafaza etmiştir.

⁴⁰ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 118-119

II. 3. Sosyal Yapı

Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya gruplar halinde Türkmen göçleri başlamıştır. Bu göçler, Moğol istilası sebebiyle 13. yüzyılda artarak devam etmiş, yine 13. yüzyılın başlarında Memluk sultanı Baybars, Ramazanoğullarını Antakya ve çevresine yerleştirmiştir.⁴¹ Kendilerine yurt bulma amacıyla olan bu beylik, Ermeni Krallığı'nın da zayıflığından yararlanarak Kilikya'ya yerleşmeye başlamıştır. 14. yüzyılda Türkmen nüfusunun, Çukurova'ya göçü giderek artmış, Osmanlıların bu bölgeyi yönetimi altına almasından sonra da, bu göç süreci devam etmiştir.⁴²

Tarsus kentinin, Osmanlı yönetimine geçmesiyle beraber şehrin nüfus durumuna bakıldığında, 16. yüzyılda Tarsus'ta şehir ve kırsal kesimde kesin bir şekilde Türk nüfusu hakimdir. Tarsus sakinlerinin Türkmenlerden oluşması, bunların yerleşik hayata geçmelerine rağmen yine de konar-göçer hayatlarını iklime ve hayat şartlarına bağlı olarak sürdürmeleri, isyanlar ve göçlerden dolayı nüfusta sürekli bir dalgalanma meydana getirmiştir.⁴³

1536-1572 tarihleri arasında nüfusun dalgalanmasını etkileyen bir başka sebep, Tarsus'un ana yollar üzerinden uzak kalmasıdır. Bu tarihler arasında İstanbul-Şam-Hicaz hac ve ticaret yolu artık Adana'dan geçmekte ve kervanlar burada konaklamaktadır.⁴⁴ Bu durum Adana'nın ticari hayatına bir canlanma getirmiştir. Dolayısıyla bir kısım Tarsuslu Adana'ya göç ederek buraya yerleşmiştir. Bunun yanı

⁴¹ Kıray, a.g.m., s. 3638

⁴² Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", *İslam Ansk.*, C.9, MEB Yay., İstanbul, 1985, s. 612

⁴³ Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 2001, s. 75

⁴⁴ Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s. 108

sıra, Adana kır kesiminde artan pamuk tarımı için işçi gereksinimi, bir kısım Tarsuslunun bu kente göç etmesine neden olacağı muhtemeldir.⁴⁵

Yukarıdaki gelişmelere rağmen Tarsus'ta Osmanlı öncesi ve sonrası Türkmen nüfusunun sürekli artış gösterdiğini ve bu nedenle bölgede yoğun bir Müslüman nüfusun olduğu bilinmektedir. Ancak 16. yüzyılda Tarsus'ta Müslümanların dışında yaşayan Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler bulunmaktadır. Rumların Tarsus'a geliş tarihleri kesin olarak bilinmemekle beraber, 17. yüzyıldan itibaren belgelerde rastlanılmaya başlanılmaktadır. Yahudiler ise; İspanya'dan engizisyon baskısından kaçarak Osmanlı'ya sığınanlardan Tarsus'a yerleştirilenlerdir.⁴⁶

Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimler içerisinde en kalabalık grubu Ermeniler oluşturmaktadır. Ermenilerin, Frigler gibi Trak ırkından oldukları söylenmektedir. Friglerle birlikte veya daha sonra Anadolu'ya geldikleri tahmin edilmektedir.⁴⁷ Yerli halk tarafından Arina, Armai ve Armeni gibi isimlerle anılan Ermeniler, M.Ö. 6. yüzyılda bu bölgeye yerleştikleri tahmin edilmektedir. Daha sonra Pers, İskender, Selefkoslar, Roma ve Bizans'ın yönetimi altında yaşamlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.⁴⁸ 1030 tarihinde Van'ı işgal eden Bizans, Doğu Anadolu'da bulunan Ermenileri, Orta Anadolu'ya göç ettirmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya yapılan seferler sonucunda Ermeniler, bu bölgeyi terk ederek Güney Anadolu'ya ve özellikle de Kilikya'ya yerleşmek üzere göç etmişlerdir.⁴⁹

⁴⁵ Bilgili, *a.g.e.*, s. 79

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., C.2, Ankara, 1998, s. 201

⁴⁷ Refet Yinanç, "Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", *Türk Tarihinde Ermeni Sempozyumu*, İzmir, 1993, s. 67

⁴⁸ Yinanç, *a.g.e.*, s. 67-68

⁴⁹ Mükrimin Halil Yinanç, "Ermeniye", *İslam Ansk.*, C.4, MEB Yay., İstanbul, 1985, s. 321

11. yüzyılda yoğun bir şekilde bölgeye gelen Ermeniler, etnik yapıyı kendi lehlerine değiştirmişler ve 1077-1083 yılları arasında bölgeye hakim olan Philaretoslar, bu bölgede ilk Ermeni prensliğini kurmuşlardır. Ancak sonraki süreçte Ermeni nüfusu azalmıştır. Bu gelişmelerin başlıca iki nedeni vardır; Karamanoğulları Beyliği, Ramazanoğulları Beyliği ve Memlûkluların Çukurova’da hakimiyet kurması Ermeni prensliğinin zayıflayıp yok olmasına ve göç etmelerine neden olmuştur. Karamanoğulları-Ramazanoğulları-Memlûklular arasındaki hakimiyet mücadeleleri ile birlikte Osmanlı-Memlûk mücadelesi şehrin tahrip olmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle ticaretle uğraşan gayrimüslim reayanın can ve mal güvenliğinin bulunmaması, yol ve pazar emniyetinin sağlanamaması gibi sebeplerden dolayı Ermeniler, şehri terk edip daha emniyetli ve elverişli bölgelere göç etmişlerdir.⁵⁰ Bu tarihten itibaren bölgede Müslüman nüfusun yoğunlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Ali Sinan Bilgili’nin çalışmasında aktardığı rakamlara göre 16. yüzyılın sonunda Tarsus’ta nüfusun % 5,9’u gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Kentin toplam nüfusu 1572 tarihi itibarıyla yaklaşık 3.324 kişidir. Bu nüfusun 3139’u Müslüman, 185’i gayrimüslimdir.⁵¹ Tarsus’un 16. yüzyıl Anadolu’sunda orta büyüklükte bir şehir olduğunu söylenebilir. Çukurova’da bulunan şehirler açısından ise Adana’dan sonra bölgenin ikinci büyük şehridir.⁵²

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın başlarından itibaren, verimli topraklara sahip Çukurova’nın üretimini artırılması amacıyla gerekli olan nüfus istihdamını sağlamak için bir iskan politikası uygulamaya koymuştur. Bu amaçla, bölgedeki

⁵⁰ Bilgili, *a.g.e.*, s. 79

⁵¹ Bilgili, *a.g.e.*, s. 81

⁵² Bilgili, *a.g.e.*, s. 79

konar-göçer aşiretler, üretimin artırılmasının yanı sıra, yeni kurulan kasaba, derbend ve hanların şenlendirilmesi, muhafazasının sağlanması için yerleşik hayata geçmeye zorlanmışlardır.⁵³ 17. ve 18. yüzyıl boyunca bu iskan politikaları devam etmiştir.⁵⁴

Görüldüğü üzere Tarsus şehrinin Osmanlıların fethinden sonra, diğer şehirlerle paralel olarak nüfusu artmıştır. Bu artış, Tanzimat ve Tanzimat sonrasında da devam etmiştir. Özellikle bölgenin yabancı devletler tarafından stratejik öneminin kavranmasından sonra burada misyonerlik faaliyetleri artmış, açılan yabancı okullar ve konsoloslukların her birisi kendi siyasi düşünceleri açısından faaliyetlere girişmişlerdir. Bu çalışmalar zamanla Tarsus halkını bunaltır hale gelmiş ve bir takım karışıklıklar çıkmasına neden olmuştur. Özellikle İngilizlerin ve diğer Batılı devletlerin belirginleşen siyasi politikaları, bu karışıklıkların çıkmasında büyük rol oynamıştır.⁵⁵

Tanzimat'ın ilanından önce, 1831 nüfus sayımına göre Tarsus sancağındaki erkek nüfus ve bunların dini dağılımı aşağıdaki tabloda izlenebilmektedir.

YERLEŞİM BİRİMİ	İslam	Reaya	Kıpti *	Ermeni	Toplam
Tarsus Şehri	2.601	493	1.075	-	4.169
Kusun	1.904	-	128	-	2.032
Yörükler	-	-	569	-	569

⁵³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, Eren Yay., 2.b. İst., 1990, s. 131- 132

⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 134

⁵⁵ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 248

Elvanlı	963	-	32	-	995
Ulaş	1.140	-	-	-	1.140
Kuştimur	1.307	113	-	-	1.420
Namrun	2.007	-	-	197	2.204
Karabalı Aşireti	1.710	-	-	-	1.710
Gölese	2.256	-	15	99	2.370
Tarsus Sancağı	13.888	606	1.819	296	16.609
GENEL TOPLAM					

Tablo 1: 1831 Yılında Tarsus Sancağının Nüfus Durumu

* Kaynak: Kemal H.Karpat “Osmanlı Nüfusu (1830-1914)”, Tarih Vakfı Yurt Yay., s.153

* Kıptiler: 1831-1840 yılları arasında bölgenin muhasıllığını ele geçiren İbrahim Paşa'nın Mısır'dan getirdiği Arap çiftçiler ve işçilerdir.

Tabloda sadece erkek nüfus gösterilmiştir. Bu sayı ikiye katlanırsa Tarsus Sancağı'nın toplam nüfusu aşağı yukarı ortaya çıkacaktır. Buna göre, bu dönemde nüfusun 30 bini aşması demek, 19.yüzyılın ilk yarısı için oldukça kalabalık bir nüfus yoğunluğu demektir. 19.yüzyıl Tarsus nüfusu hakkında bilgi veren diğer bir yazar V.Cuinet'tir. Cuinet, eserinde Tarsus'un nüfusunu aşağıda görüldüğü gibi belirtmiştir.

Yerleşim Merkezi	Kent Nüfusu	Kır Nüfusu	TOPLAM
TARSUS	18.000	18.810	41.606

Tablo 2: 19. Yüzyılın İkinci Yarısının Sonlarına Doğru Tarsus Nüfusu

*Kaynak: Vital Cuinet, “La Turquie D'Asie (1891)”, C. VI, s.165-166

Cuinet, şehir nüfusunun mevsimlere bağlı olarak değiştiğini kışın şehir nüfusunun arttığını, yazın ise kırsal alanın nüfusunun arttığını ve kentle, kır nüfusunun sayısal olarak eşit olduğunu belirtiyor.⁵⁶

19. yüzyılın sonlarına doğru ve 20. yüzyılın başlarında düzenlenen Adana Vilayet Salnameleri'nde de Tarsus'a ait nüfus bilgileri bulunmaktadır. 1890-1891(1308) tarihli Adana Salnamesi'nde Tarsus kazasının nüfusu hakkında şu bilgi verilmiştir.⁵⁷

TARSUS KAZASI	Müslümanlar			Gayrı Müslim			Toplam
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
	19.544	18.493	38.037	1.384	900	2.284	

Tablo 3: Kaynak: 1308 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi

1890-1891 salnamesinden 4 yıl sonra hazırlanan 1894-1895 (1312) yılı salnamesinde ise, Tarsus kazasının nüfusu aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

TARSUS KAZASI	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Toplam
	45.492	595	99	307	249	46.742

Tablo 4: 1312 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi

* Kaynak: Ali Sinan Bilgili , s.357

Yukarıdaki nüfus verilerinin yanı sıra 1891 yılı itibariyle Tarsus kentinin sosyal yapısında 19 medrese, 2 tekke, 24 okul, 1 bedesten, 10 han, 2 hamam, farklı

⁵⁶ Vital Cuinet, "La Turquie D'Asie (1891)", C. VI, Isis Yay., İstanbul, s.166

⁵⁷ 1308 Tarihli AVS., s. 86-96

mezheplere ait 5 kilise bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca endüstri alanında ise kentte 7 değirmen ve 6 pamuk fabrikası bulunmaktadır.⁵⁸

II. 4. Ekonomik Yapı ve Ticaret

Akdeniz Bölgesi'nde, Adana ve Mersin şehirlerinin arasında bulunan, Tarsus şehri, ilkçağlardan beri ekonomik anlamda önemli bir ticaret yolu üzerindedir. Tarsus, Kilikya Ovası'nda, deniz seviyesinden 20-30 m. yükseklikte ve güney kıyılarından denize yaklaşık 15 km. uzaklıkta yer almaktadır. Şehrin arkasından 3 km. uzaklıkta, ova seviyesinden itibaren düzgün bir biçimde tepeler yükselmeye başlar. Tarsus, deniz seviyesinden birkaç metre yükseklikteki ovada yer almaktadır. Buradaki verimli toprağın nemli sıcaklıktan ve bunaltıcı havadan dolayı etkin bir kent ve ticaret yaşamı için elverişli olmadığı düşünülse de tersine canlı bir kent yaşamına sahiptir.⁵⁹ İç Anadolu'yu Çukurova ile birleştiren Gülek Boğazı sayesinde oldukça hareketli bir ekonomik canlılık söz konusudur. Tarsus şehri eski çağlardan 19. yüzyılın ortasına kadar önemli bir ticaret limanı olarak ön plana çıkmıştır.⁶⁰

Besim Darkot, en eski dönemlerden itibaren göze çarpan bu canlılığı şu cümlelerle ifade etmektedir:

Tarsus şehri, ilk çağlarda Rhegma gölünün kuzeyinde bulunuyordu. Rhegma gölü, gemilerin girebileceği kadar derindi. Tarsus nehrinin ağzından giren gemiler, bu göldeki iskelelere yanaşırđı. İskeleler, ticari malların indirilmesi ve yüklenmesi için kullanılırdı.

⁵⁸ Cuinet, a.g.e., s.166

⁵⁹ W. M. Ramsay, *Tarsus (Aziz Pavlus'un Kenti)*, Çev: Levent Zoroğlu, TTK. Yay., Ankara, 2000, s. 9-10

⁶⁰ Darkot, a.g.m., s. 18

Hititler döneminde bronz yapımı için gerekli olan bakır Kıbrıs'tan getirilirdi. Tarsus'tan da Toros geçitleri yoluyla Anadolu içlerine ulaştırılırdı.⁶¹

Tarsus limanı Roma döneminde de önemini korumuştur. Bu dönemdeki limanlar, Batı ile ticaret yapmak için kullanılmıştır. Anadolu ve Suriye'den gelen mallar Tarsus limanı aracılığıyla Roma'ya gönderilmiştir. 11. ve 14. yüzyıllarda Venedik ve Cenevizli tüccarlar, hem Bizans döneminde hem de Ermeni krallığı döneminde çeşitli antlaşmalar yaparak bölgede ticaret kolonileri kurmuşlardır. Ancak bölgedeki hakimiyet kurma mücadelesi ticaretin gelişmesini olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı döneminde Tarsus, Adana ve İçel arasında ikinci derecede kervan ve posta yolu üzerinde bulunmaktaydı. Bu dönemde söz konusu bölgede Doğu ile Batı'yı bağlayan önemli kervan yolları vardı. Bunlardan biri de Halep'ten başlayıp Gülek Boğazı'ndan geçerek Torosları aşan, Anadolu'yu boydan boya geçerek, İstanbul'a ulaşan kervan yoluydu. İşte bu güzergah da bulunan Tarsus, bölgede her zaman ticari önemini korumuştur.⁶²

Bilindiği gibi Osmanlı döneminde, bir şehrin ihtisab geliri aynı zamanda o şehrin ticari durumunu da göstermektedir. “Şeriye Sicillerine Göre Tarsus” başlıklı çalışmasında Tarsus şehrinin 1523-1572 yılları arası ihtisab gelirini inceleyen Abdullah Poş'un da belirttiğine göre;

Tarsus şehrinin ihtisab geliri, 1523 yılında 4.000 akçe iken, 1526'da %150 artış göstererek 10.000 akçeye, 1536 yılında 12.000 akçeye ve 1572'de ise 15.000 akçeye kadar yükseldiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre Osmanlı döneminde Tarsus'un ticaretinin önemli ölçüde geliştiği söylenebilir. Ayrıca pamuk, iplik, pamuklu kumaş,

⁶¹ Bilgili, *a.g.e.*, s. 83

⁶² Akgündüz, *a.g.e.*, s. 299

keten gibi şehre gelen ticari ürünlerden alınan vergilerde artışın olması da Tarsus'ta ticaretin geliştiğinin bir göstergesi olabilir.⁶³

Bunun dışında 16. yüzyılda Venedik, Ceneviz, Fransız ve yerli tüccarların Osmanlı limanlarında ve şehirlerinde ticaret yapabilme imkanına kavuşmasından dolayı Tarsus ticari açıdan önemini Osmanlı döneminde de sürdürmüştür. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz kıyılarında yer alan Tarsus gibi şehirlerde ticaret büyük ölçüde Fransız ve Dubrovniklilerin elindeydi. Bu kıyılardaki taşımacılık da Fransız ve Dubrovnik gemileri ile yapılmaktaydı.⁶⁴

Bu gelişmelere paralel olarak Tarsus'ta ticaretin daha da gelişebilmesi için devlet her türlü engelleri kaldırmaya çalışmıştır. Konya ve Ankara valisine merkezden gönderilen bir yazıda Fransız vatandaşı olan iki tüccarın Konya ve Yozgat bölgelerinden topladığı zahirenin Tarsus'a nakli için engel olunmaması istenilmektedir.⁶⁵ Diğer bir belge de ise; İzmir'e yerleşmiş olan Flemenk devleti vatandaşı ve tüccarı olan Ayro İğneci isimli tacirin, Tarsus ve çevresinde topladığı 4000 kile buğdayın İzmir'e naklinde engel olunmaması istenilmektedir.⁶⁶

1850'li yıllardan itibaren, Mersin'in ortaya çıkışı ve sürekli olarak Tarsus aleyhinde olmak üzere gelişmesiyle 1890'larda Mersin limanı, bölge ticareti ve deniz ulaşımında bölgenin merkezi haline gelmiştir. Bu gelişme Tarsus'un ekonomik yapısını ve ticaretini olumsuz etkilemiştir. 1886'da Adana-Mersin demiryolunun işletilmeye açılmasıyla Tarsus için bu gelişmenin olumsuz etkileri daha da artmıştır. Özellikle Adana ve Mersin arasındaki ulaşımın sağlanabilmesi için Fransız tüccarların yoğun talepleri söz konusudur. Fransız tüccarlar, Mersin'de yeni bir taş

⁶³ Abdullah Poş, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Tarsus (1305-1315/1887-1897)*, Yük. Lisans Tezi, Bursa, 2003, s. 79

⁶⁴ Bilgili, *a.g.e.*, s. 87-88

⁶⁵ BOA, HR. MKT, 96/29

⁶⁶ BOA, HR. MKT, 99/40

iskele yapılması, Tarsus ve Mersin arasındaki yolun araba işleyecek duruma getirilmesi gibi bir takım isteklerini Fransa konsolosu aracılığıyla devlete bildirmişlerdir. Fransız hükümeti, bu inşaatların masraflarını karşılayacağını, bu masraflar karşılığında bu iskeleden ve yoldan yararlananlardan belli bir miktar vergi alınacağını belirtmiştir. Ancak bu talep hükümet tarafından olumlu karşılanmamıştır.⁶⁷ 1888- 1889 yılında Mersin, sancak statüsü kazanmıştır.⁶⁸ Mersin'in kendi aleyhinde gelişme göstermesine rağmen Tarsus o dönem itibariyle ticari önemini korumuştur.

Tarsus, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında ticari ilişkilerle ilgili sorunları çözmesi için uygulamaya geçirmeyi düşündüğü ticaret mahkemesi ve ticaret odası gibi yeni kurumların oluşturulduğu ilk Osmanlı şehirlerinden birisidir. Bu da Tarsus'un ticaret açısından 19. yüzyılın ikinci yarısı için önemli bir kent olma özelliğini koruduğunu ve canlı bir ticaret yaşamının olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çukurova Bölgesi, pamuk üretimiyle de ön plana çıkmıştır. Bu gelişmeyle beraber yabancı devletler, Tarsus'la olan ticari ilişkilerini giderek artırmaya başlamıştır. Özellikle, İngiltere ve Almanya'nın bölgedeki pamuk üretimini geliştirmeye yönelik çabaları, üretim düzeyini de yükseltmiştir. 1857'de kurulan "Manchester Cotton Supply Association" ın girişimiyle, 1864'te Mısır'dan getirilip üreticilere dağıtılan binlerce kiloluk tohum yörede pamuk ekimine başlayanlara önemli destek olmuştur. Osmanlı Ticaret ve Ziraat nezaretleri yörede buna benzer Amerikan pamuk tohumları dağıtmıştır.⁶⁹

⁶⁷ BOA, HR. SYS, 80/34

⁶⁸ Besim Darkot, "Mersin", *İslam Ansk.*, MEB, Yay., C. 7, İstanbul, s. 700

⁶⁹ Kiray, *a.g.m.*, s. 3644

Bunun dışında devlet, 19.yüzyılın ikinci yarısında Mısır'dan 460 bin kıyye⁷⁰ pamuk tohumunu getirtip 60 bin kıyyesini Antakya, Tarsus ve Adana'ya, 100 bin kıyyesini İzmir'e ve geri kalan 300 bin kıyyesini de İstanbul'a getirtmiştir.⁷¹

Bölgede makineleşmeyle beraber pamuk üretimine geçmek isteyenlere de devlet gerekli izinleri vermiştir. Örneğin; Riyail Papaysan isimli kişi Tarsus'ta bulunan arazisi pamuk üretimine elverişli olduğu için makinelerle bu üretimi gerçekleştirmek istediği için devletten izin istemiştir.⁷² Bu anlamda devlet, bölgede pamuk ekiminin gelişmesi için her türlü girişimde bulunup, desteklemiştir.

Bölgede yaşanan pamuk üretimiyle ilgili bu gelişmeler 1864'te Fransızlar tarafından Adana'da ilk çırçır fabrikasının kurulmasına yol açmıştır. Bir yıl sonra da İngilizler tarafından Tarsus ve Mersin'de birer çırçır fabrikası açılmıştır.⁷³ Bu fabrikalarda işlenen pamuklar Avrupa'ya ithal edilerek, Çukurova Bölgesi'nin dünya pazarlarıyla bütünleşmesini sağlamıştır.

Tarsus Şer'iyeye Sicilleri'nde, tüccarlarla ilgili kayıtlara sık sık rastlanmaktadır.⁷⁴ Bu da araştırılan dönemde Tarsus'ta yoğun bir ticari faaliyetin olduğunu göstermektedir. Bu yoğun ticari faaliyetlere paralel Tarsus'ta bazı önemli bankaların şubeler açtıkları bilinmektedir. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Bankası ve Die Deutsche Orientbank Mersin ve Tarsus'ta şube açmıştır.⁷⁵ Daha önce de belirtildiği gibi Mersin, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürekli olarak Tarsus

⁷⁰ Kıyye: 1283 gr.'lık ağırlık ölçüsüdür. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 13.b., 1996, s. 1118

⁷¹ BOA, A. MKT. MHM, 259/97

⁷² BOA, A. MKT. NZD, 393/91

⁷³ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 368-369

⁷⁴ “ Fi-l-asl Niğde kazasından olup Tarsus'ta ticaretle mütemekkin Musail veled-i Yuvani nam zimmi Tarsus meclis-i Hazır olduğu halde...” TŞS, 293/161; “ Tarsus'ta mütemekkin Mihail Ağraz nam tacirin şeriki ve hususu da'vaya vekil Meclis-i şer'iyyesi Tarsus sükkanından ekmekçi Yobaz Mehmet bin Kapucu nam Kimesne meclis-i şer'ide...” TŞS, 295/37; “ Felemenk devleti tebasından Anderiko Senfros nam bazergan Tarsus gümrüğüne olan deynine Mahsuben mahal-i mezkurde mukim vekili Kristof Bedriko nam kimesne marifetle gümrükçüyü sabık Menan beğe...” TŞS, 295/299

⁷⁵ Kiray, *a.g.m.*, s. 3645

aleyhine gelişmiştir. Buna rağmen Tarsus'ta Ticaret Odası, Mersin Ticaret Odası'ndan daha önce kurulmuştur. Bu bilgilere göre Tarsus'un 19. yüzyılın sonlarında da hala ticari canlılığını koruduğu söylenebilir.

II. 5. Tarsus Ticaret Odası ve Ticaret Mahkemesi

1875 tarihinde Osmanlı Devleti, diğer ülkelerde olduğu gibi Ticaret Nezareti'nin onayıyla illerde ve ilçelerde itibarlı tüccarlardan oluşan Ticaret Odaları kurabilme serbestliği getirmiştir. Bu serbestlikten bir yıl sonra Tarsus'ta bir ticaret odası kurulmuştur. 1876 yılında kurulan odanın, Osmanlı'da kurulan ilk ticaret odalarından biri olduğu bilinmektedir. İlk ticaret odalarının kurulduğu yerlerden biri olmasının nedeni de hareketli ticari yaşamına sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti, ticari açıdan hareketli olan bölgelerde ticaret mahkemelerinin kurulması yönünde bir karar almıştır. Tarsus'ta pamuk üretiminin geliştiği ve bu nedenle şehrin dünya pazarlarıyla bütünleştiğini yukarıdaki satırlarda belirtmiştik. Buna bağlı olarak yabancı devletlerin bölge üzerindeki ilgileri de artmıştır. Yabancı devletlerle yapılan ticari ilişkilerde ve bazı tüccarların kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözebilmek için Tarsus'ta bir ticaret mahkemesinin kurulması zorunlu hale gelmiştir. 10 Aralık 1861'te Tarsus'ta bir Ticaret Mahkemesi'nin kurulması yönünde yapılan başvuru, 4 Ocak 1862'de padişah tarafından kabul edilmiş ve mahkeme yürürlüğe girmiştir.⁷⁶

Tarsus Ticaret Mahkemesi'nde ve ticaret odasında üye olarak Tarsus'ta yaşayan gayrimüslim tüccarlar da yer almaktadır. 1878 tarihinde Adana valisine gönderilen bir belgede Tarsus Ticaret Odası'nın yönetiminde bulunan tüccarların

⁷⁶ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 368-369

isimleri ve yine Tarsus'ta yaşayan tüccar Niğdeli Anastaş Avran'ın ticaret meclis azalığına memur olarak atandığını belirtilmektedir.⁷⁷

II. 6. Tarsus Kentinin İş Kolları ve Alanları

Osmanlı İmparatorluğu'nun genel ekonomik yapısı büyük ölçüde tarım ve hayvancılıktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük bir ünitesi olan Tarsus'ta da tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapı söz konusudur. Tarsus'taki küçük sanayi işletmeleri ve tezgahları da yine tarım ve hayvancılık hammaddelerinin işlenmesine yöneliktir. Kırsal alanda üretilen hammadde şehre sevk edilerek buradaki tezgah ve sanayi kuruluşlarında işlenmektedir. Örneğin; debbağ (derici), haffaf (ayakkabıcı), başmak (terlikçi), saraç (derici, koşumcu) gibi esnaf kolları hayvan ürünlerinin işlenmesine yönelik Tarsus'taki başlıca tezgahlardır.⁷⁸ Susam yağı ve üzüm suyu çıkarmaya yönelik ma'sara ve tahılı una dönüştürecek değirmen, şehirdeki tarım ürünlerinin işlendiği küçük çaptaki sanayi kuruluşlarıdır.

Şehirde biri susam, diğeri de şıra olmak üzere iki tür ma'sara bulunmaktadır. Susam ma'sarası Ramazanoğulları döneminde, şıra ma'sarası da 1536'da faaliyete geçmiştir. Bu yüzyılda şehirde bir tane de değirmen bulunmaktadır. Bu değirmen daha çok şehrin civarında yetiştirilen tahılı işlemektedir. Tarsus'ta üretilen pamuk hammadde olarak şehre sevk edilerek buradaki tezgahlarda önce iplik, daha sonra giyim-kuşam ve döşemelik dokuma haline getirilmiştir. Pamuğun şehre sevk edildiği, tartılmasına ilişkin genel tartı (Kapan)⁷⁹ işleminin şehirde yapılmasından anlaşılmaktadır. Şehre sevk edilen ham

⁷⁷ BOA, HR. MKT, 49/87

⁷⁸ Bilgili, *a.g.e.*, s. 88

⁷⁹ Kapan: Yiyecek eşyalarının, mezbahalık hayvanların, pamuk, kösele gibi yükte ağır pahada hafif malların tartıldığı ve yük başına resim (bac) alındığı yerlerdir. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, MEB. Yay., İstanbul, 1993, s. 164

veya işlenmiş pamuk, çereci, çullah, hallaç gibi ilgili meslek dallarında mamul mala dönüştürülmüştür. Tarsus'ta pamuk ipliği ve pamuklu kumaşlar üretilmektedir.⁸⁰ İplik ve dokumaların boyanması için şehirde ayrıca boyahaneler vardır. 19. yüzyılda hem boyacılık hem de dericilik Tarsus'ta var olan imalat sanayileri içerisinde en gelişmiş iş kolları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarsus'un ekonomik ve ticari yaşamında esnaf örgütlerinin de önemli rolleri vardır. Esnaf grupları, ziraat ve ticaretin dışında kalan alanlarda mal ve hizmet üretmektedir.⁸¹ Bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Tarsus'ta da küçük sanayi tesisleri ve tezgahlar belirli meslek grupları tarafından işletilmektedir. Başlıca sektörler; dokumacılık sektöründe, kazaz (ipekçi), çereci (iplikçi), çullah, hallaç, boyacı, habbar (terzi), alet imalatı sektöründe; demirci, harrat(doğramacı,tornacı), yiyecek-içecek sektöründe; bozacı, şıracı, bakkal, fırıncı, kasap, börekçi gibi meslek dalları Tarsus esnafı içinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra şehirdeki ticari değişim pazarlarda yapılmaktadır. Pazarlar, şehirliler ile esnafın ve köylünün bir araya geldiği doğrudan ticaretin yapıldığı yerlerdir. Tarsus'taki başlıca pazarlar; büyük pazar, küçük pazar, eskici pazar, demirci pazarıdır.

II. 6. 1. Tarım

Tarsus ve çevresi; toprağın verimliliği, üretilen malların işlenişi, pazarlara malı ulaştırma imkanlarının bulunması açısından önemli bir yerleşim alanıdır. Ziraî üretim, bilindiği gibi iklim ve toprak özellikleri olmak üzere, her şeyden önce coğrafi faktörlerin etkisi altındadır. Bu anlamda Çukurova Bölgesi'nin verimli topraklarına

⁸⁰ Bilgili, *a.g.e.*, s. 91

⁸¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., 1.baskı, İstanbul, 2000, s. 15-20

sahip olan Tarsus'ta ekonomik hayatın en önemli bölümünü tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır.

A. Akgündüz'ün Osmanlı kanunnamelerine dayanarak yaptığı tespite göre; “Şehir halkının büyük bir kısmı geçimini tarımdan sağlamaktadır. Tarsus'ta üretilen tarım ürünlerinin arasında buğday, arpa, darı, mercimek gibi zorunlu ihtiyaçların yanı sıra bol miktarda pamuk, susam, narenciye ve bağcılık üretimi de yapılmaktadır.”⁸²

Tanzimat'tan önce Adana ve bölgedeki en büyük siyasi olay, Kavalalı M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın bölgeyi 1840'a kadar bağımsız bir devlet gibi yönetmesidir. İbrahim Paşa bölgede bir takım yenilikler yaparak, bölge insanın hayat tarzını yeniden düzenlemiştir. Yapılan yeniliklerin en önemlisi tarım alanında olmuştur. İlk defa şeker kamışı ekimi başlamıştır. Ayrıca pamuk ekimine önem verilmiş ve arpa tohumunun ıslahına gidilerek Mısır'dan “duvrak” arpası tohumluk olarak Tarsus'a getirilmiştir. Su kanalları açılmıştır. İbrahim Paşa'nın dışında, bu bölgenin Türkiye'nin önemli tarım ve sanayi bölgesi olmasını sağlayan bir diğer gelişme de “Fırka-i İslahiye” çalışmalarıdır. Bu çalışma yerleşik olmayan aşiretlerin yerleşmesini sağlamıştır. Yerleşik yaşama geçirilmeye çalışılan aşiretler de; tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır.⁸³

II. 6. 2. Hayvancılık

Tarsus nüfusunun önemli bir kısmını, Türkmenler oluşturmaktadır. Bunlar genellikle hayvancılıkla uğraşmışlardır. Göçebe Türkmenler, küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçiyi, büyükbaş hayvanlardan da daha çok deveyi yaygın

⁸² Akgündüz, *a.g.e.*, s. 328

⁸³ Kıray, *a.g.m.*, s. 3639

olarak yetiştirmişlerdir. Bununla birlikte tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerde at ve sığır yetiştirilmiş, şehrin et ihtiyacı daha çok koyunlardan sağlanmıştır. Bu yüzden koyun yetiştirenlerle şehirdeki kasap esnafı arasında zaman zaman mahkemeye intikal eden olaylara rastlanılmaktadır.

Tarsus'ta yetiştirilen koyunların bir kısmı, İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak için Niğde, Aksaray ve Kayseri üzerinden bu şehre ulaştırılmıştır.⁸⁴ Bu da Tarsus'ta koyun yetiştiriciliğini teşvik etmiştir. Koyun ve keçi yetiştirenler, kışı deniz kıyılarıyla ovalık kesimlerde bulunan kışlaklarda geçirmişler, yazın ise yaylalara çıkmışlardır. Devlet, koyun ve keçi yetiştirenlerden, her koyun ve keçiden bir akçe olmak üzere “Adet-i Ağnam” adında bir vergi almıştır. Ayrıca devlet, dışardan gelen ve kendilerine ait yaylak ve kışlakları bulunmayan sürü sahiplerinden, sürülerini otlattıkları yere göre resm-i otlak, resm-i yaylak ve resm-i kışlak gibi vergiler almıştır. Konuyla ilgili çalışma yapmış olan Abdullah Poş'a göre;

Göçebe toplumların önemli unsurlarından biri de devedir. Deve, daha çok kışlaktan yaylağa, yaylaktan kışlağa göçmede taşıma aracı olarak kullanılmıştır. Bu tür hayat tarzına sahip toplulukların yoğun olduğu yerlerde deve yetiştirmek ayrı bir öneme sahiptir. Tarsus'ta yetiştirilen önemli hayvanlardan biri de attır. Yörede at yetiştiriciliği büyük bir önem taşımaktadır.⁸⁵

II. 6. 3. Sanayi

Tarsus, Türkiye'de sanayileşmenin ilk başladığı yerlerden biridir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde sanayi kuruluşlarının büyük çoğunluğu İstanbul'da, küçük bir kısmı da çeşitli kıyı şehirlerindedir. Bu dönemde Tarsus'ta

⁸⁴ Bilgili, *a.g.e.*, s. 445

⁸⁵ Poş, *a.g.t.*, s. 86

atölyeler ve fabrikalar bir hayli yaygındır. Tarsus ve çevresinin sanayisi, tarıma dayanmaktadır.

1860'larda başlayan Amerikan iç savaşı İngiltere'yi pamuk satın alacağı yeni coğrafyalara yöneltmiştir. İngiltere'nin dikkatini çevirdiği ilk merkezlerden biri de çeyrek asırdır ciddi pamuk üretimi yapılan ve kapitalizme açılmaya başlayan Osmanlı'nın pamuk üretim bölgesi olan Çukurova Bölgesi'dir. Pamuk üretimi ve bunun taşınması, bölge ekonomisine yepyeni bir açılım getirmiştir.⁸⁶ Yörede pamuk üretimine önem verilmesinden sonra üretimde artış yaşanmıştır. Bölgede gerçekleşen bu artış, Tarsus'ta sanayileşmenin ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olmuştur.

Pamuk işleme ve preslemedeki ilkel metoda son vermek amacıyla 1863'te Gont adlı İngiliz tüccar Adana, Mersin ve Tarsus'ta birer çırçır fabrikası açmıştır.⁸⁷ İngiliz Tüccar Gont'ın dışında yörede yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da fabrikalar açmıştır. Örneğin; Adana ve Tarsus'ta Trypanis kardeşler çırçır fabrikası (Halen Adana Mensucat), A.Simonoğlu ve Şürekaları Çırçır fabrikası, Tarsus'ta Mavrommatis'in iplik fabrikası, Rasim bey ve Şürekaları Çırçır fabrikaları bu dönemin önde gelen fabrikalarındandır.⁸⁸

Osmanlı Devleti'nin 1868 tarihli Halep Salnamesinde Tarsus'daki sanayi kuruluşları ile ilgili oldukça önemli istatistiki bilgiler verilmiştir. Tarsus'ta bu dönemde; 2 pamuk fabrikası, 50 kumaş işleme tezgahı, 3 basmahane, 12 ma'sara, 1 un fabrikası, 11 değirmen, 7 boyahane, 1 bedesten, 9 han, 3 mağaza, 830 dükkan bulunmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu da Tarsus'ta yaşayan gayri müslim vatandaşlara aittir.

⁸⁶ Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, "Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin", *Sırtı Dağ-Yüzü Deniz: Mersin*, YKY Yay., Kasım, 2004, s. 70

⁸⁷ Kıray, *a.g.m.*, s. 3644

⁸⁸ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK. Yay., Ankara, 1994, s. 75

Müessese Adı	1868	1869	1877	1890	1891	1894	1900	1901
Han	9	9	9	27	27	27	18	18
Bedesten	1	1	1	--	--	--	--	--
Değirmen	11	11	11	--	--	--	18	18
Dükkan	830	830	830	1.087	1.087	1.087	1.297	1.297
Mağaza	3	3	5	--	--	--	--	--
Fırın	23	23	25	16	16	16	19	19
Boyahane	7	7	10	--	--	--	--	--
Debbağhane	1	1	1	16	16	16	11	11
Un Fab.	1	1	1	--	--	--	4	4
Ma'sara	12	12	12	--	--	--	--	--
Basmahane	3	3	7	--	--	--	--	--
Pamuk Fab.	2	--	7	4	4	4	9	9
İplik Fab.	--	--	--	1	1	1	1	1
Menzilhane	--	--	--	1	1	1	1	1

Tablo 5: 1868-1901 Yılları Arasında Tarsus'taki Sanayi Tesisleri
Kaynak: Akgündüz, a.g.e, s.358-360

II. 6. 4. Pazarlama

Üretilen zirai ve sanayi malları, Tarsus'un ihtiyacından fazla olduğundan, bunların dışarıya pazarlanması gerekmiştir. Bu pazarlama da; birincisi çevre şehirlere, ikincisi dış ülkelere olmak üzere iki yönde gerçekleşmiştir. 1840'da Tarsus'tan yapılan dış satım 60 bin sterlin civarındadır. 1870'de bu rakam % 7

artmıştır.⁸⁹ Bu çerçevede Avrupa'ya; buğday, arpa, susam, pamuk, ak darı, mısır darısı, nohut, mercimek ihraç edilmiştir. Bunlar ihtiyaç fazlası ürünler olup Mersin iskelesine kadar beygir, manda, deve ile getirilmiş ve gemilerle de buradan Avrupa'ya ve diğer kıtalara gönderilmiştir. Sonraki süreçte Adana-Mersin demiryolunun yapılması ile mallar artık Mersin iskelesine demiryolu ile gönderilmiş, devlet bu malların ulaşımını sağlamak için Tarsus-Mersin arasında yol inşaatı da gerçekleştirmiştir.

II. 7. Tarsus'un Batı Kapitalizminin Çevresi Olma Süreci

Sanayi Devrimi, önce İngiltere'yi daha sonra da Batı Avrupa'nın diğer ülkelerini düşük maliyetlerle ve büyük miktarlarda mamul mal üretebilen ekonomilere dönüştürmüştür.⁹⁰ 19. yüzyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde, Avrupa'nın önde gelen ülkeleri bir yandan mamul mallarına yeni pazarlar bulmaya çalışırken öte yandan da kendilerine bol ve ucuz gıda maddeleri ve hammadde kaynakları bulmaya çalışmışlardır. Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan gelişmeler, Batı Avrupa ülkeleriyle üçüncü dünya ülkeleri arasında mamul mal-tarımsal mal ticaretinin hızla genişlemesine neden olmuştur.⁹¹ Bu ticaret sonucunda dünya ekonomisi hızla genişlerken pek çok bölgede çevreselleşme süreçleri yaşanmıştır. 19. yüzyılda, dünya ölçeğindeki iktisadi gelişmelerin büyük bir kısmını sanayi devrimi ile ilişkili olarak değerlendirmek gerekmektedir.

19. yüzyılda kapitalizmin yayılışı, dış ticaretin genişlemesi ve bu ticareti genişletmeye yönelik yabancı yatırımlar, çevre ülkelerinde yeni uzmanlaşma ve

⁸⁹ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 368

⁹⁰ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, K Kitaplığı, İstanbul,2003, s. 234

⁹¹ Pamuk, *a.g.e.*, s. 234

üretim kalıplarının ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Tarımsal faaliyetler, geçimlik ürünlerden dış pazarlara yönelik meta üretimine kayarken, kırsal alanlardaki ve kentlerdeki zanaatlar Avrupa kökenli mamul malların rekabeti karşısında gerilemiştir.

Kapitalizmin çevre ülkelere girişinde ve çevre ülkelerdeki üretim kalıplarının değişmesinde ticaret sermayesi de önemli rol oynamıştır. Büyük liman kentlerinde faaliyet gösteren Avrupalı ticaret evleri ile bankalar tarafından yönlendirilen ve çoğunluğu yerli olan tüccarlar, hem ihracata yönelik tarımsal meta üretimini genişletmek, hem de Avrupa kökenli mamul malların kırsal alanlara girişini kolaylaştırmak amacıyla kırsal alanlarda geniş bir ilişki ağı kurmuştur. Üretici ve tüketici olan köylülere faizle borç vererek, ticareti genişletmeyi ve yaratılan tarımsal artıktan önemli bir pay almayı başarmışlardır.

Osmanlı ekonomisi dışa açıldıkça, Avrupa sermayesinin imparatorluk içindeki gücü de artmıştır. 19. yüzyılın başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu, son siyasal ve ekonomik dönüşümünün arifesindedir. Osmanlı ekonomisi, kendi açısından, kendi kendine yeterlilikten serbest pazar ekonomisine doğru ilerlemektedir.

19. yüzyılda kapitalist gelişme ve sanayileşme sonucunda büyük bir güce ulaşmış olan Batılı devletler, kapitalist yayılcılığa doğru yönelmişlerdir. Bu doğrultuda pazara dönük üretim ve pazarlamanın gerçekleşebilmesi amacıyla, sömürgeleştirilmiş alanların dışında kalan Osmanlı İmparatorluğu, Çin gibi benzeri ülkelerin serbest ticaret antlaşmalarını kabul etmeleri sağlanmıştır.⁹²

⁹² Şerife Yorulmaz, “Yabancı Tüccar ve Gayrı Müslim Tebaanın Mersin Ekonomisindeki Rolü”, *Sırtı Dağ-Yüzü Deniz: Mersin*, YKY Yay., Kasım, 2004, s. 317

Osmanlı İmparatorluğu, Mısır'da Mehmet Ali Paşa isyanı ile mücadele ederken, Batılı devletler bu isyanın bastırılmasına yardım etmeleri karşılığında Serbest Ticaret Antlaşması'nı getirmişler ve 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret Antlaşması bu koşullar altında imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma, kapitüler haklara dayanarak elde edilen ayrıcalıklara benzer bir etki doğurmuştur. Osmanlı topraklarında yabancı tüccarın yanında yerli gayri müslim tüccara da büyük bir ufuk açmıştır.⁹³

19. yüzyılda Osmanlı ekonomisinde yaşanan dönüşümler, liman kentlerinin ön plana çıkmasına ve refah düzeyinin artmasına neden olmuştur. Bu dönemde öne çıkan Çukurova Bölgesi'nde, Avrupalı devletler tarafından önemli yatırımların gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Pamuk ekimine elverişli olan bölgede Almanlar tarafından Deutsche Levantinische Baumwoll-Gesellschaft (Alman-Levant Pamuk Şirketi) kurulmuştur. Bu şirket bölgede tarımsal makinelerle donatılmış çitlikler kurmuş, pamuk üretimiyle uğraşan çiftçilere düşük faizli krediler vermiş, pamuk üretimi konusunda kurslar düzenlemiştir.⁹⁴

Sonuç olarak Tarsus ve çevresi, 19. yüzyılın sonlarına doğru tüm imparatorlukta yaşandığı gibi Batı kapitalizminin etkisi altına girmiş ve Batı kapitalizminin çevresi konumuna gelmiştir. Sanayileşmiş devletlerin ihtiyaç duyduğu hammaddeler üretilmiştir. Gayrimüslim tüccarların aracılığıyla buradaki mallar, dış ülkelere gönderilmiştir. Dış ülkelerde üretilen mamul mallar da yine bu yerli araçlar tarafından iç bölgelere pazarlanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru Mersin Limanı ön plana çıkmıştır. Çukurova'nın ekonomik kaynaklarını dış dünyaya aktaran Mersin Limanı'nın gelişmesine paralel olarak; Tarsus ve Adana kentleri de tarımsal üretim

⁹³ Yorulmaz, *a.g.m.*, s. 317

⁹⁴ Murat Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yay., 1988, İstanbul, s. 211

ve tarıma dayalı sanayi işletmelerinin kurulmasıyla giderek büyümüş ve zenginleşmişlerdir. Bu durum, Mersin Limanı'nın yakın çevresine sağladığı dolaylı katkının tipik bir örneğidir. Mersin Limanı'nın ön plana çıkışı ile ilgili olarak Vital Cuinet'te kitabında şu açıklamayı yapmaktadır:

Eski bir şehir olan Tarsus kenti, açık pazarları ile gelişmiş bir ticari yaşama sahipti. Ancak Mersin Limanı'nın gelişmesiyle buradaki tüccarlar ve yabancı güçler kenti terk edip gitmişlerdir. Tüccarlar, mal yükleme ve bindirme işlemlerini Tarsus'a karşı Mersin'den yapmaya başlamıştır. Adana-Mersin Demiryolu hattı ile bölgedeki bakır madenleri limana taşınıyordu.”⁹⁵

Bu yıllarda üretken bir kent olan Tarsus'un nüfusu, Mersin'in iki katıdır. Tarsus; düzenli evleri, konsoloslukları, misyoner okulları, fabrikaları ile giderek büyüyen kenttir. Dolayısıyla Tarsus'un batı kapitalizminin çevresi olma süreci daha da hız kazanmıştır.

⁹⁵ Cuinet, a.g.e., s.166

III. BÖLÜM: MODERNİZM SÜRECİNDE TARSUS GAYRİMÜSLİMLERİNİN SOSYAL ETKİLERİ

III .1. Nüfus ve Sosyal Yapı

Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerinden olan Tarsus kentinin 19. yüzyıl demografik yapısına baktığımızda yukarıdaki bölümlerde de anlatıldığı üzere kentte Müslümanların dışında önemli oranda gayrimüslim nüfus barınmaktadır. 1890'larda Anadolu'yu dolaşan Fransız oryantalist Cuinet, Tarsus ve çevresinde 350 Ermeni aile ve 250'de Rum aile yaşadığını belirtmektedir. Tarsus'ta yaşayan bu gayrimüslim aileler, tarım ve ticaretle uğraşarak geçimlerini sağlamaktadırlar.⁹⁶ Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin dışında, Tarsus'ta yaşayan yabancı devlet vatandaşı olan gayrimüslimler de vardır. Genelde Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün coğrafyasında ve özelde Tarsus'ta olduğu üzere bu kentte yaşayan gayrimüslimler, büyük bir çoğunlukla ticaretle uğraşmışlardır. Bunun dışında tarım, sarraflık, poliçecilik ve tefecilikle uğraşan gayrimüslimler de vardır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı tüccarı olan gayrimüslimlerin, ticaretle daha fazla avantajlar elde edebilmek amacıyla çeşitli Avrupa devletlerinin konsolosluklarında tercüman olarak görev yaptıkları ve bir süre sonra da bu devletlerin vatandaşlığına geçtikleri bilinmektedir. Gayrimüslimler, bu yolla Avrupalı tüccara tanınan ayrıcalıklardan yararlanmayı amaçlamışlardır. Metinlerde genelde bu tür ayrıcalıklara sahip olan kişilere ilişkin yazılarda, “ Avrupa

⁹⁶ Vital Cuinet, *La Turquie D' Asie* (1891), C. VI, Isis Yay., 2001, İstanbul, s.166

tüccararından... veya himayelilerinden ve tüccarandan....” şeklinde bahsedilmektedir.⁹⁷

19. yüzyılda Tarsus kentinin sosyal yapısı içerisinde; Ermeni, Rum, Maruni ve yabancı devlet vatandaşlarının yaşadığı, şer’iye sicillerinden ve vilayet salnamelerinden anlaşılmaktadır.

Topluluk adı	Erkek	Kadın	Toplam
Müslüman	20.839	19.023	39.862
Rum Ortadoks	365	281	646
Ermeni Gregoryen	704	470	1.174
Katolik	156	139	295
Protestan	88	94	182
Gayrimüslim toplam	1.313	984	2.297
Genel Toplam	22.152	20.007	42.159

Tablo 6: 1893 Yılında Tarsus Kazasındaki Kadın Ve Erkek Nüfusun Dini Durumu

Kaynak: Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 164-165

1893 yılı itibariyle Tarsus’ta Müslüman nüfusun egemen olduğunu, bunun dışında Hristiyanlığın farklı mezheplerine mensup gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının da bulunduğu anlaşılmaktadır. Nüfusun genel yapısına baktığımızda; %94,5 Müslüman nüfus, geriye kalan %5,5’luk kısım ise gayrimüslim nüfustur. Bu %5,5’luk nüfusun en kalabalık grubunu “Ermeni Gregoryenler” oluşturmaktadır. Ermenilerden sonra sırasıyla Rum Ortodokslar, Rum Katolik nüfus ve Protestanlar yer almaktadır.

⁹⁷ BOA, HR. MKT 56/78, TŞS, 296/51

1893 ile 1914 yılları arasındaki nüfus artışını kapsayan diğer tabloya baktığımızda ise;

Topluluk adı	1893	1914
Müslim	39.862	60.947
Rum ortadoks	646	774
Ermeni gregoryan	1.210	2.929
Yahudi	-	5
Maruni	-	97
Katolik	335	403
Genel toplam	42.053	65.155

Tablo 7: 1893-1914 tarihleri arasında Tarsus kazasının nüfus dağılımı
Kaynak: Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 164-210

Yukarıdaki tablodan hareketle 1893-1914 yılları arasında Tarsus'ta bütün sosyal gruplarda bir nüfus artışı söz konusudur. Bunun nedeni; bölgenin ticari anlamda büyümesiyle Anadolu'nun diğer bölgelerinden göçlerin yaşanmasıdır. Özellikle en büyük artış yaklaşık %147 oranında "Ermeni Gregoryan" nüfusunda gerçekleşmiştir. Tabloda 1893 yılı itibariyle bölgede Maruni nüfusun olmadığı belirtilse de son yıllarda yapılan araştırmalarda, Tarsus ve çevresinde bulunan Maruni nüfusun varlığının ortaya çıkışı 1850'lilere kadar götürülmektedir. Bölgeye asıl yoğun Maruni göçünün ise 1860'dan sonra yaşandığı bilinmektedir. 1893 yılı itibariyle Tarsus nüfus yapısı içerisinde Yahudi nüfusun bulunmadığı belirtilmektedir. 1914 yılına gelindiğinde ise; 5 Yahudi ve 97 Maruni nüfus karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde Rum Ortadoks nüfusunda ise; %20'lik bir

artış gerçekleşmiştir. 1893 ile 1914 arasında Katolik nüfusta da %20'lik bir artış söz konusudur.

Tarsus kentindeki gayrimüslim nüfus yapısı hakkında bilgi veren bir başka veri de cizye vergisi kayıtlarıdır. Cizye vergisi, müslüman devletlerde yaşayan hristiyan tebaadan alınan vergilerden birisidir. Bu vergi; kadınlardan, çocuklardan, din adamlarından, yaşlılardan, sakat olan gayrimüslim erkeklerden alınmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda cizye vergisi 1856 yılına kadar alınmıştır. Bu tarihten itibaren cizye vergisi kaldırılmıştır.⁹⁸

Tarsus şerhiye sicillerinde cizye kayıtlarına da rastlanmaktadır. 1851 yılına ait Tarsus ve çevresinde yaşayan gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi kaydı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

TARSUS	Fakir	Orta	Zengin	Alınan Cizye Miktarı (Kuruş)
Yerleşim Birimleri				
Gören Musa Köyü	-	1	-	30
----- Köyü	3	2	-	105
Hamamkarlı Köyü	6	-	-	90
Tekfur Köyü	12	-	-	180
Kol Oluk Köyü	60	-	-	990
	88	3	-	1395
Gülek Köyü	36	1	-	540
İskilic Köyü	51	1	-	790
Elvanlı Köyü	4	1	-	90
Küffaran Canib-i Şehr Köyü	28	1	-	450
Balluca Köyü	3	-	-	40

⁹⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., c.1, İstanbul, 1993, s.297-302

	207	7	-	3315
Karnekklos Köyü	4	-	-	60
----- Köyü	2	-	-	30
Kocaköy Köyü	6	1	-	120
Çıldırım Köyü	2	-	-	30
Karsudan Köyü	3	-	-	45
	224	8	-	3600
Zeamet Köyü	2	-	-	30
Kargılı Köyü	3	2	-	105
Çaputcu Köyü	2	-	-	30
Elvanlıda -----	2	-	-	30
Gökçeli Küffar Köyü	48	5	-	870
	285	15	-	4665
Gökçelide Çavuşlu	5	-	-	75
Gökçeli Karaisalı	5	-	-	75
Tavşan----- Kalaklu	5	-	-	75
Mezitli Köyü	2	-	-	30
Tece Köyü	2	-	-	30
	300	15	-	4950
Tömük Köyü	2	1	-	60
Karaçerçili Köyü	4	-	-	60
Karafakı Köyü	1	-	-	35
Halit Ağa Köyü	-	1	-	120
	307	17	-	5225
İskele Mersin Köyü	7	-	-	105
Halka Köyü	12	1	-	210
Çiftlik Köyü	4	-	-	60
----- Köyü	4	3	-	150

Pirce Köyü	3	-	-	45
Vesamnet Köyü	1	-	-	15
	338	21	-	5700
Kızıl Murat Köyü	5	2	-	135
Cami Nur Mahallesi	11	-	-	165
Zımmıyan Mahallesi	277	33	8	5625
	631	56	8	11625

Tablo 8: 1851 yılına ait Tarsus ve çevresinde yaşayan gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi miktarları.⁹⁹

Yukarıdaki tablo Tarsus ve çevresinde yaşayan gayrimüslimlerden alınan cizye miktarlarını göstermektedir. Burada öncelikle belirtmemiz gereken nokta, kişi sayısı ve vergi miktarları deftere aktarılırken bir takım maddi hatalar gerçekleştirilmiştir olduğudur. Rakamların toplamı ile yine kendisinin yazdığı ve bizim de koyu renkle belirttiğimiz toplam sonuç miktarları arasında bazı yerlerde hatalar yapılmıştır. Belgenin orijinaline sadık kalınarak tabloda rakamlar olduğu gibi verilmiştir.

Bunun dışında, tablo bize Tarsus ve çevresinde yaşayan gayrimüslimlerin nüfus yapısı hakkında da kabaca bir bilgi vermektedir. Sadece gayrimüslim erkeklerden alınan cizye vergisini, her bir kişiyi bir hane olarak kabul edersek, Tarsus ve çevresinde yaşayan, gayrimüslim olan toplam 695 hane olduğu anlaşılmaktadır. Her bir hanede ortalama olarak 4 kişinin yaşadığını hesaplarsak toplam 2780 kişinin olduğu sonucuna ulaşırız. Bu sayıya, cizye vergisinin alınmadığı din adamları, sakatlar ve yaşlıları da eklersek 1851 yılı itibariyle Tarsus ve

⁹⁹ TŞS, 291/178,179

çevresinde yaşayan gayrimüslim nüfusun ortalama 2900 civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁰

Dikkatimizi çeken bir başka konu, Tarsus ve çevresinde yer alan köylerde yaşayan gayrimüslimlerin Müslümanlarla birlikte yaşadıklarıdır. Tabloda sadece bir veya iki haneli köylerden alınan vergiler vardır. Dolayısıyla bir veya iki haneli köyler olamayacağı için bu köylerde gayrimüslimlerin dışında Müslümanların da buldukları ve belirtilen yerleşim birimlerinde birlikte yaşadıklarını tahmin ediyoruz. Tabloda ayrıca gayrimüslimlerin, Tarsus'ta yoğun olarak yaşadıkları yerleşim birimlerin başında Zımmıyan Mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu mahalleden toplam 318 haneden cizye vergisi alınmıştır. Her bir hanenin ortalama nüfusunu 4 olarak kabul edersek Zımmıyan Mahallesi'nin toplam nüfusu 1272 kişi olarak tahmin edilmektedir. 1851 yılı itibariyle Tarsus'taki gayrimüslim nüfusun yarısına yakın kısmının bu mahallede yaşadığı anlaşılmaktadır.

III. 1.1. Ermeniler

19. yüzyılda Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimler içerisinde en kalabalık grubu Ermeniler oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde Ermeniler için, "Teba-i Devlet-i Âliye'nin Ermeni milletinden" tabiri kullanılmıştır.¹⁰¹ Ancak daha sonraki süreçte bu Ermeni nüfusa, Rum nüfusu da eklenerek Tarsus'taki gayrimüslim nüfus giderek artmaya başlamıştır. Tarsus ve çevresinde yaşayan Ermenilerin, Doğu Anadolu ve Kapadokya'dan geldikleri daha önce belirtilmişti. Tarsus'a olan Ermeni göçlerinin uzun süre devam ettiği yukarıdaki tablolardan da anlaşılmaktadır. 1893'te Tarsus'ta yaşayan Ermenilerin nüfusu 1210 iken, 1914'te bu nüfus 2929'a çıkmıştır.

¹⁰⁰ 1851 yılı itibariyle gayrimüslim nüfusa ilişkin tahmin edilen 2900 rakamı, sayfa 31, 48 ve 49'da Tarsus nüfusuyla ilgili verilen tablolardaki rakamlarla da yakınlaşmaktadır.

¹⁰¹ TŞS, 330/6, 8, 1, 13, 34, 61

Yaklaşık 30 yıllık bir süre içerisinde Ermeni nüfusu hemen hemen iki katına çıkmıştır. Bu durum belirtilen süre içerisinde Tarsus'a Ermeni göçünün devam ettiğini göstermektedir.

Tarsus Şer'iyeye Sicilleriyle ilgili bir başka çalışmada, Tarsus'ta yaşayan Ermenilere ait şu bilgilerle karşılaşılır.

Ermenilerin bağ ve tarla konusunda yoğunlaştığı görülmüştür. Buna göre Tarsus şehir merkezinde yaşayan Ermenilerin genelde tarımla uğraştıkları söylenebilir. Bu kayıtlardaki bağ ve tarlaların bir çoğunu Yunan tebaasından olup ta Tarsus'ta oturan tüccarlardan aldıkları borç karşılığında, borçlarını ödeyinceye kadar rehin olarak verdikleri görülmektedir. Yine bazı Ermenilerin de evlerini rehin bıraktıklarına rastlanılmaktadır. Ermenilerin bir kısmının, aldıkları borcu zamanında ödeyemeyince, rehin olarak bıraktıkları bağ, tarla veya evin gerçek değeriyle üçüncü bir kişiye satılması ve elde edilen gelire borcun ödenmesi, fazla kalırsa da kendilerine iade edilmesi için mahkemeye başvurdukları anlaşılmaktadır.¹⁰²

III. 1.2. Rumlar

Tarsus'ta yaşayan bir diğer gayrimüslim grup da Rumlardır. Sicillerde, Rumlarla ilgili kayıtlara sık sık rastlanmaktadır.¹⁰³ Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre Tarsus'ta yaşayan Rumlar, mensup olduğu devlete göre iki gruba ayrılmıştır. Birincisi; "Teb'a-i Yunani"dir. Genelde ticaretle uğraşmaktadırlar.¹⁰⁴ İkincisi de "Teb'a-i Devlet-i Aliye"dir.¹⁰⁵ Bunlar da kendi aralarında mensup olduğu mezhebe göre iki kısma ayrılmıştır. Birinci grup, "Teb'a-i Devlet-i Aliye'nin Rum

¹⁰² Abdullah Poş, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Tarsus (1305-1315/1887-1897)*, Yük. Lisans Tezi, Bursa, 2003, s. 72-73

¹⁰³ TŞS, 293 / 161,164 , 295/ 37,98,299, 296/ 154

¹⁰⁴ TŞS, 330/ 8,11,13,18,34

¹⁰⁵ TŞS, 291/229,261, 293/ 103

Milletinden” tabiri kullanılarak tarif edilenler,¹⁰⁶ ikinci grup ise, “Teb’a-i Devlet-i Aliye’nin Rum Katolik milletinden” tabiri kullanılarak tanımlananlardır.¹⁰⁷

Osmanlı tebası olan Rumlardan ikinci kısmı oluşturanlar, kendilerini tanımlamak için mensup oldukları Katolik mezhebini vurgularken, birinci grubu oluşturan Rumların hangi mezhebe mensup oldukları açıkça belirtilmemiştir. Büyük bir olasılıkla bunlar Ortodoks’tur. Şer’iye kayıtlarını incelerken Katoliklerle ilgili kayıtlara çok az rastlarken, Ortodokslarla ilgili kayıtların oldukça fazla olduğunu tespit ettik.¹⁰⁸

19. yüzyılın sonunda Tarsus ve çevresinde yaşayan Ortodoks Rumların bir kısmını Kapadokya’dan gelen göçmenlerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Şer’iye kayıtları da bu görüşü destekler niteliktedir.

“ *Fi-l-asl Niğde kazasından olup Tarsus’ta ticaretle mütemekkin Musail veled-i Yuvani nam zimmi Tarsus meclis-i ...*”¹⁰⁹

“ *Kayserili olup Medine-yi Tarsus’ta ticaretle mütemekkin Debonsebusin bin Dimitri meclis-i şer’ide hacetli Sarkisi bin Ferenbit muhzırında...*”¹¹⁰

“*Fi-ül-asl Kayserili olup Medine-yi Tarsus’ta Kel ağa hanında ticaretle sakin Artin bin Merdros nam kimesne ...*”¹¹¹

Kayıtlardan da anlaşıldığı üzere, Tarsus’a 1880’li yıllardan önce Niğde, Kayseri, Nevşehir civarından bir başka deyişle Kapadokya’dan Rum göçü olmuştur. Ahmet Akgündüz’ün 1893 nüfus sayımı verilerine dayanarak aktardığı bilgilere göre

¹⁰⁶ TŞS, 300/ 363,s. 126, s.162, s.176, 304/1

¹⁰⁷ TŞS, 300/ 63, 330/ 77,80,82,87

¹⁰⁸ TŞS, 291/229,261, 293/ 103

¹⁰⁹ TŞS, 293/ s. 161

¹¹⁰ TŞS, 296 / 154

¹¹¹ TŞS, 297/ 627

bu dönemde Tarsus'ta 365 erkek, 281 kadın olmak üzere toplam 646 Rum Ortodoks yaşamaktadır. Akgündüz, Rumların yoğun olarak Cami'ün-Nur ve Kızıl Murat mahallelerinde oturduklarını belirtmiştir.¹¹²

İkamet ettikleri mahallelere ilişkin bu saptama şer'îye sicillerinde tespit ettiğimiz kayıtlarla da doğrulanmaktadır. Örneğin; Hoca Tudoraki adlı bir Rum'un terekesinde, Cami'ün-Nur vakfında seneliği 12 kuruşa kirada olan bir arsası ve bu arsa üzerinde bir binası vardır. Yine Tudoraki'ye ait emlak defterinde 4488 numara ile kayıtlı büyük bir mağazası olup bu mağaza'da Cami'ün-Nur mahallesi Arap Ahmet sokağında yer almaktadır.¹¹³

III. 1.3. Maruniler

Tarsus'ta yaşayan bir diğer gayrimüslim grup da Marunilerdir. Maruniler, büyük bir bölümü Lübnan'da yaşayan Suriye kökenli Hristiyan bir halktır.¹¹⁴ Tarsus'ta bulunan Marunilerin de Lübnan'dan geldikleri anlaşılmaktadır. Kendilerini Aziz Maron'a dayandıran Maruniler'in tarihi 4. yüzyılın sonuna kadar gitmektedir.¹¹⁵ Maruniler, Hz. İsa'nın şahsiyle ilgili tartışmalarda monoteizmi savunmaları sebebiyle 680 tarihinde yapılan İstanbul Konsili'nde Kiliseden dışlanmışlardır.¹¹⁶

Günümüzde Lübnan Devleti sınırları içerisinde yaşayan Hristiyanların en kalabalık grubunu Maruniler oluşturmaktadır. Kendilerine özgü patrikleri vardır.

¹¹² Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kehf*, TTS Odası, İstanbul, 1993, s. 251

¹¹³ TŞS, 309/1

¹¹⁴ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara, 1998, s. 248

¹¹⁵ Gündüz, *a.g.e.*, s. 248

¹¹⁶ Aytaç Eker, "Maruniler", *Yeni Rehber Ansk*, C.13, İstanbul 1994, s. 270

İbadetlerini Süryanice yaparlar. Roma ile birleşerek Katolik mezhebini benimsemişlerdir.¹¹⁷

Yoğun olarak Lübnan ve Suriye’de yaşayan bir halk olduğunu belirttiğimiz Marunilerin, buldukları bölgelerden göç etmelerinin nedenlerini, Prof. Dr. Şerife Yorulmaz konuya ilişkin makalesinde şöyle açıklamaktadır;

Suriye ve Anadolu’nun kıyı kesiminde yaşayan toplumlar, yüzyıllardır yaşamlarını sürdürebilmek için denize güveniyorlardı. Bu nedendir ki son derece devingen olmuşlar ve özellikle ticaret nedeniyle göç bir gelenek halini almıştı. Bu topluluklardan biri de Marunilerdir. 19 yüzyılda liman kentlerinde ticari faaliyetlerin artması, ülkenin yoksul kesimlerinden bir çok hırslı insan için cazip yeni iş alanları yaratmıştır. Daha önce de değinildiği gibi bu yüzyılda toplumların ekonomik konumlarında bir alt üst oluş yaşıyordu. Bunun her yörede kendine özgü nedenleri de vardı. Bu Maruniler için de geçerliydi. Bunlar, Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla ticaret yollarının güneye kayması 1875-1885 yılları arasında yerli ipek böceklerinin bir hastalıktan ölmesi üzerine ipek sanayisinin çökmesi, 1861’de Cebel-i Lübnan’a özel bir idari statü tanınmış olmasının halkın zengin Biga vadisi ve Tripoli ile bağının kopmasına ve mevcut görece sınırlı olan kendi kaynaklarıyla baş başa kalması olarak özetlenebilir. Böylece çoğu Maruni olan Hristiyan dağ halkı ekonomik güvenceyi göçte aramıştır.¹¹⁸

Marunilerin, Çukurova Bölgesi’ne yerleşmeleri 1860’dan sonradır. Bu bölgeye olan göçlerin nedeni ise; bölgenin İbrahim Paşa tarafından işgal edilmesi, bölgede pamuk üretiminin gelişimi, Adana-Mersin demiryolunun işletmeye açılması, kereste ticareti ve Lübnan’daki iç çatışmalar olarak belirtilebilir.¹¹⁹

¹¹⁷ Hasan Eren, “Maruniler”, *Türk Ansk*, C. 23, MEB. Yay., Ankara 1976, s. 315

¹¹⁸ Şerife Yorulmaz, “Doğu Akdeniz’de Bir Cemaat Serüveni: Liman Kenti Olma Sürecinde Mersin’de Gelişen ‘Mersin Taifesi’ ”, *Tarih İçinde Mersin Kolokyum II*, Mersin Üni. Yay., Mersin, 2005, s. 68-70

¹¹⁹ Yorulmaz, a.g.m., s.71

Osmanlı Devleti'nde Maruniler, "Teb'a-i Devlet-i Aliye'nin Maruni milletinden..." diye tanımlanırlar. Çukurova Bölgesi'ne göç eden Marunilerin genelde ticaretle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Ticaretin dışında doktorluk gibi serbest meslek dallarında bölge halkınca bilinen Maruni Osmanlı vatandaşlarının bulunduğunu bilinmektedir.¹²⁰ Gerek elimizdeki kayıtlar ve gerekse konuya ilişkin yazılmış çeşitli makaleler bu görüşümüzü desteklemektedir.

Tarsus Şer'iyeye Sicilleri'nde Marunilere ilişkin kayıtlara baktığımızda; örneğin; Beyrut ahalisinden ve Maruni milletinden olan Zeatrin Esr adlı kişi ticaretle uğraşmaktadır. Bu kişi Müslüman bir tüccarın alacaklarını tahsil etmeye çalışmaktadır.¹²¹ Bu belgeden de anlaşıldığı üzere Zeatrin Esr adlı Maruni, Osmanlı vatandaşı olup ticaretle uğraşmaktadır. Ayrıca bu belge, Müslüman bir tüccarın alacaklarını tahsil edebilmek için gayrimüslim bir Osmanlı vatandaşını vekil tayin edebildiğini göstermesi açısından da önemlidir. Müslüman tüccarın, gayrimüslim tüccarı vekil tayin etmesi o kişiye güvendiğini de göstermektedir. Buradan da gayrimüslimlerle, Müslümanlar arasında sosyal anlamda sağlam ilişkilerin mevcut olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Marunilerin, bölge halkıyla iyi ilişkiler içinde olduğu aşağıdaki örnekten de anlaşılmaktadır. 1850 tarihli bir kayda göre; aslen Beyrutlu olup uzun süreden beri Tarsus'ta oturan ve Fransız konsolosluğunda tercümanlık yapan Lütfullah Sirsik adlı Maruni tüccarın, bölge halkına yapmış olduğu yardımlardan dolayı kendisine ticaret beratı ve nişan verilmesi, hem Adana valisi hem de ticaret meclisi tarafından merkeze yazılan yazılarla talep edilmiştir.¹²² Bu nişanın verilip verilmediği

¹²⁰ Yorulmaz, a.g.m., s.75

¹²¹ TŞS, 300/ 334

¹²² BOA, İ. MVL 112/2635

konusunda kesin bir bilgi sahibi olmamakla birlikte bu girişimin dahi Marunilerle iyi ilişkileri yansıttığı ortadadır.

Bir başka kayıta; Tarsus'ta yaşayan ve Maruni milletinden olan tüccar, Kızıl Murat mahallesindeki dükkan ve mağazasını Cami'ün-Nur mahallesinde oturan Ermeni tüccara satmıştır.¹²³ Bu belgeler, bize bölgede Maruni nüfusunun varlığını ve Tarsus'ta genelde, Kızıl Murat ve Cami-i Cedid mahallelerinde oturduklarını göstermektedir.¹²⁴ Kızıl Murat Mahallesi aynı zamanda hükümet konağının da yer aldığı mahalledir.¹²⁵

III. 1.4. Yabancı Devlet Vatandaşları

Yukarıda Osmanlı tebasına mensup olan sosyal grupları ve bunların ekonomik yapıda ne tür etkinliklerde bulduklarını açıklamaya çalıştık. Tarsus'ta bu grupların dışında, çeşitli Avrupa devletlerinin vatandaşlığına mensup olan tüccarlar da yaşamaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda, kapitalist ekonomik ilişkilerin gelişmeye başlamasıyla birlikte tarımsal alanla, sanayi merkezleri arasında mal taşımacılığını gerçekleştiren yabancı tüccarlar ve adamları temel ara durak olarak liman kentlerinde yaşamaktadır. Bu yeni gruplar, varlıklarını gerçekleştirdikleri aracılık işlevlerine borçludurlar. Yaşadıkları kentlerde, aracılık işlevlerine uygun olarak sarraflık ve poliçecilik, tefecilik gibi önemli ticari faaliyetlerin içerisinde yer almaktadırlar.

Yabancı devlet vatandaşlarının yoğun yaşadığı kentlerden biri de Tarsus'tur. Buna ilişkin şer'iyecilerinde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bir

¹²³ TŞS, 303/50

¹²⁴ "Medine-i Tarsus'un Kızıl Murat mahallesinde sakin Teb'a-i Devlet-i Aliye'nin Maruni Milletinden..." TŞS, 330/59

¹²⁵ TŞS, 303/50

çok kayıt bulunmaktadır. Örneğin; “Tarsus’ta mütemekkin İngiltere ve Avusturya devletleri tebasından...”¹²⁶, “Tarsus’ta mukim Rusyalı tüccar Jan Doro ile şürekasından ve refiki Avusturyalı Esyo Doro nam tacirlerin...”¹²⁷, “Fransa devlet-i fehimesi tüccarından Tarsus’ta mukim Hoca Nekansi ve Selos...”¹²⁸, “Sicilyateyn devleti tebasından Tarsus’ta mütemekkin Kunduzi nam tacir...”¹²⁹ gibi resmi kayıtlarda da izlenebileceği üzere çok sayıda yabancı devlet vatandaşı Tarsus’ta yaşamaktadır.

Tarsus’ta yaşayan yabancı devlet vatandaşlarının, ticarethane ve benzeri işyerleri açıp işlettikleri görülmektedir. Aynı zamanda burada kendilerine mal-mülk de edinebilmişlerdir. Bu konuya ilişkin kayıtlar da mevcuttur. Örneğin 1870 tarihli bir kayıttan Londra’da oturan ama Tarsus’ta arazisi bulunan İngiliz vatandaşı Con Sare isimli bayanın, buradaki malını vekili aracılığıyla Tarsus’ta oturan Osmanlı tebası Rum’a 7000 kuruşa sattığı bilgisi yer almıştır.¹³⁰

Başka devletlere mensup yabancı tüccarlar, Tarsus’ta yaşayan gayrimüslim Osmanlı tüccarlarıyla ilişkiye geçerek ticaret yapmışlardır. Bu ticaret sonucu Çukurova ve hinterlandı olan İç Anadolu Bölgesi’nin tarımsal ürünleri, değerli madenleri Avrupa’ya ihraç edilirken, yine bu tüccarlar aracılığıyla Tarsus ve çevresinin ihtiyacı olan mamul mallar pazarlanmıştır. İhraç edilen mallar genelde; pamuk, susam, buğday gibi tarım ürünleri olmakla birlikte Çukurova ve İç Anadolu Bölgesi’ndeki değerli madenler de ihraç edilmiştir.

Yabancı tüccarlar, yoğun olarak gayrimüslimlerle ticaret yapmaktadır. Bu anlamda gayrimüslim tüccarlar, yabancı tüccarların bölgedeki simsarlıklarını

¹²⁶ BOA, A. MKT. UM 169/60

¹²⁷ BOA, A. MKT. UM 250/17

¹²⁸ BOA, A. MKT. MVL 78/12

¹²⁹ BOA, A. MKT. NZD 90/44

¹³⁰ TŞS, 305/497

üstlenmektedir. Bu ticari ilişkiden hem yabancı devletlere mensup tüccarlar, hem de gayrimüslim Osmanlı tüccarı maddi kazanç sağlamaktadır. Bu ilişki daha önce de belirttiğimiz gibi aynı zamanda Tarsus'un Batı kapitalizmiyle bütünleşmesine büyük katkı sağlamıştır.

Tarsus Şer'iyeye Sicilleri'nde yabancı tüccarlarla ilgili dava kayıtlarına da rastlanmaktadır. Örneğin; 1856 yılında Flemenk vatandaşı Anderiko Senfros adlı tüccar Tarsus gümrüğüne olan borcuna karşılık Tarsus'ta oturan vekili Kristof Bedriko isimli kişinin yardımıyla eski gümrükçü Menan Bey'e 36000 kuruş ödemiş ancak Menan Bey'in parayı alıp kaçmasından dolayı adı geçen tüccarın borcunun ödenmediği iddia edilmiş ve bu gerekçeyle dava açılmıştır.¹³¹

Bir başka kayıta şöyle bir olaya rastlanılmaktadır; 1856 yılında Flemenk vatandaşı Senfros adlı tüccarın, Adana ahalilerinden Şakir Beyzade'den 21.920,5 kuruş alacağı olup bundan birkaç ay önce Şakir Bey'in vefat edip, para ve gayrimenkullerini miras olarak bırakmıştır. Alacağını oğullarından talep eden yukarıda adı geçen tüccara, oğulları "Babamızın borcuna karışmayız" deyip borcunu ödemeyi reddetmişlerdir. Bu durumdan dolayı dava açılmıştır.¹³² Bu dava kayıtlarından da anlaşıldığı üzere yabancı tüccarların bölgede ekonomik ve sosyal anlamda etkinliklerinin var olduğunu söyleyebiliriz.

III. 2. Kent Yönetimindeki Roller

Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devlet teşkilatının büyük bir değişikliğe uğradığı bilinmektedir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla, gayrimüslimlere sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda bir takım haklar verilmiştir. Bu haklarla beraber

¹³¹ TŞS, 295/299

¹³² TŞS, 295/304

gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının buldukları kentlerin siyasi ve ekonomik yönetim organlarında görev aldıkları herkes tarafından bilinmektedir. Özellikle Tanzimat'la birlikte sancak merkezlerinde, Müslüman ve Hristiyan üyelerden oluşan meclisler kurulmuştur. Bu anlamda Tarsus kentine baktığımızda, elimizdeki kayıtlarda bu kentte yaşayan gayrimüslimlerin gerek şehrin yönetim mekanizmasında gerekse ekonomiyle ilgili yönetim birimlerinde yer aldıklarını gösteren bulgular bulunmaktadır.

Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimlerin şehrin yönetim mekanizmasında rol aldıklarını gösteren önemli kayıtların başında vilayet salnameleri gelmektedir. Örneğin; 1289/1872 tarihli Adana Vilayet Salnamesine bakıldığında, Tarsus Belediyesi meclis idare kurulunun üyeleri belirtilmektedir. Bu kurul'un üyelerine baktığımızda; Kaymakam Efendi, Naib Efendi, Müftü Efendi, mal müdürü, Mahmut Efendi, Ali Ağa ve Agop Ağadan oluştuğu belirtilmektedir.¹³³ Kurul içerisinde Agop Ağa'nın yer alması, kentte yaşayan gayrimüslimlerin kendilerini belediye meclis idaresinde temsil edebildiklerini ve şehrin yönetimiyle ilgili karar mekanizmasında etkilerinin bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Belediye meclis üyeliğinin yanı sıra, 13 Haziran 1875 tarihli hükümet kararnamesine göre, "Vilayetlerde ve kaza merkezlerinde, diğer ülkelerde olduğu gibi, tüccarlar arasında en muteber kişilerden seçilmiş ve Ticaret Nezareti'nin onayıyla tayin olunmak suretiyle, ticaret odalarının kurulması" serbestliği getirilmiştir.¹³⁴ Bu serbestliğin ardından 1876 yılında Tarsus Ticaret Meclisi (Odası) kurulmuştur. Bu odanın kurulmasından sonra Tarsus'ta yaşayan bazı gayrimüslim

¹³³ 1289/1872 Tarihli AVS, s. 60

¹³⁴ Akgündüz, a.g.e., s.309

tüccarların, ticaret meclis azalığına memur olarak girmek için girişimlerde bulduklarına dair kayıtlara da rastlanmaktadır.¹³⁵

1862 yılında padişah'ın izniyle Tarsus Ticaret Mahkemesi açılmıştır. Bu mahkemenin kurulmasıyla birlikte, mahkemenin ilk reisi ve üyeleri aşağıdaki gibidir;

Mahkeme Reisi : Tahir Efendi

Daimi Aza : Tüccar Abdülkadir Ağa

Daimi Aza : Tüccar Abdülkerim Efendi

Katip : Durmuş Efendi

Tercüman : Hoca Mina

Geçici Üyeler : Tüccar Seyranoğlu Hoca Matinos, Keşoğlu Hoca

Diyanspoy, Taşcıoğlu Hoca Artin, Kiremitçioğlu,

Hoca Yunaki.¹³⁶

1862 yılında kurulan Tarsus Ticaret Mahkemesi'nin üyelerine bakıldığında, tercüman ve geçici üyeler arasında gayrimüslimlerin yer aldığını görülmektedir. Sonraki süreçte gayrimüslimlerin, bu mahkemede daimi aza oldukları hatta 1876 tarihli Adana Vilayet Salnamesine bakıldığında, mahkeme başkanlığını Hanna Efendi adlı gayrimüslim Osmanlı vatandaşının yaptığı kayıtlarda yer almaktadır.¹³⁷ Elimizdeki bu bulgulardan hareketle Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimlerin, kentin siyasi ve ekonomik yönetim mekanizmasında aktif olarak roller üstlenip, kendilerini temsil edebildiklerini söyleyebiliriz.

¹³⁵ BOA, HR. MKT, 49/87

¹³⁶ BOA, İ-MVL, 20763

¹³⁷ 1293/1876 Tarihli AVS, s.137

III. 3. Kentteki Azınlık ve Yabancı Devlet Okulları

Gayrimüslimler ve yabancılar, Tanzimat Fermanı'nın kendilerine getirdiği özgürlüklerden yararlanarak eğitimde önemli mesafeler almışlardır. Islahat Fermanı (1856) ise gayrimüslim uyruklara, kendi dinlerine ve kültürlerine uygun; ilk, orta ve yüksek derecede okullar açma fırsatını vermiştir. Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Rumlar, Ermeniler, Hristiyan Araplar da yaşadıkları kentlerde okullar açmışlardır.

Yaşanan bu gelişmelere uygun olarak Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimler de, Islahat Fermanı'nın kendilerine getirdiği özgürlüklerden yararlanarak, kendi dinlerini ve kültürlerini çocuklarına aktarabilmek amacıyla Tarsus'ta okullar açmışlardır. Kentte var olan eğitim kurumlarına genel olarak bakıldığında; 19 medrese ve toplam 24 okul bulunmaktadır. Tarsus'ta yaşayan Ermeniler, Meryem Ana Kilisesi'ni hem ibadet yeri, hem de eğitim-öğretim yeri olarak kullanmışlardır. Ermeniler, eğitim-öğretim faaliyetlerinin bir kısmını kilisede yürütürken, bir kısmını da yine kendilerine ait olan okullarında yürütmüşlerdir. 1890 yılında Tarsus'ta Ermenilere ait ve talebe mevcudu 50 kadar olan iki tane okul olduğu bilinmektedir.¹³⁸

Necdet Sakaoğlu'na göre Ermeni okullarında Türkçe dersi de okutulmaktadır; "Ermeni okullarının bir özelliği, Ermenicenin yanında, bir zorunluluk yokken Türkçenin de öğretilmesiydi. Hesap dersleri ise Türkçe yapılmaktaydı. 1900'de Osmanlı ülkesindeki 913 Ermeni mektebinde 91.226 öğrenci

¹³⁸ Hikmet Öz, *Bilinmeyen Tarsus*, Kültür Bak. Yay., 1.b.,Ankara,1998, s. 39

okumaktaydı.”¹³⁹ Tarsus'ta bulunan Ermeni okullarında, böyle bir durumun var olup olmadığına dair herhangi bir kayıt elimizde bulunmamaktadır.

Tarsus'ta, Ortadoks Rumlara ait ikisi erkek okulu, biri kız okulu olmak üzere toplam üç adet okul bulunmaktadır.¹⁴⁰ 1890 yılında Tarsus'ta yaşayan bir başka gayrimüslim topluluk olan Marunilere de ait küçük bir okul bulunmaktadır. Bir papazın, bu okulda 40 öğrenciye ders verdiği belirtilmektedir.¹⁴¹

Kentte gayrimüslimlerin dışında 1888 yılında Amerikalılar tarafından misyonerlik faaliyetleri içerisinde bulunabilmesi için “St.Paul’s Institute at Tarsus” adıyla okul açılmıştır. Okul ilk yıl 3 öğretmen 17 öğrenciyle eğitime başlar. Bilindiği üzere, 19. yüzyılın başından itibaren Katolikliği ve Protestanlığı yaymak isteyen Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere, Avusturya, Amerika gibi batılı devletler yarış halinde kampanyalar başlatarak ülkenin her tarafında okullar açmaya başladılar.¹⁴² Bu okulları açmalarındaki amaçları ise; kendi ülkelerinin siyasi, kültürel ve ticari çıkarlarını korumaktır.

1888-1891 yıllarında okulun ilk idarecileri Alexander Mc Lachlan ve Harutyun S. Jenanyan'dır. St. Paul’s Institute adıyla tanınmaya başlayan okul, kuruluş yıllarında Tarsus ve çevresine hizmet vermeye başlamıştır. 1895-1896 eğitim-öğretim yılında 7 öğretmen ve 80 öğrenci bulunan bu okulda, öğrencilerin 65'i Ermeni, 14'ü Rum ve 1 tanesi de Amerikalı idi. Bir yıl sonra ise, öğrenci sayısında artış gerçekleşmiştir. Toplam 134 öğrencinin okuduğu bu okulda, 16'sı Rum, gerisi ise Ermeni idi.¹⁴³ Bu okula gelen öğrenciler, sadece Tarsus'ta yaşayan

¹³⁹ Necdet Sakaoglu, Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Mart 2003, s.88

¹⁴⁰ Öz, a.g.e., s. 41

¹⁴¹ Cuinet, a.g.e., s.167

¹⁴² Sakaoglu, a.g.e., s.87

¹⁴³ Şinasi Develi, Dünden Bugüne Mersin 1836-1990, MTSO Yay., Mersin, Ocak 2001, s.137

gayrimüslim ailelerin çocukları değildir. Çevredeki diğer vilayetlerde yaşayan gayrimüslim aileler de çocuklarını bu okula göndermişlerdir.

III. 4. Gayrimüslimlerin Dini-Kültürel Yapıları

Osmanlı Devleti'nde Müslümanların dışında, çeşitli dinlere mensup sosyal grupların bulunduğunu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan bu gayrimüslim topluluklar, kendi dinsel inançlarını ve ibadetlerini, kendilerine ait olan kiliselerde sürdürebilme imkanına sahiptiler. Bu anlamda yaşadıkları kentlerde hemen hemen her topluluk, kendisine ait bir kiliseye sahiptir. Tarsus'ta Müslümanlardan önce Hristiyanların yaşamasından dolayı, 19. yüzyılda kentte eski dönemlerden kalma ve varlığını sürdüren kiliseler vardır. Özellikle Tarsus'un St. Paul'un yaşadığı bir şehir olmasından dolayı dinsel anlamda Hristiyanlar için büyük bir önemi vardır. Bu çerçevede günümüzde de Tarsus'a yönelik Hristiyanlar tarafından düzenlenen dinsel seyahatler gerçekleştirilmektedir.

Tarsus'ta yaşayan her gayrimüslim topluluğa ait kiliseler vardır. kent'te bulunan kiliselere baktığımızda; Ortodoks Rum Kilisesi; 1850 yılında Ortadoks Rum cemaati tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde Cumhuriyet mahallesi olarak bilinen mahallede 141. sokak üzerindeki 958 ada, 7 nolu parselde bulunan binanın bu kiliseye ait olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁴

Tarsus'ta yaşayan Ermenilerin de kendilerine ait kiliseleri vardır. Bu kiliselerin başında Meryem Ana Kilisesi gelmektedir. Ermeniler, bu kiliseyi hem ibadet yeri, hem de eğitim-öğretim yeri olarak kullanmışlardır.¹⁴⁵ Yine Ermenilere

¹⁴⁴ Öz, a.g.e., s. 41

¹⁴⁵ Öz, a.g.e.,s. 39

ait olan St. Paulus Kilisesi vardır. Cami-i Nur semtinde bulunan kilise, St. Paulus kilisesi olarak bilinir. Tarsus'ta yaşayan Marunilere ait kilise de vardır. Cami-i Cedid mahallesinde 37. sokak, 153 ada, 6. parselde bulunan ve şu anda üst katı ev, alt katı ise evin deposu olarak kullanılan binanın, önceden Maruniler'e ait bir kilise olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁶

Kentteki gayrimüslimler kiliselerini, dinsel ibadetlerini gerçekleştirebilecekleri bir kurum olarak kullandıkları gibi, aynı zamanda kendi çocuklarının dinsel ve kültürel eğitimini de gerçekleştirdikleri yerler olarak kullanmaktadır. Azınlıkta olmalarından dolayı kentin dinsel yaşamında çok fazla bir etkinlikleri söz konusu değildir.

III. 5. Tarsus'ta Açılan Konsolosluklar ve Gayrimüslimlerle Olan İlişkileri

Konsolos, bilindiği üzere yabancı bir devletin ticari önemi olan kentlerinde veya limanlarında kendi devletinin ticari menfaatlerini, vatandaşlarının ve tacirlerinin haklarını koruyan, ticaret gemilerini gözeten-koruyan, bulunduğu ülkenin idari makamlarınca da tanınmış idari ve ticari görevleri olan kişiye verilen isimdir.¹⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıl içerisinde sayıları giderek artan sefaretler, konsolosluklar ve yabancı devlet temsilcileri büyük bir önem kazanmıştır. Özellikle 1838'den sonra imzalanan ticaret antlaşmaları çerçevesinde ticaret yapılan devletlerin konsolos atamaları yoğunluk kazanmıştır.

İngiltere Devleti'nin konsolos tayin ettiği kentler arasında Tarsus da vardır. İngiltere, Tarsus İskelesi'ne ticaret yapmak amacıyla gelip giden İngiliz tüccarlarının ve adamlarının işlerini görmek ve kolaylaştırmak amacıyla Mister Con

¹⁴⁶ Öz, *a.g.e.*, s. 42-43

¹⁴⁷ Tayyip Gökbilgin, "Konsolos", *İslam Ansk*, C. 5, MEB Yay., İstanbul, s. 836

Claberton adlı İngiliz tüccarı konsolos vekili olarak tayin etmiştir.¹⁴⁸ Diğer devletlerin de konsolos ve vekil atamalarını gerçekleştirdikleri görülmektedir. 1844 yılında Rusya Devleti, Tarsus'a gidip gelen vatandaşlarının ve tüccarlarının işlerini görebilmesi için Barkor isimli yabancı tüccarı vekil tayin etmiştir.¹⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu'yla ticaret antlaşması yapan Sicilya, Yunanistan ve diğer Avrupa devletleri de bölgeye konsolos atamalarını gerçekleştirmiştir. Yapılan bu konsolos atamalarıyla beraber devlet, konsolosluklara bazı ayrıcalıklar tanımıştır.

Konsoloslar, Osmanlı devletinde bazı ayrıcalıklara sahiptiler. Konsolos adına gelecek eşya hakkında gümrükçe yapılacak uygulamaları bildiren bir nizamname Osmanlı Devleti tarafından düzenlenmiştir. Nizamnamede yapılan antlaşmalar çerçevesinde yabancı devlete mensup iki tebaa arasındaki hukuki ve ticari davalarda, Osmanlı ülkesinde var olan konsolos mahkemelerinde davaların görüleceğine dair maddeler vardı.¹⁵⁰

Konsolosluklara verilen bu ayrıcalıklar, ceza davalarının uygulanmasında, ceza işlerinin konsolosluk mahkemelerine gönderilmesinde egemenlik hakkına dokunmak gibi manevi zararın yanı sıra, ülkenin asayişini korumak bakımından da büyük zararlar getirmektedir.¹⁵¹

Bu gelişme Tarsus ve bölgesini de etkisi altına almış ve yörede batılı ülkelerle ilişkiyi kolaylaştırmıştır. Kıray'ın belirttiğine göre;

1886'da Adana-Mersin demiryolunun işletilmeye açılması, bölgede ticaretin giderek canlanmasını ve yabancı sermayenin bu ticari hareketlilikteki rolünün artmasını sağlamıştır. Yörenin buğday, arpa ve pamuk ürünü, başta İngiltere olmak üzere dış ülkelerde alıcı bulurken, yöre ürünlerinin olabildiğince ucuz maliyetle alım yerlerine

¹⁴⁸ TŞS, 290/97

¹⁴⁹ TŞS, 289/148

¹⁵⁰ Emine Dinceç, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında ve 20. Yüzyılın Başında Mersin'in Ekonomik Yapısı*, Yük.Lisans Tezi, Eskişehir, 1998, s. 81

¹⁵¹ Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 839

ulaştırılması için yeni ulaşım olanakları yaratılmaya çalışılmıştır. Bölgede canlanan ticari yaşam, yabancı devletleri, konsolosluklar açmaya yöneltmiştir.¹⁵²

Konsoloslar, kendi yanlarında birer tercüman bulundurma hakkına ve aynı zamanda hükümet kuralları dışında alışveriş yapabilme ve gayri menkul satın alabilme hakkına sahiptirler.¹⁵³ Bunun dışında kendileri adına kendi yerlerine vekil bırakma hakları da vardır. Örneğin; Adana valisi ve Tarsus kadısına gönderilen bir yazıda, Hamburg ve Bremen gibi şehirleri içine alan Vilhanseatik Cumhuriyeti vatandaşlarının ve tüccarlarının işlerini görebilmesi için Dr. Demostansi Laterino vekil olarak atandığı bildirilmiştir. Kendisine her türlü kolaylığın gösterilmesini ve kayıtların da buna göre düzeltilmesi istenmiştir.¹⁵⁴

19. yüzyılda yabancı devletler, Tarsus'un ticari, sosyal ve ekonomik durumuyla yakından ilgilenmişlerdir. Örneğin 1854 tarihli bir belgede İran devletinin Adana ve Tarsus taraflarına bir ticari konsolos tayin ettiği belirtilmiştir.¹⁵⁵ Bazı devletlerin konsolosluklara vekil de olsa atamalar yaparak bölgedeki kendi vatandaşlarının ve tüccarlarının her türlü hakkını korumaya çalıştıkları görülmüştür.¹⁵⁶

Elimizdeki sicillerde, yabancı tüccarların Tarsus'ta yoğun bir ticari faaliyet içerisinde buldukları ve karşılaştıkları sorunlarda konsoloslukları devreye soktukları anlaşılmaktadır. Örneğin; yukarıdaki satırlarda daha önce belirttiğimiz kayda göre; Hollanda vatandaşı olan tüccar, Tarsus gümrüğüne olan 36000 kuruş borcunu, vekili aracılığıyla ödemiştir. Ancak parayı alan gümrük memurunun Tarsus'u terk edip kaçması üzerine borç ödenmemiş olarak gözükmektedir. Hollanda

¹⁵² Mübeccel Kıray, "İçel", *Yurt Ansk.*, C.5, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, s. 3639

¹⁵³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yay., 6.baskı, İstanbul, 2004, s. 148

¹⁵⁴ BOA, A. DVN. MHM 13/20

¹⁵⁵ BOA İrade-i Hariciye, 1271/5969

¹⁵⁶ BOA, A. DVN. MHM, 13/30

konsolosluğu, gümrükçünün yakalanıp, borcun tahsil edilebilmesi için Adana valisine yazı göndermiştir.¹⁵⁷

Bir başka kayıta, yabancı tüccarın yaşadığı ticari sorunlarda konsolosluk olaya müdahale ederek vatandaşının haklarını savunmaya çalışmıştır.¹⁵⁸ Yukarıda daha önce belirttiğimiz bir kayıta göre; İzmir’de bulunan Hollanda konsolosluğu, Hollanda vatandaşı olan Ayro İğneci isimli tacirin, İzmir’e getirmek üzere Tarsus ve çevresinden yaklaşık 4000 kile buğday satın aldığını belirtmiştir. Konsolosluk, buğdayın nakli sırasında herhangi bir engelin oluşmaması için hükümete dilekçe ile başvurarak Konya valisine ve Tarsus kaymakamına bu konuya ilişkin bir yazı gönderilmesini talep etmiştir.¹⁵⁹ Bu belgeden de anlaşıldığı üzere konsolosluklar tüccarlarının en ufak bir sıkıntı yaşamaması için devreye girerek vatandaşlarının haklarını korumaya çalışmışlardır.

Konsoloslukların açılmasıyla birlikte yaşanan ticari ilişkilerde ortaya çıkan sıkıntılarda artık devlet tüccarlarla değil konsolosluklarla muhatap olmuştur. Vergiler ve ulaşım gibi bazı konularda yapılan tarife değişikliği, yapılan ticaret sözleşmeleri gereği konsolosluklara da bildirilmiştir.¹⁶⁰

1308 (1890) Adana Vilayet Salnamesine göre bu dönemde var olan konsoloslukların çoğunluğu yüzyılın sonlarına doğru Mersin Limanı’nın

¹⁵⁷ TŞS, 295/299

¹⁵⁸ TŞS, 295/304

¹⁵⁹ BOA, HR. MKT 99/40

¹⁶⁰ “ Dost devletlerin tüccarından alınan gümrük vergisi tarifesinin meram-ül-hiramın gününe kadar ödenmesi gerektiğinden belirtilen tarihten itibaren vergiyi ödeyinceye kadar adı geçen tüccarın eşya ve malları başka defterde tutulması ve vergisinin alınması,tamamen ödenmek koşuluyla ve bundan sonra gönderilecek eşyanın yeni tarifeden vergisinin alınacağı ve bu konunun dost devletlerin konsoloslarına bildirilmesi ...” TŞS,290/188; “Bac vergisine ilişkin bir Ü,müddetten beri Rusya ve İngiltere devletleri ve diğer devlet konsolosları tarafından...” TŞS, 291/228

gelişmesinden dolayı Mersin'e taşınmıştır.¹⁶¹ 1890 yılı itibariyle Tarsus'ta yerleşik durumda bulunan tek konsolos Hollanda konsolosluğudur.¹⁶²

1890 yılında bölgede konsolosluğu bulunan devletler ve konsolosları şunlardır:

Fransa	: Mösyö Jufera Amaryos
İngiltere	: Mösyö Anton Lekerdepoles
Rusya	: Mösyö Hristo Fredi Siderikodi
İtalya	: Mösyö Ervidyorus
İspanya	: Mösyö Kostantinidi Mavromadi
Avusturya	: Mösyö Nikola Dara
Yunanistan	: Vekil Mösyö Nikola Dara
Amerika	: Münhal (Boş)
Hollanda	: İlya Aranya (Tarsus'ta yerleşik)

1890 yılından sonraki yıllarda bölgede var olan konsolosluk sayısında sürekli bir artış görülmektedir. Bu durumu; bölgenin dünya kapitalizmiyle bütünleşmesiyle artan ticaret hacmine bağlamak mümkündür.

Tarsus ve çevresinde konsoloslukların açılmasıyla birlikte, batılı devletler gayrimüslimlerle yakın ilişkiler içerisine girmişlerdir. Yerel idareciler ve tüccarlar arasında iletişimi sağlamak amacıyla gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, tercüman olarak konsolosluklarda istihdam edilmeye başlanmıştır. Bu durum konsoloslukların bulunduğu bölgelerde daha fazla gayrimüslimin çalışmasına neden olmuştur. Yine bu durum Osmanlı gayrimüslimlerine iki önemli ayrıcalık getirmiştir. Birincisi, yabancı

¹⁶¹ Öz, *a.g.e.*, s.33

¹⁶² 1308/1890 Tarihli AVS, s. 95

devletin himayesine girerek bazı vergileri ödemekten muaf olmuşlar, ikincisi de yabancıların sahip olduğu ticari ayrıcalıklardan yararlanmaları sağlanmıştır.¹⁶³ Kentte yaşayan gayrimüslim tüccarların bazı devletlerin ticaret acenteliğini üstlendiklerini yukarıdaki bölümlerde belirtmiştik. Örneğin; Siderikoudis ailesi, Rus taşımacılık şirketinin acentesi ve Portekiz'in yardımcı danışmanıdır. Elias Avanaıs, Londra merkezli Laskaridis tüccar grubunun ticaret acenteliğini yapmıştır.¹⁶⁴

Görüldüğü gibi Avrupalı devletler ile Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimler arasında ekonomik anlamda yakın ilişkiler söz konusudur. Her iki taraf, kendi çıkarları çerçevesinde mevcut bu ilişkiden memnun kalmışlardır.

¹⁶³ Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi ve İmparatorluğun Çöküşü*, Ayraç Yay., Ağustos 1999, Ankara, s. 205

¹⁶⁴ Reineri, *a.g.m.*, s. 111

IV.BÖLÜM: MODERNİZM SÜRECİNDE TARSUS GAYRİMÜSLİMLERİNİN EKONOMİK ETKİLERİ

IV.1. Ekonomik Yapı

Tarsus kenti, bölgedeki konumu itibariyle eskiden beri canlı bir ticaret merkezi olmuştur. Önemli kervan ve ticaret yolları üzerinde bulunması, kentin bölgede her zaman ticari ve ekonomik önemini korumasına neden olmuştur. Bu anlamda kentin ekonomik yapılanmasında ticaret önemli bir yer oluşturmaktadır. Tarsus'ta kapitalist ilişkilerin yoğunlaşması ve merkez-çevre kuramı çerçevesinde Avrupa'nın çevresi olma süreci tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda da yaşandığı gibi 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile gerçekleşmiştir.

1838 Ticaret Antlaşması'ndan sonra, Tarsus'a ticaret amacıyla; İngiltere, Fransa, Avusturya, İspanya, Portekiz, Toskana, Flemenk, Rusya, Sicilya, Amerika, Hollanda ve Yunanistan devletlerinin tüccarlarının geldiği görülmüştür.¹⁶⁵ Bu tüccarların genelde gayrimüslimler ile ticari ilişkiler içerisine girmelerinden dolayı, Tarsus'ta bu anlamda gayrimüslim burjuvazi sınıfı oluşmuştur. Tarımsal alanla, sanayi merkezi arasındaki mal taşımacılığını gerçekleştiren bu yeni sınıf varlığını, gerçekleştirdikleri aracılık işlevlerine borçlulardır. Gayrimüslim nüfus, bu ticari ilişki sayesinde kısa sürede önemli bir sermaye birikimi elde etmeye başlamıştır. Bu da beraberinde bölgede tarımsal üretime dayalı sanayilerin kurulmasına yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler gayrimüslimlerin ekonomik anlamda ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, Tarsus'ta ticaretin yanı sıra tarım ve hayvancılığı da ekonomik yaşamın önemli bir unsuru haline getirmiştir. Bunun nedeni ise, Osmanlı

¹⁶⁵ TŞS, 291/ 261,273

Devleti'nin önemli gelir kaynaklarının toprak mahsullerine ve hayvanlardan alınan vergilere dayanmasından dolayıdır. 19. yüzyılda Tarsus Sancağı'nın önemli temel gelir kalemleri arasında yer alan başlıca vergiler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

1. Gümrük gelirleri,
2. Dellaliye ve Bac gelirleri ,
3. Miri-i Fellahan,
4. İспенç Resmi,
5. İhtisab Resmi,
6. Reayadan ve Yörüklerden alınan kışlak bedelleri,
7. Mal-ı Avarız,
8. Tımar Gelirleri,
9. Duhan (Tütün) ekiminden alınan vergi,
10. Aşar Vergisi,
11. Enfiye, barut ve saçma mukataası
12. Poliçe mukataası.¹⁶⁶

Yukarıdaki vergi kalemlerinin dışında ihzariye geliri,¹⁶⁷ meyhane geliri, kasap geliri, bağ, bahçe ve bostan vergileri, değirmen resmi, ağnam vergisi, hamam gelirleri sayılabilir.¹⁶⁸ Bu gelir kalemleri arasında en önemli kısmı gümrük vergisi oluşturmaktadır. Bunun gerekçesi ise; 1838 tarihli Serbest Ticaret Antlaşması sonrasında, Avrupalı ülkelerle olan ticari ilişkilerin gelişmesi doğrultusunda ticaret

¹⁶⁶ Songül Ulutaş, Şer'iyeye Sicillerine Göre Tarsus'ta Ekonomik Yapı, Yük. Lisans Tezi, Mersin, 2006, s.43

¹⁶⁷ İhzariye: Mahkemelerde, aleyhlerine açılan borç alıp-verme davalarına katılmayan kişileri mahkemeye getirme işleminden dolayı alınan ücrete denir. Ali Sinan Bilgili, Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri, Kültür Bak. Yay.,2001, Ankara, s.105

¹⁶⁸ Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 2001, s. 97-112

hacminin büyümesi ve gümrük gelirlerinin de buna bağlı olarak artmasıdır. Bu tarihten sonra ekonomik anlamda bir büyüme yaşanmıştır. Buna bağlı olarak da, bu tür serbest antlaşmaların etkisiyle ticari faaliyetler ve pazara yönelik üretim artmıştır.¹⁶⁹

Çukurova Bölgesi, 19. yüzyılın ilk yarısında yapılan ıslah ve yatırım çalışmalarıyla, Osmanlı Devleti'nin en verimli tarım alanlarından birisi olma niteliğini taşımaktadır. Tarsus bölgesi de Çukurova'nın en verimli alanlarından biridir ve bu verimli topraklar sayesinde tarım sektöründe büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Bu nedenden dolayı ticaret de büyük ölçüde tarımsal ürünlere dayalı olarak gelişmiştir. Bu bölgedeki tarımsal üretimin gelişmesinde, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa'nın Çukurova Bölgesi'ni ele geçirmesinin büyük etkisi vardır. İbrahim Paşa, bölgedeki tarımı geliştirmek ve verimi artırmak için bir dizi çalışmalar yapmıştır. İlk önce Mısır ve Suriye'den tarım işçisi (Fellahlar) getirmiş, pamuk, şeker kamışı, pirinç ekimine ağırlık vermiştir. Bu amaçla hem tarımsal verimi artırmak hem de tarımsal üretime büyük zararlar veren selleri önleyebilmek için su kanalları açmıştır.

İbrahim Paşa'nın bu çalışmaları ve 1838 tarihli Ticaret Antlaşması'nın etkisiyle, bu döneme kadar yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olan tarımsal üretim anlayışının yerine, pazara yönelik üretime geçme süreci başlamıştır. Böylece, tarımsal hammadde üretiminde önemli artışlar yaşanmıştır. Ayrıca İbrahim Paşa, bölgedeki tarımsal üretimin gelişmesinde engel olarak gördüğü sermaye yetersizliğini giderebilmek amacıyla, Adana ve Tarsus ahalisine “Sermaye Akçesi”

¹⁶⁹ Bilgili, a.g.e., s.44

adı altında 1.375.683,5 kuruş dağıtmıştır.¹⁷⁰ Böylece halk tarımsal üretime teşvik edilmiştir.

İbrahim Paşa sonrasında, Tarsus ve çevresindeki tarımsal alanda yaşanan gelişmeler yavaşlamışsa da Osmanlı yöneticileri bu bölgedeki ziraatın gelişmesini sürdürebilmesi için teşvik edici anlamda bir dizi çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar sayesinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede kapitalist tarım işletmeciliğinin gelişmeye başladığı gözlenmektedir. Ancak sermayenin yetersiz olmasından dolayı tarım işletmeciliğinde ortakçılık yaygındır.

IV.2. Ekonomide Gayrimüslimlerin Yeri

3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ile Müslümanlarla, gayrimüslimlerin haklar bakımından eşit olduğu ilkesi getirilmiştir. Tanzimat'la birlikte sancak merkezlerinde Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşan meclisler kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde ve Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı gayrimüslimleri, devletin ekonomik yapısında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu rol özellikle şu alanlarda kendisini göstermektedir;

- “1) Orta sınıf tüccarlardır. Aynı zamanda borç para veren banker ve aracı-tefecilerdir. Avrupa'daki ithalat ve ihracatçılarla, küçük ticarethanelerle bağlantı kurmaktadırlar.
- 2) Avrupa'daki gelişmelere bağlı olarak doktorluk, eczacılık, avukat, mühendislik gibi alanlarla uğraşmaktadırlar.
- 3) Bankalarda, demir yollarında, devlet işletmelerinde işçi olarak çalışmaktadırlar.”¹⁷¹

¹⁷⁰ Bilgili, a.g.e., s.50-51

¹⁷¹ Ali Güler, *Türkiye'deki gayri Müslimler*, ATASE Yay. Ankara, Genelkurmay basımevi, 1996, s. 97

Ekonomik role bağılı olarak gayrimüslimler, büyük bir zenginliğe ulaşmışlardır. Müslümanlardan daha rahat bir hayat sürmüşlerdir. Ali Güler bu durumu, “18. ve 19. yüzyıllarda sefaretlerden aldıkları ticaret beratları ile gayrimüslimlerin kapitülasyonları suistimal ederek ticaret sermayesini ellerine geçirdikleri ve Rum, Ermeni, Yahudi cemaatlerinin Osmanlı iç ve dış ticaretine hakim oldukları görülmektedir.”¹⁷² sözleriyle değerlendirmektedir. Gerçekten de gayrimüslimler, sosyo-ekonomik konumlarından dolayı Osmanlı Devleti’nin dış ticaretinde de önemli bir etkinliğe sahip olmuşlardır. Klasik dönem olarak adlandırdığımız 16. ve 17. yüzyıllarda Müslümanlar daha çok iç ticaret ve doğu ticareti ile uğraşırken, gayrimüslimler Avrupalı tüccarlarla ortak iş yapmışlardır. Ortak iş kapsamında Avrupalı tüccarların iç ticarete simsarlıklarını üstlenmişler ve bu durum da gayrimüslimlerin dış ticarete önemli bir etkinlik sağlamasına yol açmıştır.

Bu gelişmelerle beraber gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki ilişki sınırlı seviyede kalmıştır. Onlarla pazar yerlerinde, dükkanlarda ve hanlarda bir araya gelip sadece ticari ilişkiler kurmuşlardır. Elimizde bulunan Tarsus Şer’iye Sicilleri’ndeki bilgiler de bu görüşü doğrulamaktadır.

Şer’iye sicillerinden elde ettiğimiz bilgilere göre Tarsus’ta yaşayan gayrimüslimlerin, genelde ticaret, sarraflık, poliçecilik, tefecilik, esnaflık, tarım, hayvancılık ve bağcılıkla uğraştıklarını söyleyebiliriz.¹⁷³ Ancak bu sektörler arasında ticaret ayrıcalıklı ve ağırlıklı bir yere sahiptir. Gayrimüslimlerin yaptığı ticaret çeşitli ürünleri içermektedir. Susam, buğday, hayvan, bina ve dükkan gibi her türlü malın

¹⁷² Güler, *a.g.e.*, s. 98

¹⁷³ TŞS, 293/161, 296/ 154, 297/ 114-627, 299/453

ticarete söz konusu olduğu belgelerden de anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Ayrıca yine şer'îye kayıtlarından anlaşıldığına göre gayrimüslimler bölgede önemli derecede mal-mülk edinmişlerdir. Gayrimüslimlerin bölgede ev satın almaları, aynı zamanda diğer bölgelerden Tarsus'a nüfus göçünün halen var olduğunun da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Gayrimüslimler, sadece yaşadıkları yerlerde değil, başka şehirlerde de mal-mülk sahibi olmuşlardır. Örneğin; Tarsuslu iki gayrimüslim tüccar, Ürgüp-Çatalçeşme'de 80 Osmanlı altını karşılığında 2 dükkan satın almış ve bu mülk edinme resmi kayıtlara girmiştir.¹⁷⁵

Belgelerde, gayrimüslim-müslüman gruplar arasındaki ilişkiler açısından kiracı-mal sahibi ilişkisi, ev alıp- satmak, borç para alma-verme, tahsil edilemediğinden dolayı mahkemelik olma, ticari ilişkiler gibi kayıtlara rastlanmaktadır.¹⁷⁶

Bu bilgilerin dışında, bazı kayıtlarda gayrimüslim tüccarların alacakları için müslüman bir kişiyi vekil olarak tayin edebildikleri anlaşılmaktadır.¹⁷⁷ İki kesim arasındaki bu olumlu ilişkilerin yanı sıra, gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında ticari ilişkilerden dolayı Tarsus Şer'î Mahkemesi'ne taşınan yüzlerce dava vardır.¹⁷⁸ Açılan bu davalar genelde alacak davasıdır. Borcun tahsil edilememesinden dolayı açılan alacak davalarının yanı sıra alınan-satılan malın teslim edilmemesinden kaynaklanan davalar da vardır. Bu davaları yakından incelediğimizde bölgede yapılan ticaret hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Buğday, hayvan, pamuk, şeker ticaretinden dolayı açılan çok sayıda dava vardır. Örneğin bir ticari dava kaydına göre; 1870 yılında bir Ermeni sarraf, Müslüman çiftçiye faizli borç para vermiştir.

¹⁷⁴ TŞS, 290/252, 293/164, 304/38, 317/100

¹⁷⁵ TŞS, 317/100

¹⁷⁶ TŞS, 295/ 37, 297/114, 300/ 30

¹⁷⁷ TŞS, 300/176

¹⁷⁸ TŞS, 297/533, 297/627, 300/126, 300/162, 305/81, 312/2

Borçlu borcunun bir kısmını pamuk ile ödemiştir. Geri kalanını ödeyemediği için Ermeni sarraf tarafından dava açılmıştır.¹⁷⁹

Gayrimüslim tüccarlar ve yabancı tacirler, bazı durumlarda alacaklarını tahsil edemediklerinde merkeze dilekçe ile başvurarak alacaklarının tahsil edebilmesi için Adana valisine ve Tarsus kaymakamına yazı gönderilmesini talep etmişlerdir. Resmi makamlar da genelde bu talepleri kabul edip Adana valisi ve Tarsus kaymakamına yazı göndererek başvuruyu yapan gayrimüslim ve yabancı tüccarların alacaklarının faiziyle birlikte tahsil edilebilmesi için gerekli işlemlerin yapılmasını istemiştir.¹⁸⁰ Bu anlamda gayrimüslim tüccarın alacağı devletin sorunu haline gelmektedir.

Bir başka belgede, Mersin İskelesi'ne getirilen Amerikan bezi ve kumaş gibi malların, taşraya nakli için develer kiralanmıştır. Ancak taşıma sırasında malın bir kısmı kaybolmuştur. Bunun üzerine gayrimüslim tüccar tarafından dava açılmıştır. Devlet tüccar lehinde karar vermiştir.¹⁸¹

Şer'îye sicillerinde dikkati çeken bir başka konu da, gayrimüslimlerin kendi aralarındaki ekonomik ve ailevi ilişkilerinde çözemediği sorunları ve davaları, kadı mahkemesine taşınmalarıdır. Gayrimüslimlerin kadı mahkemesine başvurmalarından dolayı sorunlarının çözümünde doğal olarak şer'î hukukun etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸²

Bu çerçevede Tarsus'taki gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik yapıları hakkında tereke kayıtları da bize bazı bilgiler vermektedir. Tereke kayıtlarına

¹⁷⁹ TŞS, 300/30

¹⁸⁰ BOA, A. MKT. DV 172/2; BOA, A. MKT. DVN 54/56; BOA, A. MKT. DV 90/17; BOA, A. MKT. UM 148/86; BOA, HR. MKT 24/83; BOA, HR. MKT 35/65; BOA, HR. MKT 42/99; BOA, HR. MKT 58/29

¹⁸¹ TŞS, 297/114

¹⁸² TŞS, 293/161, 296/51,154, 297/454, 299/453, 300/121

baktığımızda; ölen kişinin uğraştığı meslek dalı, sahip olduğu gayrı menkulleri, günlük yaşamda kullandığı eşyaları, alacakları, borçları tek tek belirtilerek miras olarak varislerine dağıtılmaktadır. Ayrıca elimizdeki belgelerden anlaşıldığına göre, Osmanlı hukukunda ölen kişinin borçlarının varisleri tarafından ödenmesine ilişkin bir kural da söz konusudur.¹⁸³ Tarsus Şer'ıye Sicilleri'ndeki tereke kayıtlarında bu konuya ilişkin veriler de bulunmaktadır. İncelediğimiz bazı tereke kayıtlarına ilişkin elde ettiğimiz bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

¹⁸³ TŞS, 297/454

Adı	Milliyeti	Mesleği	Ev ve Dükkan	Bağ ve çardak	Bırakılan borç miktarı (Kuruş)	Bırakılan mirasın Toplam değeri (Kuruş)
Karabet	Ermeni	Demirci	Tarsus'ta iki Kapılı, avlulu tahta ev	-----	-----	4774
Abraham	Ermeni	Çiftçi	-----	-----	28590	18847
Artin	Ermeni	-----	Tarsus'ta iki ev	-----	-----	9936
Karabet	Ermeni	Boyacı	Uşaklarıyla beraber iki kapılı tahta bir ev	Namrun yaylasında iki adet bağ ve çardak	14482	15925
Marderos	Ermeni	Tüccar	Tarsus'ta bir ev	Namrun yaylasında ortak bir bağ ve çardak, kızilyaka'da 8 dönümlük bağ	-----	24186
Sarkes	Ermeni	Bakırcı	-----	-----	-----	1501
Karabet	Ermeni	Tüccar	Namrun yaylasında ev	-----	-----	5328
Abraham	Ermeni	-----	Tarsus'ta bir kapılı tahta ev, 4 kapılı avlulu evinde 4/3'lük hissesi	-----	-----	10654
Ferenbit	Ermeni	Çiftçi	Namrun yaylasında bir ev	Namrun yaylasında ve Tarsus'ta iki ayrı bağ	-----	3898
Karabet Atamil	Ermeni	Tüccar	Tarsus'ta 5 kapılı avlulu tahta ev, Namrun sokağında bir dükkan	Namrun yaylasında bağ ve çardak	-----	18596
Atamek	Ermeni	Bakırcı	Namrun'da dükkan, Tarsus'ta 3 kapılı avlulu ev	Namrun'da bağ, çardak	-----	34343

Sarekzek	Ermeni	Terzi	-----	-----	-----	60000
Vanes	Ermeni	-----	-----	Namrun yaylasında bağ ve çardak	-----	4198
Ohannes	Ermeni	Çiftçi	Namrun yaylasında bir dükkan, Tarsus'ta bir ev	Namrun yaylasında 1 dönüm bağ ve çardak	-----	6411
Zemiris	Rum	Tüccar	-----	-----	-----	5363
Kegürek	Rum	Çiftçi	-----	-----	-----	2975
Hristo	Rum	Tüccar	-----	-----	-----	5885
Hacem Remfan	Rum	---	Tarsus'ta büyük bir konak	-----	-----	2218
Abraham	Rum	Tüccar	Tarsus'ta 2 kapılı bir ev	-----	-----	14117
Bogos	Rum	-----	-----	-----	-----	1710
Tanel Atamek	Rum	Sakacı	Tarsus'ta bir odalı ev	-----	-----	3158
Cercsi	Maruni	tüccar	-----	-----	-----	12460
Sarkes	Ermeni	Esnaf	Tarsus'ta bir ev	-----	-----	10786

Mesalhak	Rum	Tüccar	Tarsus'ta ev ve mağaza	-----	-----	43162
Bogos	Ermeni	-----	Tarsus'ta iki kapılı avlulu ev	Namrun yaylağında bağ ve çardak	-----	11660
İlyas	Maruni	Tüccar	Tarsus'ta bir ev	-----	-----	12081
Ohannes	Ermeni	Esnaf	Tarsus'ta bir ve dükkan	-----	-----	12321
Artin	Ermeni	-----	Tarsus'ta bir ev	-----	-----	3779
Yusuf	Maruni	Tüccar	Tarsus'ta bir ev	-----	-----	7145
Atamek	Ermeni	Çiftçi	Namrun'da bir ev	Namrun yaylağında bağ ve çardak	-----	5457
Karabet	Ermeni	-----	Tarsus'ta bir ev ve çardak	Bir dönüm bağ	-----	12700
Agop	Ermeni	-----	-----	-----	-----	400
Sarkes	Ermeni	Çiftçi	Namrun'da bir ev ve dükkan	Namrun yaylasında bağ ve çardak	-----	5914
Kefurek	Ermeni	-----	Tarsus'ta bir ev	-----	-----	5964

Tablo 8: Tarsus Gayrimüslimlerine ait bazı tereke kayıtları 1850-1900¹⁵⁰

¹⁵⁰ TŞS, 293/ 93, 295/ 50,134,137,173,174,193,230,
296/ 59,148,185,
297/ 43,90,115,180,702,
299/ 298,299,227,195,140,
300/ 90,141,309,347,349,403,
303/ 154,162, 304/ 46,70,133,170,394,
305/ 37,294

Yukarıdaki tabloya baktığımızda; Tarsus Şer'iyeye Sicilleri'nde, gayrimüslimlere ait tereke kayıtlarında Ermeni nüfusa mensup Osmanlı vatandaşlarıyla ilgili kayıtların fazla olduğunu görüyoruz. Bu bulgu da Tarsus'ta Müslüman nüfusun dışında sayısal olarak en kalabalık gayrimüslim sosyal grubun Ermeniler olduğu iddiasını doğrulamaktadır. Tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre Tarsus'ta gayrimüslim nüfus olarak yerleşik olan Ermenilerin kentte evleri ve işyerleri olmakla beraber önemli bir oranda Ermeni nüfusunun da "Namrun Yaylası"nda yerleşik oldukları kayıtlarından anlaşılmaktadır. Namrun Yaylası'nda Ermenilerin kendilerine ait evlerinin, bağlarının, dükkanlarının bulunduğu tereke kayıtlarında belirtilmektedir. Ayrıca tereke kayıtlarına göre Ermenilerin çeşitli meslek dallarında (Bakırcı, demirci, boyacı, tüccar, çiftçi vb.) faaliyetlerde bulunarak Tarsus'un sosyo-ekonomik yapısında aktif olarak rol aldıkları anlaşılmaktadır.

Tarsus'taki Rumlara ve diğer cemaatlere mensup tereke kayıtlarına baktığımızda Rumların genelde ticaretle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Ticaretin yanı sıra Rumların, çiftçilikle ve diğer meslek dallarıyla uğraştıkları tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır. Tarsus'ta yaşayan Rumlar genelde kent merkezinde yaşamışlar ve buralarda kendilerine mal mülk edinmişlerdir.

Ayrıca tereke kayıtlarından da anlaşıldığına göre Tarsus'taki Ermenilerin ekonomik durumları, birkaç Rum ailesinin dışında (Mavrommatis, Simonoğlu, Avantias kardeşler ve Trypanisler), Rum cemaatine göre daha iyidir. Çünkü Ermenilerin bıraktığı malların toplam değeri, Rumların bıraktığı malların toplam değerinden ekonomik olarak daha yüksektir.

Tarsus'ta yaşayan diğer bir gayrimüslim cemaat olan Marunilere ait tereke kayıtlarına baktığımızda genelde ticaretle uğraşıkları anlaşılmaktadır. Tarsus'ta kendilerine ait mülk edindiklerini ve ticaretle uğraşmalarından dolayı ekonomik olarak durumlarının iyi olduğu anlaşılmaktadır.

Adı	Milliyeti	Mesleği	Ev ve Dükkan	Bağ ve çardak	Bırakılan borç miktarı (Kuruş)	Bırakılan mirasın Toplam değeri (Kuruş)
Hasan	Müslüman	Esnaf (Marangoz)	Şamlı Mh.'de iki kapılı ev ve Zorbaz Mh.'de Marangoz Dükkanı	-----	-----	12217
Abdullah	Müslüman	Çiftçi	Sarı İbrahim köyünde bir ev	-----	-----	2569
Süleyman	Müslüman	Çiftçi	Dervişler köyünde kerpiç bir ev	-----	-----	2470
Ahmet	Müslüman	Çiftçi	Namrun nahiyesi Sarı kavak köyünde bir ev	-----	-----	1850
Mehmet	Müslüman	Çiftçi	Namrun nahiyesi Sarı kavak köyünde bir ev	Sarı kavak köyünde bağ	-----	2064
İbrahim	Müslüman	-----	Debbağhane Mh.'de bir ev	-----	-----	3036
Abdullah	Müslüman	-----	Cami-i-Cedid Mh.'de tahta bir ev	Namrun yaylağında bağ ve çardak	-----	3835
Halil	Müslüman	Çiftçi	Zepir köyünde tahta bir ev	-----	-----	10725
Resul	Müslüman	Çiftçi	Ağzı Deluket köyünde dükkan	-----	-----	2224
Mehmet Ağa	Müslüman	Tüccar	Şamlı Mh.'de bir ev	-----	-----	60905
Durmuş Ağa	Müslüman	Tüccar	Tarsus'un çeşitli bölgelerinde müşterek ev ve bahçeler	Namrun yaylağında bağ ve çardak	-----	93132

Osman	Müslüman	Deveci (Nakliye)	Debbağhane Mh.'de iki kapılı tahta bir ev	-----	-----	18067
Mehmet	Müslüman	Çiftçi	Çanakçı köyünde bir kapılı ev	-----	-----	2600
Ahmet	Müslüman	Gökçeli Kaza Müdürü	Mersin köyünde bir ev ve Hristiyan köyünde bir dönüm bağ	Maherçen(?) yaylağında 4 kapılı çardak, bir miktar bağ ve ev	-----	130452
Hüseyin	Müslüman	Esnaf (Hırdavat)	Ömer Mh.'de avlulu iki kapılı bir ev	-----	-----	4375
Mustafa	Müslüman	Çiftçi	Dereler köyünde iki göz ev	-----	-----	1605
Mehmet	Müslüman	Çiftçi	Uç köyünde iki göz ev	-----	-----	2612
Abdullah	Müslüman	Çiftçi	Uç köyünde iki odalı ev ve ahır, Yüne aynı köyde başka bir mülk	-----	-----	10692
Mustafa	Müslüman	Tüccar	Tarsus'ta bir ev ve dükkan	-----	13361	53227
Hasan	Müslüman	Esnaf (Terzi)	Küçükminare Mh.'de iki odalı ev ve dükkan	-----	3214	13743
Abdullah	Müslüman	Çiftçi	Zepir köyünde kerpiç ev	-----	-----	6542
Hüseyin	Müslüman	-----	Kızıl Murat Mh.'de bir ev	-----	-----	1998
Kapucu Ali	Müslüman	Tüccar	Cami-Nur Mh.'de evve çeşitli yerlerde kirada olan mülkler	-----	-----	19811

Şahin	Müslüman	Çiftçi	Yarımış köyünde üç göz odalı ev	Namrun köyünde bir parça bağ ve eski bir çardak	-----	13026
Hafız Mehmet	Müslüman	Esnaf (Sabuncu)	Kızıl Murat Mh.'de iki kapılı ev ve dükkan	Yaylada bir ev	-----	16874
Mustafa	Müslüman	Çiftçi	İncirli köyünde bir göz tahta ev	-----	-----	2645
Ali	Müslüman	Çiftçi	Kendi köyünde bir ev	-----	-----	2000
Ahmet	Müslüman	Esnaf	Cami-Nur Mh.'de iki kapılı tahtalı,avlulu bir ev	-----	-----	6393
Ali	Müslüman	Çiftçi	Karteklus Köyünde bir ev	-----	-----	3017
Hüseyin	Müslüman	Çiftçi	Dervişler Köyünde bir ev	-----	-----	943
Mehmet	Müslüman	Tüccar	Sofiler Mh.'de bir ev	-----	-----	10000

Tablo 9: Tarsus Müslümanlarına ait bazı tereke kayıtları 1850-1900 ¹

¹ TŞS, 296/ 37, 44, 297/ 19, 25, 61, 71, 82
298/ 13, 25, 35, 299/ 139,196,228,229
305/ 295, 317/ 198, 268, 274, 333, 338
318/ 246, 353, 633, 810, 817, 829
406/ 3, 4, 7, 11, 13

Tarsus'ta yaşayan Müslümanlara ait tereke kayıtlarına baktığımızda (çok bilinen bir bilgi olan) Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanların tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları bilgisi doğrulanmaktadır. Yukarıdaki tabloya baktığımızda; tabloda yer alan Müslümanların büyük bir çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Bunun dışında marangoz, hırdavatçı, terzi, sabuncu gibi serbest meslek kollarında esnafılık yapanlar da vardır.

Müslümanların da ticaretle uğraştıkları yine tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır. Müslümanlar arasında ticaretle uğraşanların, ekonomik zenginlik olarak diğerlerine göre daha iyi durumda oldukları, bıraktıkları mirasın toplam değerinden net bir şekilde anlaşılmaktadır. Örneğin; Durmuş Ağa adlı tüccarın mirasına bakıldığında Tarsus'un çeşitli bölgelerinde sahip olduğu ev, bahçeler ve Namrun Yaylası'nda bulunan bağ ve çardağının toplam değeri 93.132 kuruştur. Bu miktarın diğer bırakılan miraslarla karşılaştırıldığında oldukça önemli bir miktar olduğu söylenebilir.

Bir başka örnek ise; Gökçeli kaza müdürünün bıraktığı mirastır. Bu kayıt aynı zamanda önemli bir mevkideki Osmanlı devlet adamının ekonomik düzeyini göstermesi açısından da önemlidir. Gökçeli kaza müdürünün; Mersin'de bir evi, Hristiyan köyünde bir dönüm bağı, Maherçen Yaylası'nda çardağı, bağı ve evi bulunmaktadır. Bıraktığı mirasın toplam değeri ise 130.452 kuruştur. Bu kayıt, bir devlet adamının ekonomik durumunun toplumdaki diğer kesimlerden daha iyi olduğunu göstermektedir. Yine söz konusu kayıttan, bir Müslümanın Hristiyan köyünde mal-mülk edinebildiği anlaşılmaktadır.

Dikkati çeken bir başka nokta da, Ermenilerin yoğun yaşadığı Namrun Yaylası'nda, Müslümanların da bağının ve çardaklarının bulunmasıdır.

Müslümanlarla, gayrimüslimlerin burada bir arada yaşadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Tarsus'ta Hristiyanların yoğun yaşadıkları mahallelerde, Müslümanlara ait evlerin bulunduğu da görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemlerinde kentsel yaşama bakıldığında; farklı etnik ve dini topluluklardan insanların genellikle yan yana çalışıp ayrı mahallelerde ikamet ettiklerini biliyoruz. Sonraki süreçte özellikle, 19. yüzyıldan itibaren, bu durumun esnekleştiği görülmektedir. Çünkü Müslümanlarla-gayrimüslimler nerede olduğuna pek bakmadan birbirlerinden gayrimenkul alıp-satmaktadırlar. Bazı durumlarda, kentin belirli mahallelerinde Müslümanlarla, gayrimüslimlerin bir arada yaşadıkları görülmektedir. Tereke kayıtlarında elde ettiğimiz bulgularda, bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

Tarsus'ta ve çevresinde yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik yapılarına ilişkin bir başka önemli veri kaynağı da cizye kayıtlarıdır. Cizye kayıtları, verginin alındığı kişinin toplumsal yapıdaki ekonomik statüsünü göstermesi açısından önemli verilerdir. Cizye vergisi kişilerin gelir durumlarına göre; zenginlerden 60 kuruş, orta gelirlilerden 30 kuruş, fakirlerden 15 kuruş olarak alınmıştır.¹

1851 tarihli Tarsus gayrimüslimlerine ait cizye kayıtlarını belirten tabloyu bir önceki bölümde incelemiştik.² Bu tabloya göre 1851 yılında Tarsus'ta yaklaşık 2900 civarında gayrimüslim nüfus tahmininde bulunulmuştur. Bu cizye kayıtlarına göre Tarsus'taki gayrimüslimlerin % 1,2'si zengin, % 8,1'i orta, % 90,7'si fakir olarak değerlendirilmektedir. Zenginlerin hepsi Tarsus kent merkezindeki "Zımmıyan Mahallesi"nde yaşamaktadırlar. Orta gelirliilerin % 60'ı Zımmıyan Mahallesi'nde ikamet etmekte, geri kalanı ise köylerde yaşamaktadır. Fakirlerin % 44'ü Zımmıyan

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., c.1, İstanbul, 1993, s.302

² Bk. s.50-52

Mahallesi'nde, % 1,5'u Cami'ün-Nur mahallesinde, geri kalanı ise köylerde yaşamaktadır.

Bu veriye göre 1851 yılı itibariyle, Tarsus ve civarında yaşayan gayrimüslimlerin büyük bir çoğunluğunun ekonomik durumlarının iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat bu tarihten sonra gayrimüslimlerin gerek Avrupalı devletlerle giriştikleri ilişkiler ve gerekse kendi sermaye birikimleri sayesinde Tarsus'ta başta sanayileşme olmak üzere; ticaret, sarraflık-poliçecilik, tarım gibi çeşitli ekonomik alanlarda ön plana çıktıkları anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki verileri genel olarak değerlendirdiğimizde; gayrimüslimlerin ekonomik durumlarının Müslümanlardan daha iyi olduğunu anlaşılmaktadır. Tereke kayıtları da bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca kayıtlardan anlaşıldığı üzere gayrimüslimler, miras paylaşımları ve bu paylaşımlardan doğan sorunlarını Şer'i Mahkemelerde çözümlenmek istemişlerdir. Bu anlamda gayrimüslimlerin miras konusundaki problemleri, aynı zamanda devletin de problemi haline gelmiştir.

Tereke kayıtlarıyla ilgili dikkatimizi çeken bir başka konu da devletin; ölen kişinin mirasını, varisleri arasında paylaşılırken varislerine öncelikle ölen kişinin borçlarının ödenmesi şartını getirmesidir.³ Devlet, aynı zamanda mirasla ilgili problemleri çözerken %2 oranında resm-i kısmet (miras vergisi), kayıt ve evrak parası almıştır.

IV.2.1. Gayrimüslimlerin yer aldığı iş kolları

Tarsus Şer'iyeye Sicilleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeleri incelediğimizde, Tarsus'ta yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının başta

³ TŞS 295/134

ticaret olmak üzere; tarım, sarraflık, bankerlik, sanayi işletmeciliği gibi çeşitli iş kollarında aktif olarak faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.

IV.2.1.1. Ticaret

Tarsus'un ticari yaşamında gayrimüslimler oldukça önemli roller oynamıştır. Özellikle Tarsus'ta bulunan Rumların, imparatorluğun başka coğrafyalarında da olduğu gibi diğer cemaatlere oranla daha çok ticaretle uğraştıkları anlaşılmaktadır.⁴ Cami'ün-Nur Mahallesi, Tarsus'ta ticaretin en yoğun şekilde yapıldığı merkez mahallelerden birisidir. Tarsus'ta yaşayan Rumların bir çoğunun bu mahallede oturması, ticaretle olan yoğun ilişkilerin bir başka göstergesidir.⁵ Tüccar olmalarından dolayı oldukça önemli miktarda sermaye sahibi olmuşlardır. Bu sayede tefeciliğe de soyunup başkalarına borç vermişlerdir.

Rumlarla ilgili kayıtların büyük bir çoğunluğunda söz konusu borç ilişkileri, bu borçlara karşılık borçlunun bağ, bahçe, tarla ve evlerini rehin aldıklarından bahseden bilgiler yer almıştır.⁶ Örneğin; 1858 yılında gayrimüslim Osmanlı vatandaşı iki Rum bayan, vekili ve şahitler huzurunda Ermeni milletine mensup olan köylüye borç para vermiştir. Borcun ödenmemesi durumunda borçlunun arazisine el konulacaktır.⁷

Belgelerde dikkatimizi çeken bir başka konu da borç para alıp-verme ilişkisinde genelde Tarsus'taki Ticaret Mahkemesi'nde sözleşmenin yapılmasıdır. Bu

⁴ TŞS, 291/ 229, 293/ s.161, 295/ 37,152,153, 296 / 154

⁵ TŞS, 300/63, 303/50

⁶ TŞS, 290/ 61, 293/ s.161, 295/ 37, 296/ 154, 335/327,374

⁷ TŞS, 301/2

sözleşmelerde borçlunun malları tek tek belirtilerek devletin, noterlik görevini üstlendiği de anlaşılmaktadır.⁸

Bunun dışında hazineden tüccarlara borç senetleri verilmektedir. Devlet, tüccarlara verdiği bu kağıtları sıkı bir denetim altında tutmaktadır. Onlarla sözleşme yapmakta ve kesin hükümler koymaktadır. Ayrıca borç senetlerinin ödenmesinde yabancı devlet paraları da geçmektedir. Yabancı paraların geçerli olması, aynı zamanda Tarsus'ta yoğun bir ticari faaliyetinde söz konusu olduğunu kanıtlamaktadır.⁹

Ticarette uğraşan Rumların genelde beratlı tüccarlar olduğu ve bazılarının ise yabancı devlet himayesi altına girip, Osmanlının yabancı devletlere tanıdığı imtiyazlardan yararlanmaya çalıştıkları bilinmektedir.¹⁰ Devlet, yabancı tüccarlara tanınan imtiyazları kendi tüccarına da sağlamak için uğraşmaktadır ve kendi tüccarına da ticaret beratı vermeye başlamıştır.¹¹ Nitekim bunlardan biri de, Avrupa ticaretiyle uğraşan ve Tarsus'ta oturan, ticaret beratı verilmesi kararlaştırılan Savaveldar Selakoğlu'dur.¹² Adı geçen tüccar, dışardan mal getirdiğinde yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar gereği % 3 damga vergisi, % 2 gümrük vergisi, deniz yoluyla getirirse % 9 damga vergisi ve ayrıca taşraya götürdüklerinden % 3 refiyyet vergisi alınması kararlaştırılmıştır. Bu ayrıcalıkların adı geçen tüccar ve iki hizmetkârı için de geçerli olduğu belirtilmiştir.¹³ Devlet, bu ayrıcalıkları sıkı bir biçimde denetlemiştir. Tarsus kadısına gönderilen bir yazıda, ticaret beratı verilen tüccarları sık sık denetlemesini ve ticaret beratı verilen tüccarın

⁸ TŞS, 295/134

⁹ TŞS, 291/263, BOA, A. MKT. UM 411/18

¹⁰ TŞS, 299/35; BOA, HR. MKT, 19/92

¹¹ TŞS, 293/103

¹² TŞS, 295/152-153

¹³ TŞS, 295/152

hizmetkarları, adı geçen tüccarın yanından ayrılırlar ise ayrıcalıklarının kaldırılması istenmiştir. Devlet, bu anlamda dış ticaretle uğraşan yerli gayrimüslim tüccara her türlü kolaylığı sağlamaya çalışmaktadır.¹⁴

Gayrimüslimlerin, ticaretle yoğun uğraşmalarından dolayı, bazen ticari ilişkilerde yaşanan alacaklarını tahsil edebilme konusunda yaşanan sıkıntıları aşabilmek için mahkemelere başvurdukları belgelerden de anlaşılmaktadır.¹⁵ Örneğin; 1873 yılında Tarsus'ta yaşayan ve Rum milletinden olup, ticaretle uğraşan Cercsi Halev adlı kişi Tarsus Mahkemesi'ne yaptığı başvuruda, Tarsus'ta Rum milletinden olan Niğdeli Luka'ya borç senedi karşılığında sabun ve kahve vermiş ve değeri olarak 4859 kuruş ve 30 para Luka'ya vermiştir.¹⁶ Ancak alacağını tahsil edemediği için Tarsus Şer'i Mahkemesi'ne Luka'yı dava etmiştir. Mahkemece verilen karar gereği Luka, 4859 kuruş 30 parayı Cercsi'ye ödemesi gerektiği belirtilmiştir.

Bir başka örnekte ise; iki gayrimüslim tüccar arasında Yozgat'tan Tarsus'a buğday satışı gerçekleşmiştir. Malı alan Tarsus'taki tüccar, malın parasını ödemediği için kaçmıştır ve buna istinaden açılan bir dava söz konusudur. Diğer yandan bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla buğdayın nakliyesi develerle gerçekleşmektedir. İç Anadolu'dan Tarsus'a gönderilen ticaret malları arasında buğday yer almaktadır.¹⁷

Kayıtlardan anlaşıldığı üzere hayvan alıp-satan tüccarlar da vardır.¹⁸ Örneğin; 1861 yılında aslen Kayserili olup Tarsus'ta Kel Ağa Hanı'nda ticaretle uğraşan Artin isimli kişi, Tarsus köylerinden Araplar köyü sakinlerinden Herzer oğlu Mehmet'ten 2 sene önce camuz satın almıştır. Artin, camuzlarından birini Tarsus

¹⁴ TŞS, 299/353

¹⁵ TŞS, 297/114

¹⁶ TŞS, 300/363

¹⁷ TŞS, 304/38

¹⁸ TŞS, 331/27

köylerinden olan Kel Ahmet köyünde yaşayan Abdullah isimli kişiye 2000 kuruşa satmıştır.¹⁹ Bu belgeden de anlaşılacağı üzere gayrimüslim tüccarların hayvan ticaretiyle de uğraştıkları söylenebilir.

Gayrimüslim tüccarların ticaretini yaptığı başlıca ürünler şunlardır; tarımsal ürünler (Pamuk, tütün, buğday, arpa, susam, üzüm), ham bakır²⁰, kına²¹, tuz, kumaş, kahve, hayvan vb.

Tarsus Şer'iyeye Sicilleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden elde ettiğimiz belgelerde ticaretle ilgili olarak karşımıza çıkan önemli bir konu da gayrimüslim ve yabancı tüccarların sık sık yakındıkları "Bac ve Gümrük vergileri"dir.

Bac vergisi; Gazneli, Selçuklu, İlhanlı, Akkoyunlu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi anlamında kullanılmıştır. Bu vergi; pazarlarda, panayırda alınıp satılan hayvandan, her cins maldan, ithal edilen ve Osmanlı topraklarından transit olarak geçirilen mallardan alınmıştır. Bac, Osmanlılarda ilk defa Osman Gazi'nin pazara getirilen her yük için iki akçe almalarını emretmesi ile başlamıştır. Bac vergisi, yalnız satıcıdan alınan bir vergidir. Fatih Kanunnamesi'nde ise, alım-satım vergisi olarak kullanılmıştır. Kanunname'de yabancı memleketlerden getirilen mallardan alınacak bac miktarı genellikle % 20 olarak tesbit edilmiştir.²² Bac, Osmanlılarda, alındıkları mala ve şekle göre değişik isimler almıştır. Buna göre pazar ve panayırda satılan koyun ve keçilerden bac-ı ağnam; şehirde alınıp satılan her çeşit maldan, dokunan kumaş ve kesilen hayvanlardan bac-ı tamga; yurt dışından gelip, transit olarak memlekette geçen veya memlekette kalmak üzere gelen

¹⁹ TŞS, 297/627

²⁰ TŞS, 288/154-156

²¹ TŞS, 292/62

²² Pakalın, *a.g.e.*, s.143-144

mallardan bac-ı büzürk ; pazar ve panayırlarda satılan her türlü hayvandan bac-ı kırtıl ve ülke dışına çıkarılan mallardan bac-ı niyabet adı ile alınmıştır.²³

Osmanlı İmparatorluğu'nda tüccarlardan alınan önemli bir vergi de “gümrük vergisi”dir. Osmanlı malı ve ürünlerinin yabancı memleketlere ve yabancı memleket malları ve ürünlerinin de Osmanlı Devleti'ne ithal veya ihraç edilmesi sırasında, çıkarılan her türlü eşya üzerinden alınan vergidir.²⁴ Gümrük vergisi her ne kadar Osmanlı Devleti'nden yabancı ülkelere veya yabancı ülkelerden Osmanlı Devleti'ne ithal veya ihraç olunan eşya üzerinden alınan bir çeşit ticaret vergisi ise de, ülke toprakları içinde bir iskeleden diğer bir iskeleye denizden, bir şehir veya kasabaya karadan nakledilen veya çıkarılan eşyadan da, çeşitli isimler altında yüzyıllarca söz konusu vergi alınmıştır. Örneğin; sahil kenarlarından “sahil gümrükleri”, sınırlarda bulunanlardan “hudud gümrükleri”, ülkenin çeşitli iç bölgelerinden de “kara gümrükleri” alınmıştır.²⁵ Sonraki süreçte ise; bu gümrük vergilerinin bir kısmı kaldırılmıştır.

Gümrük vergisi genelde malın değeri esasına göre tesbit edilmiştir. Ancak, bu sistem tüccarla, gümrükçüler arasında malın gerçek değerinin belirlenmesi konusunda devamlı tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmaları sona erdirmek amacıyla gümrük vergisinde aşağıdaki gibi bir sınıflama yapılmıştır.

- a) İdhalat Resmi(Mastariye): Yabancı ülkelere getirilen mallar ülke içinde satılacaksa alınan gümrük vergisidir.
- b) İhracat Resmi(Reftiyye): Yerli mallardan yabancı ülkelere ihraç olunan mal ve eşyadan alınan gümrük vergisidir.

²³ Pakalın, *a.g.e.*, s.143-144

²⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yay., İstanbul, 1977, s.144

²⁵ Kazıcı, *a.g.e.*, s.146

- c) Müruriyye: Yabancı ülkelerden gelip, içerde satılmayarak diğer bir yabancı ülkeye götürülen maldan alınan gümrük vergisidir.
- d) Âmediye: Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan yerler arasında kara ve deniz yoluyla sevkiyat yapıldığında varıldığı yerde alınan gümrük vergisidir.²⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat öncesi dönemde, gümrük vergilerinin toplanması iltizam usulüne göre müteahhitler aracılığıyla yapılmıştır.²⁷ Ancak, mültezimlerin kendilerine büyük menfaatler sağlamaları dolayısıyla bu konuda çeşitli şikayetler meydana gelmiştir. Bu şikayetlerin de etkisi ile 1843 yılında kara gümrükleri kaldırılmıştır.²⁸ Diğer gümrük vergileri ise alınmaya devam etmiştir.

Tarsus Şer'iyeye Sicilleri'nde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde, bac ve gümrük vergisi ile ilgili çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bac ve gümrük vergilerindeki en ufak bir değişiklik, Osmanlı Devleti ve yabancı devletler arasında bir problem oluşturmuştur. Örneğin; 1850 yılında yabancı tüccarlar gümrük tarifesinin yükseltilecek değiştirilmesinden rahatsız olup eski tarifinin uygulanması için dilekçe ile başvurmuşlardır. Yabancı devlet konsoloslukları da tüccarlarının yanında yer alarak tarifinin değişikliği için baskı yapmışlardır.²⁹ Tüccarlar, deniz yoluyla getirdikleri mallar için gümrük vergisi ödediklerini ve dolayısıyla bac vergisinin alınmasının haksız olduğunu düşünmektedirler. Ancak alınan bac vergisi "Derbend bacı"dır. Karayolu boğazlarının, iltizam sistemi çerçevesinde mültezimlere

²⁶ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 147-148

²⁷ Halil Sahillioğlu, "1763'te İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi", *Belgelerle Türk Tarihi*, Mayıs 1968, s. 53

²⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, Nisan-2000, s. 260

²⁹ TŞS, 290/188

kiralandığını dolayısıyla bu verginin ödenmesi gerektiği yapılan antlaşmalarda belirtilmiştir.³⁰

Bir başka belge ise; Tarsus kaymakamına gönderilen emirnamedir. Emirname de; İngiltere, Rusya ve diğer yabancı devlet konsoloslarınca da kabul edilen bac vergisinin yeni bir vergi olmayıp, eskiden beri ülkeye giren-çıkan mallardan alınan bir vergi olduğu, öte yandan yabancı tüccarların, Osmanlı'ya getirdiği veya dışarıya götürdüğü mallardan bac vergisi alınmayacağı belirtilmiştir. Ancak yabancı tüccarların Anadolu'dan aldıkları malı yine Anadolu içerisinde başka bölgelere satarak iç ticaretle de uğraşmaya başladıkları anlaşılmıştır. Yabancı tüccarların iç ticaretle uğraşmalarından dolayı Osmanlı tüccarlarının tabi olduğu bütün kurallar, onlar için de geçerli olmuştur. Bu kural diğer devletlerle yapılan ticaret antlaşmalarında da belirtilmiştir.³¹

Buradan da anlaşıldığına göre yabancı tüccarlar sadece dış ticaretle değil, iç ticaretle de uğraşmışlardır. Dolayısıyla uluslar arası antlaşmalarda belirlenen koşullarda suistimaller yaşanmıştır. Tarsus kaymakamına gönderilen bu emirnamede; bac vergisinin sıkı bir şekilde takip edilmesi istenmektedir. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin, diğer devletlerle yapmış olduğu uluslararası ticaret antlaşmalarının hükümleri Tarsus'ta da geçerlidir. Bunun yanı sıra bac vergisi ve gümrük vergisinin, Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslim tüccarlardan ve yabancı devlet tüccarlarından nasıl ve ne şekilde alınacağına dair merkezden valilere ve kaymakamlara emirnameler de gönderilmiştir.³²

³⁰ BOA, A. MKT. MVL 96/56

³¹ TŞS, 291/228, BOA, A. MKT. MVL 78/12; BOA, A. MKT. UM 169/60

³² TŞS, 291/229, 261

IV. 2.1.2. Sanayi

Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi'nde bir sanayileşme sürecine girmiş ve üretime yönelik fabrikalar kurmaya başlamıştır. Fabrikalar, genelde Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde veya merkeze yakın yerlerde kurulmuştur. Bu bölgelerin dışında pek yaygınlaşamadığı söylenebilir. Kıyı kesimlerinde ise; ihracata yönelik tarımsal imalat faaliyetleri söz konusudur. Bu anlamda kıyı bölgelerinde yer alan ovalar, ihracata yönelik üretim yapan bölgeler haline gelmeye başlamıştır. Yüzyılın ilk yarısı için kıyı bölgelerinde yer alan kentlerdeki bu gelişmeler, ilerleyen süreçte sanayileşmenin bu bölgelerde gelişmeye başlamasında olumlu etkiler yaratmıştır.

Bu gelişmelere uygun olarak, Tarsus bölgesinde yüzyılın ikinci yarısından itibaren pamuklu dokuma ve iplik fabrikaları kurulmuştur.³³ Tarsus ve çevresindeki ilk fabrikalar, gayrimüslim girişimciler tarafından kurulmuştur. Özellikle bu alanda Rum Ortodoks sanayicilerinin ön plana çıktıklarını söyleyebiliriz. Uzun yıllar önce bu bölgeye yerleşen sanayi kurucuları, uluslararası ticarete ve finansal aktivitelerde başarılı olmuşlardır. Mavrommatis, Simonoğlu kardeşler, Avantias kardeşler ve Trypanisler örnek gösterilebilir.³⁴ İrini Reineri'nin belirttiğine göre; bu bölgeye modern anlamda endüstrinin gelişi özellikle 1889 yılında Constantine Mavrommatis'in ilk su ile çalışan pamuk dokuma değirmenini açmasıyla başlamıştır.

Neologos Constantinople gazetesi Şubat 1889'da okurlarını “ Nihayet Yunan kardeşimiz Bay Mavrommatis'in İngiliz fabrikalarıyla kalite ve stil bakımından eş değer olan büyük ve geniş pamuk fabrikası Tarsus'ta çalışmaya başlamıştır.” diye haber etmiştir. Fabrikada 2700 spindles vardı. (Spindles: pamuk fabrikalarında ipliğin

³³ Ömer Celal Sarc, *Tanzimat ve Sanayimiz*, Tanzimat I, Komisyon, MEB. Basımevi, İstanbul, s.438

³⁴ İrini Reineri, “Industries Of The Grek Orthodox In The Region Of Cukurova (1880-1924)”, *Tarih İçinde Mersin Kolokyum II*, Mersin Üni. Yay., Mersin, 2005, s. 110

etrafında döndüğü çubuk). Pamuk endüstrisinin gelişmesi, endüstriyel gelişmenin merkezindedir. Bu yüzden bu fabrikanın açılması çok önemli bir olaydır. Ama şu da not edilmelidir ki pamuk endüstrisi Osmanlı'ya bir yüzyıllık gecikmeyle gelmiştir. Mavrommatis'in fabrikası yine imparatorluk sınırları dahilinde olan Makedonya'da kurulan ilk özel pamuk değirmeninden 15 yıl sonra kurulmuştur.³⁵

Mavrommatis, bankacılık, uluslararası tahıl ve pamuk ticaretinde etkindir. Bu da Tarsus ve çevresinde Mavrommatis'in sadece Yunan Ortodoks nüfusunda değil, tüm yerel toplumda öncü bir kişilik olmasına neden olmuştur. 1880'lerin sonlarında yer alan bu ticaretten endüstriye geçiş, bölgede pamuk sanayisine yönelik bir yatırım için gerekli olan tatmin edici düzeyde sermaye birikiminin var olduğunu göstermektedir.

Bölgedeki Rumlar, güçlü birliktelikler ve ittifaklar kurarak, ayrıca toprak sahipleri, bankerler ve başarılı tüccarlarla aile ilişkileri kurarak kendilerini daha da geliştirmişlerdir. Mavrommatis ve Siderikoudis ailelerinin ittifakı buna örnek gösterilebilir. Siderikoudis, sahip olduğu zenginliğin yanı sıra şehirdeki Rus taşımacılık şirketinin acentesi ve Portekiz'in yardımcı danışmanıdır.³⁶

Reineri'nin belirttiğine göre; bölgede Mavrommatis ve Siderikoudis gibi ailelerinin yanı sıra Avanias kardeşler de önemli yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. Avanias kardeşler 1863 ve 1864 yılında sırasıyla Adana ve Tarsus'ta fabrikalar açmışlardır. Elias Avanias, Tarsus bölgesinde sadece kendisi için değil aynı zamanda Londra merkezli Laskaridis tüccar grubu için de ticaret yapmıştır.³⁷ Bu da bölgenin Batı kapitalizmiyle bütünleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Georgios Trypanis, Tarsus'taki ilk makine tamir dükkanını açmıştır. Trypanis'in, bu küçük girişimi hızla büyümüş ve kendilerine büyük bir fabrika açma

³⁵ Reineri, *a.g.m.*, s. 110

³⁶ Reineri, *a.g.m.*, s. 111

³⁷ Reineri, *a.g.m.*, s. 111

olanağı sağlamıştır. Bu yeni buhar gücüyle çalışan iplik dokuma değirmeni 1899 yılında çalışmaya başlamıştır. 1902 yılında 700 işçi çalıştıran bu fabrika Anadolu'nun en büyüğü unvanını almıştır. Mavrommatis ailesinin Tarsus'ta açtığı fabrikalarının ismi "Kydnos"dur. Bu isim Tarsus nehrinin eski adıdır. Trypanis ve çocuklarının fabrikasının ismi "Hamidiye", Arteidis Simonoğlu'nun fabrikasının adı da "Osmaniye"dir.³⁸

Osmanlı Devleti, bu fabrikaları desteklemek ve korumak adına ekonomik anlamda pek fazla bir adım atmamıştır. Ama bu durum şu avantajlarla dengelenmiştir.

- 1) Bu fabrikalar pamuk üretim yerlerinin merkezinde kurulmuştur. Bu yüzden hammaddede fiyat avantajları vardır.
- 2) Bu endüstrilerin sahipleri uzun yıllardır pamuk ticaretinde başarılı olmuşlar ve hammadde üreticilerini rahatça kontrol edebilmişlerdir.
- 3) Mavrommatis ve Simonoğlu gibi aileler hammaddenin bir kısmını da kendileri üretmişlerdir.

Bu ailelerin zenginleşmeleriyle birlikte Tarsus ve çevresinde oldukça önemli miktarda gayrimenkule sahip oldukları görülmektedir.

Simonoğlu ailesinin, 1924 yılında iddia edildiğine göre sahip oldukları binaların kapladığı alan 16,922 metrekaredir. Bu alanda bir pamuk fabrikası, eğirme değirmeni, dokuma değirmeni, modern makine işi, bir dökümhane, 18 büyük atölye, 34 işçilik mesken, 4 dükkan ve 1 fırın mevcuttur. Fabrikanın avlusu da aynı büyüklükte bir alan işgal etmektedir. En önemlisi, bölgeyi terk etmeden hemen önce Simonoğulları makineleri revize etmişlerdir.³⁹

³⁸ Reineri, *a.g.m.*, s. 112

³⁹ Reineri, *a.g.m.*, s. 113

Pamuk fabrikalarının yanı sıra un fabrikaları da genelde Rum Ortodoks cemaatinin elindedir. Bu alana yönelik önemli yatırımlar Simonoğlu ve Voudouroğlu şirketlerinin un fabrikalarıyla yapılmıştır. Fabrika, 1900'lerin önde gelen Alman firmalarından "MAN" tarafından 250 beygirlik bir makineyle donatılmıştır. Bu makine sayesinde günde her biri 100 kilodan 400 çuval un üretilmiştir. Bunun yanı sıra un karıştırma, depolama işlemleri gibi işler için yeterli bina ve alan mevcuttur. Un fabrikasının toplam değeri 85,063 altın Türk Lirası olarak tahmin edilmektedir.⁴⁰

IV. 2.1.3. Sarraflık-Bankerlik

Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik yaşamda en çok faaliyet gösterdikleri iş kollarından bir diğeri de sarraflık, poliçecilik ve bankerliktir. Sarraflık ve poliçecilik bu anlamda gayrimüslim Osmanlı tüccarının ve yabancı devlet tüccarlarının en önemli ticari faaliyetleri arasında yer almaktadır. Poliçeci⁴¹ şeklinde ifade edilen meslek, özellikle gayrimüslimler tarafından rağbet görülen bir iş koludur. Genellikle Rum, Ermeni, Yahudi gayrimüslim Osmanlı tüccarları bu alanda faaliyet göstermektedirler.

Bu iş kolunda gerek Ermenilere ve gerekse Rumlara ait oldukça önemli miktarda kayıtlara rastlanmaktadır. Belgelerde gayrimüslimler, genelde borç para veren sarraflar ve bankacılık işlemlerini gören kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Devlet tarafından banka idaresi verilen tüccarlar da vardır. Örneğin, 1853 yılında Baltacı ve Valipon adlı tüccarlara banka idaresi devredilmiştir.⁴² Borç

⁴⁰ Reineri, *a.g.m.*, s. 113

⁴¹ Poliçe: Hamiline para ödenmesi gereken değerli bir kağıt demektir. Belli bir sürenin sonunda belli bir parayı kendi adına ya da bir başkasının emrine ödenmesi için alacaklının borçluya yazdığı bildiriye dile getirir. Sigorta senedi anlamında da kullanılır. Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 3.baskı, 1977, s.209

⁴² TŞS, 291/ 246

para vererek sarraflık ve bankacılık gibi işlemler yaparak geçimlerini sağlamaya çalışan Rumlar arasında kadınlara da rastlanmaktadır.⁴³

Tarsus'ta ikamet eden başlıca sarraf ve poliçeciler şunlardır: Bayan Katerina, Kayserili Bekleroğlu Karabet ve Agop, Poliçeci Seyranoğlu İstiya, Küncüoğlu Anastas, Arslanoğlu Fesakim, Niğdeli Hacı Yordan, Kervancıbaşıoğlu Artin, Poliçeci Kuruoğlu Arderyos'dur.⁴⁴

Borç para veren Osmanlı tebası gayrimüslimlerinin alacakları, her zaman için devletin bir problemi olmuştur. Nitekim hükümetten Tarsus kaymakamı ve kadısına gönderilen bir fermanla; ellerinde borç senedi olanların borçlarını zamanında ödemesi konusunda divanda alınan kararlar gönderilmiştir. Gönderilen bu fermanla ayrıca; 1000 akçeden fazla borç para verilmeyecek, borcun tahsil edilmesi süresinden önce olamayacak, senet kırdırma ve fahiş oranda faiz alma engellenecektir, şeklinde uyarılar yer almıştır.⁴⁵

Borç para vererek sarraflık ve bankerlik yapmaya çalışan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, verdikleri borç para karşılığında borçlunun evine ipotek koyarak rehin almışlardır.⁴⁶ Alacaklarını tahsil edemedikleri takdirde mevcut durumu, ticaret mahkemesine ve şer'i mahkemesine taşıyarak alacaklarını devletin problemi haline getirmeye çalışmışlardır.

IV. 2.1.4. Tarım

Tarsus ve çevresinde yaşayan gayrimüslimlerin bir kısmının tarım sektörüyle de uğraşarak geçimlerini sağladıkları anlaşılmaktadır. Bu uğraş özellikle

⁴³ TŞS, 305/493, 301/103

⁴⁴ BOA., A.MKT.UM. 54/56, A.MKT.DV 90/17, HR.MKT. 42/99, HR.MKT. 56/78 , TŞS 335/374,520

⁴⁵ TŞS, 296/61

⁴⁶ TŞS, 300/ 30, 305/493

1838 sonrasında giderek yaygınlaşmıştır. Yüzyılın ortalarına doğru Tarsus Sancağı'ndan bazı gayrimüslimlerin pamuk ekimi için Ticaret Nezareti'nden ruhsat istedikleri görülmektedir. Ticaret Nezareti'ne dilekçe yazan Riyail Papaysan adlı gayrimüslim, arazisinin pamuk ekimine uygun olduğunu belirterek, yurt dışından pamuk ekimi için özel makine getirtip, pamuk ekimi yapmak için ruhsat istemiştir.

“ Tarsus sancağı dahilinde kain arazi-i haliye pamuk zira'ına elverişli olduğundan ve kendisi mahsusen makine celb edeceğinden ziraatine ruhsat i'tası hakkında bazı istid'aya havi Riyail Papaysan nam kimesnenin takdim eylediği arz-ı-hal manzur-u atufileri buyurulmak üzere leffen irsal kılınmış olmağla suret-i istid'aya nazaran iktizasının ifadesi mütevakkıf himmet-i behiyyeleridir.”⁴⁷

Ticaret Nezareti, adı geçen gayrimüslim Osmanlı vatandaşının bu isteğini uygun görerek gerekenin yapılmasını istemiştir. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere bölgede sanayiye dayalı tarımsal üretimin gerçekleştirilmesinde gayrimüslimler, aktif olarak rol oynamıştır.

Bölgede yoğun olarak, bağcılık ve narenciye üretiminin yapıldığı da kayıtlarda belirtilmektedir.⁴⁸ Özellikle Tarsus'ta yaşayan gayrimüslim topluluklar arasında Ermenilerin, tarımla yoğun bir biçimde uğraştıkları şer'iyeye sicillerinde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹ Ermenilerin, Namrun Yaylası'nda yoğun bir şekilde yaşadıklarını yukarıdaki tereke kayıtlarında açıklamıştık. Namrun Yaylası'nda yaşayan gayrimüslimlerin, bağ ve tarla işleriyle yoğun bir şekilde uğraştıkları ve neredeyse burada yaşayan herkesin kendisine ait bağlarının ve tarlalarının bulunduğunu söyleyebiliriz.⁵⁰

⁴⁷ BOA, A. MKT. NZD 393/91

⁴⁸ TŞS, 330/11,34,69,79,90; 331//6

⁴⁹ TŞS, 330/ 8, 11, 34, 43, 44, 86

⁵⁰ TŞS, 295/ 173,174, 299/ 227, 300/ 141, 349, 403

Bağcılık, narenciye ve pamuk üretiminin yanı sıra Tarsus ve çevresinde tütün, buğday, arpa, susam, zeytin, mısırın da yetiştirildiğini ve yetiştirilen bu ürünlerin ihraç edildiklerini biliyoruz.⁵¹ Bu nedenle tarım sektörüyle uğraşan gayrimüslimlerin üretimlerini daha çok ihraç edilen mallar üzerinde yoğunlaştırdıklarını söylememiz mümkündür. Yukarıdaki kayıtlar ve gayrimüslimlerin ticari alandaki yetkinlikleri bu görüşlerimizi doğrulamaktadır.

Tarımsal faaliyetlerle uğraşarak geçimlerini sağlayan gayrimüslimlerin ekonomik durumlarını; ticaret, sarraflık vb. sektörlerle uğraşarak geçimlerini sağlayan gayrimüslimlerle karşılaştırdığımızda tarım sektörüyle uğraşanların ekonomik durumlarının daha düşük olduğunu söyleyebiliriz.⁵² Elimizdeki tereke kayıtları da bunu doğrulamaktadır. Örneğin; Abraham adlı Ermeni çiftçinin toplam mirası 18847 kuruş iken, Marderos adlı Ermeni tüccarın bıraktığı toplam miras 24186 kuruştur.⁵³ Bir başka belgede ise; Kegürek adlı Rum çiftçinin toplam mirası 2975 kuruş, Hristo adlı Rum tüccarın bıraktığı toplam miras ise 5885 kuruştur.⁵⁴

Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekiyor. 19. yüzyıl üretim araçlarında da önemli değişikliklerin yaşandığı bir yüzyıldır. Özellikle tarımsal alanda bu daha da yoğun yaşanmıştır. Nedeni ise; üretimin tamamen tarıma dayalı olmasındandır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal alanda modern araç ve makinelerin gelişimi yaşanmışsa da şer'iyeye sicillerindeki kayıtlara ve terekelere baktığımızda Tarsus'ta eski yöntem ve araçlarla tarımın yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

⁵¹ Mübeccel Kıray, "İçel", *Yurt Ansk.*, C.5, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, s. 3644-3645

⁵² Bkz. Tablo 9

⁵³ TŞS, 295/134,174,

⁵⁴ TŞS, 305/294; 300/309

Şer'îye sicillerindeki kayıtlara göre başlıca tarım araçları şunlardır; Saban, kızak, boyunduruk, çift demiri, döğen, dirgen, araba, tahra, kürek, kazma.⁵⁵ Tarımsal alanda gücünden en fazla faydalanılan hayvanlar ise; at, katır, camus, inek, öküz, ve tosundur. Tüm bu bilgiler bize, 19. yüzyıl itibariyle Tarsus'ta tarımsal alanda buharlı makinelerin kullanımının pek yaygın olmadığını göstermektedir. Nedeni ise; hayvan ve emek gücüne göre makineli tarımın daha masraflı olmasıdır. Mevcut bu durumla beraber 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarımsal alanda başta gayrimüslimler olmak üzere makineleşme sürecine geçilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki satırlarda daha önce bahsettiğimiz arşiv belgesi de bu görüşümüzü desteklemektedir.⁵⁶ Bu anlamda tarımsal alandaki üretim araçlarında da gelişen koşullara uygun değişimler yaşanmıştır.

⁵⁵ TŞS, 289-295

⁵⁶ BOA, A. MKT. NZD 393/91

SONUÇ

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıldır. Gerek içsel ve gerekse dışsal faktörlerden dolayı Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik yaşamında bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bu gelişmeler, tüm imparatorluğu etkilediği gibi, Tarsus'ta yaşayan insanları da etkilemiştir. Tarsus kentinin nüfus yapısının büyük bir çoğunluğu, Müslümanlardan oluşmaktadır. Kentte, Müslümanların yanı sıra Ermeni, Rum, Maruni gibi gayrimüslim cemaatlere mensup Osmanlı vatandaşları ile yabancı devlet vatandaşları da yaşamaktadır.

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının, Tarsus kentinin sosyal yapısı içerisinde kendilerine ait okulları, kiliseleri, mağazaları, dükkanları, evleri, bahçeleri, tarlaları, bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin yanı sıra yabancı devlet vatandaşlarının da kentte mal-mülk edindiklerine dair kayıtlara rastlanmaktadır. Gayrimüslimler genelde aynı mahallelerde bir arada oturmaktadırlar. Örneğin; Cami'ün-Nur Mahallesi, Kızıl Murat Mahallesi, Ermeni Mahallesi Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimlerin en yoğun buldukları mahallelerdir. Yüzyılın sonlarına doğru ise, Müslümanlarla gayrimüslimlerin aynı mahallelerde bir arada oturabildikleri görülmektedir. Şer'îye sicillerinde bu görüşümüze destekleyen birden fazla kayıt söz konusudur.

Tarsus'ta önemli oranda gayrimüslim Osmanlı vatandaşı yaşamaktadır. Kentte yaşayan gayrimüslimlerin, 19.yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan siyasal reformlar sayesinde Tarsus kentinin, yönetim mekanizmasında da rol aldıkları anlaşılmaktadır. Bu gelişmede gayrimüslimlerin, kentin toplumsal yapısı içerisinde

kendilerini (nüfuslarına orantılı olarak) temsil edebildikleri sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır.

Tarsus bilindiği üzere tarihi İpek yolu üzerinde bulunan bir kenttir. Tarsus'ta canlı bir ekonomik yaşam söz konusudur. Kentin ekonomik yapısının temelini de bu anlamda ticaret oluşturmaktadır. Dokumacılık, dericilik, boyacılık, alet imalatı, tarımsal üretime dayalı gıda maddeleri, hayvancılık gibi vs. sektörlerle dayalı ticaret yapılmaktadır. Ticaretin yanı sıra kentte; tarım ve hayvancılık da yoğun olarak yapılmaktadır. 19. yüzyılda ise, üretim ve kontrol merkezlerinin değişmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarsus ve çevresi, modern tarımın yapıldığı bölgelerin başında gelmektedir. Bu yapıya uygun olarak kentte sanayinin de gelişmeye başladığı gözlenmektedir. Bu gelişmeler, kentte yaşayan tüm sosyal grupları olumlu etkilemiştir. Gayrimüslimler, Tarsus'ta yaşanan bu gelişmelerden, olumlu anlamda, daha fazla etkilenmişlerdir. Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimlerin yoğun olarak uğraştıkları sektörel iş alanları ise; ticaret, sanayi, sarraflık-poliçecilik ve tarımdır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren pamuk üretimi ön plana çıkmıştır. Üretilen pamuk, bu dönemde açılan çırçır fabrikaları tarafından işlenerek Avrupa'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu yapılanma hem tarıma dayalı sanayinin gelişmesine, hem de kentin dünya pazarlarına açılmasıyla birlikte bölge ticaretinin de gelişmesine, canlanmasına büyük katkı sağlamıştır. Buna bağlı olarak kentte sermaye birikiminin de oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu gelişmenin yaşanmasında Tarsus'ta yaşayan Mavrommatis, Simonoğlu kardeşler, Avantias kardeşler ve Trypanisler gibi önemli gayrimüslim ailelerin rolü büyüktür. Bu aileler, ticaretten sağladıkları sermaye birikimiyle kentte fabrikalar ve atölyeler açmışlardır.

Bu dönemde ayrıca kentte yoğun bir tarım faaliyeti de söz konusudur. Özellikle pamuk üretiminin yanı sıra buğday, arpa, susam, darı başlıca üretimi yapılan tarımsal ürünlerdir. Bağcılık da bu dönemde yapılan önemli bir tarımsal faaliyettir. Bağcılık faaliyeti ile Ermeniler yoğun olarak uğraşmışlardır. Gayrimüslimlere ait tereke kayıtlarında Tarsus'ta yaşayan Ermenilerin (büyük bir çoğunluğunun) Namrun Yaylası'nda bağlarının ve tarlalarının olduğuna dair kayıtlara rastlanmaktadır. Dolayısıyla kentin tarımsal üretiminde de gayrimüslimlerin etkinliklerinin yoğun olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; üretimi yapılan üzümün büyük kısmı Avrupa'ya ihraç edilirken, bir kısmı da yine gayrimüslimlere ait olan ma'saralarda şıra yapımında kullanılmıştır.

Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimlerin önemli bir ekonomik faaliyeti de tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi sarraflık ve poliçeciliktir. Gerek şer'iyecilerinde ve gerekse Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde elde ettiğimiz kayıtlarda, gayrimüslimler çoğunlukla Müslümanlara ve diğer sosyal gruplara borç para veren bankerler (poliçeci) ve sarraflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum gayrimüslimlerin ekonomik anlamda daha da zenginleşmesine ve güçlenmesine neden olmuştur. Şer'iyecilerinde karşımıza gayrimüslimlerin açmış oldukları çok sayıda alacak davaları çıkmaktadır. Borç alıp-verme ilişkisi, Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimlerin diğer sosyal gruplarla yoğun bir ekonomik ilişkide olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Tarsus'ta ticaretle yoğun olarak uğraşanlar sadece gayrimüslimler değildir. Gayrimüslimlerin yanı sıra yabancı devlet vatandaşı olan çok sayıda tüccar da bulunmaktadır. Avrupalı tüccarlar, gayrimüslim tüccarlarla ilişki kurarak işlerini yürütmüşlerdir. Bu anlamda gayrimüslimler, Avrupalı tüccarların simsarlıklarını

üstlenmiştir. Örneğin; daha önce de belirttiğimiz Elias Avanaïs, Londra merkezli Laskaridis tüccar grubunun Tarsus'taki temsilcisidir. Tarsus'un ekonomik yapısındaki bu yoğun ticari faaliyetler ve yabancı devlet vatandaşlarının bölgede sayılarının artması üzerine 19. yüzyılın ortalarından itibaren batılı devletler, kentte konsolosluklar açmaya başlamıştır.

Yabancı devletlerin, Tarsus'ta faaliyetlerini giderek artırmaya başlaması Tarsus'u yavaş yavaş çevreselleşme sürecinin içerisine sokmuştur. Gayrimüslim ve yabancı tüccarların ticari alanlardaki faaliyetlerinden dolayı genellikle yerleşim merkezleri de deniz kıyısına yakın yerler olmuştur. Bu dönemde Tarsus'un denizle bağlantısının olduğu tek yer Mersin İskelesidir. Mersin iskelesi, bir anlamda Tarsus'un dışa açılan kapısı konumundadır. Yaşanan bu ekonomik gelişmeden dolayı Tarsus kentinin ekonomik dinamiğini oluşturan gayrimüslimler ve yabancı tüccarlar ticaret merkezlerini Mersin'e kaydırmışlardır.

Genel olarak bakıldığında, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Tarsus kentinde yaşayan gayrimüslimler, hem şehrin yönetim mekanizmasında hem de sosyo-ekonomik yapısında aktif rol oynayarak şehrin gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu mevcut yapı, 1920'li yıllara kadar devam etmiştir. Ancak yaşanan bir takım önemli olaylardan dolayı (I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, nüfus mübadelesi) kentteki gayrimüslim nüfusu azalmıştır. Gayrimüslim nüfusun azalmasıyla birlikte kentteki ekonomik yapı tamamen Türk nüfusun denetimi altına girmiştir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

I. Tarsus Şeriye Sicilleri: 290, 291, 293, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 309, 312, 317, 321, 325, 328, 330, 331, 334, 335, 336, 337, 342 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicil Defterleri.

II. Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

- Dîvân-ı Hümâyûn-Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM): 13/30
- Sadâret-Mektûbî Kalemi (A.MKT) : 54/56
- Sadâret-Mektûbî Deâvî (A.MKT.DV) : 172/2, 90/17
- Sadâret-Mektûbî, Mühimme (A.MKT.MHM) : 257/97, 57/20, 14/17, 16/39
- Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Kalemi (A.MKT.MVL) : 96/56, 78/12,
- Sadâret-Mektûbî, Nezâret ve Devâir Kalemi (A.MKT.NZD): 90/44, 393/91, 191/94
- Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât (A.MKT.UM) : 169/60, 411/18, 148/86, 250/17
- Dahiliye Nezâreti-Mektûbî Kalemi (DH.MKT) : 1315/55
- Hariciye Nezâreti-Mektûbî Kalemi (HR.MKT) : 96/29, 49/87, 58/29, 35/65, 28/14, 99/40, 56/78, 42/99, 24/83, 19/92
- Hariciye-Siyasî Kısım (HR.SYS) : 80/34
- İrade-Meclis-i Vâlâ (İ-MVL) : 112/2635, 20763

III. Vilayet Salnameleri:

- 1289/ 1872-1873 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi,
 1293/ 1876-1877 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi,
 1308/ 1890-1891 Tarihli Adana Vilayet Salnamesi

B. ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

- ADIYEKE, Nükhet-ADIYEKE, Nuri, (2004), “Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin”, *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz:Mersin*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss.69-90
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, (1993), *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kehf*, Tarsus Ticaret Sanayi Odası, İstanbul.
- AKŞİN, Sina, (1997), *Türkiye Tarihi*, Cilt: II, Cem Yayınları, İstanbul.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, (1983), *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- BERKES, Niyazi, (2004), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BİLGİLİ, Ali Sinan, (2001), *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- CUINET, Vital, (2001), “La Turquie D’Asie”, Cilt: VI, Isis Yayınları, İstanbul.
- ÇADIRCI, Musa, (1991), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇIPLAK, Necati, (1968), *İçel Tarihi*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara.
- DARKOT, Besim, (1985), “Tarsus”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss.18-24
- _____, (1985), “Mersin”, *İslam Ansiklopedisi.*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt: VII, İstanbul, ss.769-772

- DEVELLİOĞLU, Ferit, (1996), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DİNGEÇ, Emine, (1998), *19. Yüzyılın İkinci Yarısında ve 20. Yüzyılın Başında Mersin'in Ekonomik Yapısı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- EKER, Aytaç, (1994), "Maruniler", *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, Cilt: XIII, İstanbul, ss.270-275
- ELDEM, Vedat, (1994), *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- EREN, Hasan, (1976), "Maruniler", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: XXIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 315-319
- ERYILMAZ, Bilal (1990), *Osmanlı Devletinde Gayrı Müslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul.
- FAROQHİ, Suraiya, (1995), *Hacılar ve Sultanlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- GENÇ, Mehmet, (2000), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GÖÇEK, Fatma Müge, (1999), *Burjuvazinin Yükselişi ve İmparatorluğun Çöküşü*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, (1985), "Konsolos", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:V, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 836-840
- GÜLER, Ali, (1996), *Türkiye'deki Gayrı Müslimler*, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

- GÜNDÜZ, Şinasi, (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (1988), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti Ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAZGAN, Gülten, (1999), *Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- KAZICI, Ziya, (1977), *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınları, İstanbul.
- KEYDER, Çağlar, (1995), "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.642-652
- KIRAY, Emine, (1995), *Osmanlı'da Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KIRAY, Mübeccel, (1982), "İçel", *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt: V, Anadolu Yayınları, İstanbul, ss. 3616-3757
- KOMİSYON, (2003), *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Editör: Fevzi Demir, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin.
- KOMİSYON, (2004), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Editör: Halil İncılık, Donald Quataert, Cilt: II (1600-1914), Eren Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜK, Cevdet,(1985), "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: IV, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.1007-1024

- MANTRAN, Robert, (1995), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt: I, Cem Yayınları, İstanbul.
- ORHONLU, Cengiz, (1990), *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber, (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____, (1985), “Tanzimat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: VI, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1545-1554
- ÖZ, Hikmet, (1982), *Bilinmeyen Tarsus*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZYÜKSEL, Murat, (1988), *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul.
- PAKALIN, M. Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Şevket, (2003), *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, K Kitaplığı, İstanbul.
- POŞ, Abdullah, (2003), *Şer’iye Sicillerine Göre Tarsus (1305-1315/1887-1897)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- RAMSAY, W. M., (2000), *Tarsus (Aziz Pavlus’un Kenti)*, Çeviren: Levent Zoroğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- REİNERİ, İrini, (2005), “Industries Of The Grek Orthodox In The Region Of Cukurova (1880-1924)”, *Tarih İçinde Mersin Kolokyum II*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, ss. 110-114

- SAHİLLİOĞLU, Halil, (1968), “1763’te İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi”,
Belgelerle Türk Tarihi, ss. 53-57
- SARC, ÖMER CELAL,(1999), “ Tanzimat ve Sanayimiz” , *Tanzimat I*, Komisyon,
MEB Basımevi, İstanbul, ss.423-440
- SÜMER, Faruk, (1985), “Ramazanoğulları” , *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IX, Milli
Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 612-620
- TABAKOĞLU, Ahmet, (2000), *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1998), *Osmanlı Tarihi*, Cilt: II, Türk Tarih Kurumu
Yayınları, Ankara.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, (1985), “Ermeniye” , *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IV, Milli
Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 317-321
- YİNANÇ, Refet, (1993), “Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler” ,
Türk Tarihinde Ermeni Sempozyumu Tebliğler ve Panel Konuşmaları,
İzmir, ss. 67-73
- YORULMAZ, Şerife, (2004), “Yabancı Tüccar ve Gayrı Müslim Tebaanın Mersin
Ekonomisindeki Rolü” , *Sırtı Dağ-Yüzü Deniz: Mersin*, Yapı Kredi
Yayınları, İstanbul, ss.315-334
- _____, (2005), “ Doğu Akdeniz’de Bir Cemaat Serüveni: Liman
Kenti Olma Sürecinde Mersin’de Gelişen ‘Mersin Taifesi’ ” , *Tarih İçinde
Mersin Kolokyum II*, Mersin Üni. Yay., Mersin, 2005,s.68-95
- ZAIM, Sabahaddin, (1999), “Yükselme Devrinde Osmanlı Devleti’nin İktisadi
Durumu” , *Osmanlı*, Cilt: III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 32-44

EKLER

EK: 1

Tarsus ve çevresinin pamuk ziraatına elverişli olmasından dolayı, bölge de makineli pamuk ziraati yapmak isteyen Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşının Ticaret Nezaretine yaptığı başvuru dilekçesinin Türkçe çevirisi ve Osmanlıca metnin tıpkı çekimi aşağıdadır. BOA, A.MKT.NZD 393/91.

Ticaret Nezaret-i Celilesine

Tarsus sancağı dahilinde kain arazi-i haliye pamuk ziraatına elverişli olduğundan ve kendisi mahsusen makine celb edeceğinden ziraatine ruhsat i'tası hakkında bazı istid'aya havi Riyail Papaysan nam kimesnenin takdim eylediği arz-ı-hal manzur-u atufileri buyurulmak üzere leffen irsal kılınmış olmağla suret-i istid'aya nazaran iktizasının ifadesi mütevakıf himmet-i behiyyeleridir.

Hülasadan

EK:2

Fransız vatandaşları olan Pencona ve Bertırak'ın Konya ve Yozgat çevresinden satın aldıkları zahirenin Tarsus iskelesine nakiline engel olunmaması, zahire için Tarsus iskelesine gemilerin gönderildiğini dolayısıyla zahirenin ihracına izin verilmesi Konya ve Ankara valilerine gönderilen yazının Türkçe çevirisi ve Osmanlıca metnin tıpkı çekimi aşağıdadır. BOA, HR.MKT, 96/29.

Konya ve Ankara Valilerine Tahrirat-ı Samiye

Fransa devlet-i fehimesi tebasından beriyyet-ül-şamda mukim Pencona ve Bertırak nam tacirler Konya ve Yozgat havalisinden otuz bin keyl zahire mübayaa etmiş iselerde bunun Tarsus iskelesine nakline mümanaat olunduğu ve mücerred işbu zahirenin celbi için mezkur iskeleye sefain-i lazıme gönderildiği (canibi sefaretden) ifade kılınmış olup zahire ihracı hakkında mukaddema ittihaz olunan memnuiyyet mü'ehhiren ba-iradeyi seniyye lağv olunarak icab-ı keyfiyet her tarafa yazıldığı misüllü savb-ı devletlerine dahi bildirilmiş olmağla zikr olunan zahirenin emsaline ve talimat-ı ahire'ye tevfikan nakl ve ihracına ira'e-yi ruhsat olunması hususuna himmet buyurmaları siyakında şukka.

EK:3

Tarsus'ta yaşıyan Fransız tüccarı Hoca Nekansi ve Selos'un Rumlardan satın aldıkları ve ülkelerine naklettikleri zahireden, Bereketli madeninden alınan bac vergisinin haksız olduğunu, alınan bac vergisinin geri verilmesi gereklidir. Çünkü yapılan antlaşmalar çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde alınan ve yurtdışına gönderilecek olan mallardan gümrük vergisini ödedikleri için bir daha bac vergisinin ödenmeyeceği yapılan antlaşma şartlarında belirtilmiştir. Tarsus'ta oturan Fransız Konsolusu tarafından hükümet nezdinde girişimde bulunulmuştur. Osmanlı hükümeti, Konya valisine gönderdiği yazıda, adı geçen kişilerin aldıkları zahirenin miktarını ve ne kadar bac vergisinin alındığının öğrenilmesini istemektedir.

Bac vergisinin yapılan antlaşmalar çerçevesinde alınmayacağını, ama adı geçen yerde alınan vergi, Derbend (Boğaz) bac'ıdır. Derbend bacı ihale ile mültezimlere kiralandığı için bu konuda bir şey yapılamayacağını ve derbend bacı hakkındaki bu bilgi, antlaşma yapılan tüm devletlere bildirilmiştir. Bac vergisinin, hangi durumlarda, nasıl alınacağına dair merkezden, Konya valisine gönderilen yazının Türkçe çevirisi ve Osmanlıca metnin tıpkı çekimi aşağıdadır. BOA, A-MKT-MVL 78/12.

Konya Valisine

Fransa devlet-i fehimesi tüccarından Tarsus'ta mukim Hoca Nekansi ve Selos ve terekelerinin Rum tarafından mübayaa ve nakl etmekte oldukları zahirenin Bereketlü Madeni hümayunundan mesrurunda bac memuru tarafından resm-i bac alınmakta olduğundan men'i ve alınan bac resminin istirdadı devlet-i müşar-ün-ileyhanın Tarsus'ta mukim konsolosu tarafından iş'ara olunarak düvel-i mütehabbe tüccar ve tebasının memalik-i devlet-i aliye mahsulat-ı araziye ve sanayiyesinden aldıkları emtia ve erzakın uhud methinde icabınca iktiza eden gümrük rusumu mademki iskelelerde tediye olunacaktır ahir mahallerde resm-i bac ve nam-ı aherle rusumat ahz olunmaması şurut-u müesses iktizasından bulunmuş olduğundan keyfiyetin bi-l-tahkik tacir merkumların geçirmiş oldukları zehairden ne mikdar bac alınmış ise istirdadıyla ba'd-ezin bir güne resm-i bac alınmaması hususunun memurine tefhimiyle keyfiyetin iş'arı hakkında mahallerine izbar olundukda Maliye hazineyi celilesinden ihale olunmakta olan Çamardı kazasında vaki' rusumat bac-ı bazar rusumu olmayıp derbend bacı olmak mülabesesiyle gerek devlet-i aliye ve gerek düvel-i muhabbe teba ve tüccarının Rum tarafından mübayaa edip Tarsus tarafına ve mahal-i merkumdan bi-l-mübayaa Rum tarafına derbend-i mezkur çaresiyle gelip giden emtia ve eşya ve zehairden hin-i ihdasından beri yedinde bulunan emr-i ali mucibince teamül kadimine ve usul-u cariyeyi mehliyesine tatbiken rusum-u mugadesi mültezimi tarafından ahz olunmakta olduğu cihetle düvel-i mütehabbe tüccarı eşyasından hususa gelen rusumatın bi-l-hesab mültezimi bulunan Hacı Mehmed ağanın deruhte eylemiş olduğu top bedelinden tenzili lazım geleceği ve buda hazineyi celileye hasarı müeddi olacağı Niğde ve Çamardı kazası mahallerinin cevaben varid olan mazbatalarında beyan olunmuş olduğundan bu babda ne vechle hareket olunmak lazım geleceği istizanına dair tevarüd eden tahrirat-ı

behiyyeleri üzerine kuyuda müracaat olundukda Maliye hazineyi celilesinden mazbut varidatdan Niğde sancağı dahilinde kain Bereketlü Madeni hümayununa merbut Kamışlı der-bendi liva-yı mezkurun havi olduğu kazalar rusumu varidatıyla öteden beru mahalince ve hazinece zuhur eden taliblerine maktuen ihale olunmakda olduğu misüllü yetmiş senesine mahsuben Frenk hanedanından(?) Hacı Mehmed ağa ile Zapneoğlu Ensiti uhdelerine sarraf Zapneoğlu Yorgi ve yetmiş bir senesine mahsuben dahi Hacı Mehmed ağa ve İbrahim efendi uhdelerine sarraf Çivioğlu Sava taahhüdlere ve malum-ül-mikdar bedelat ile ba-iradeyi seniyye maktuen ihale kılındığı ve bedelat-ı merkume meyanında der-bend-i mezkurun yetmiş senesine mahsuben yirmi iki bin altı yüz yetmiş iki ve yetmiş bir senesine mahsuben dahi yirmi beş bin yedi yüz yirmi iki kuruş bedel olduğu ve düvel-i ecnebiye tüccar ve tebasının Anadolu ve Rumeli taraflarında olan der-bend-i vesair mahallerde ticaret-i hariciyeye müteallik olan eşyadan yani diyar-ı ecnebiyeden gelmiş veyahud diyar-ı ecnebiyeye gitmek üzere memalik-i mahrusa mahsulat-ı araziye ve sanaiye ve eşyayı sairesinden mübayaa olunmuş olan şeylerden ve hayvanatdan bac resmi talep olunmayıp yalnız ticaret-i dahiliye usulunce memalik-i mahrusa mahsulat-ı araziye ve sanaiye ve eşyayı sairesinden olmak üzere tüccar-ı ecnebiyenin mübayaa ederek yine memalik-i mahrusa derununda furuht eyleyecekleri eşya ve hayvanatdan devlet-i aliye tüccarı misüllü rusumat-ı mukarrere-i mülkiyenin bi-l-istisna alınması ve bu iki nev'i tüccarın fark ve temyizi için mübayaa olunan mahallerde gümrük defterlerine kayd etdirildiği dikkat verilecek tezkirelere sarahaten kayd olunup evvel makule der-bend vesair mahallere vurudunda ibraz olunarak kangı nev'inden ise yani harice çıkacak eşyadan ise bac alınmaması ve derun-u memalik-i şahanede satılacak ise bac resmiyle rusumat-ı sairenin talep olunması müesses olan nizamı iktizasından idüğü kayden teybin etmiş ve

tüccar-ı merkumenin der-bend-i mezkurden geçirip rusumat-ı ahz olunduğu beyan olunan eşyanın ticaret-i hariciyeye dair olup olmadığı ve rusum-u me'huzanın mikdarı tevarüd eden evrakda tasrih olunmamış olduğundan bade-hu nizamına tevfikeyen icrayı iktizasına bakılmak üzere evvel emirde tüccar-ı merkumenin der-bend-i mezkurden imrar etdirip rusumat-ı ahz olunduğu beyan kılınan eşyanın gümrük tezkerelerinde resm-i gümrüğünden ma-ada rusumat alınmayacak ticaret-i hariciye eşyası olduğuna dair kayd ü işaret var mıdır ve alınan resm-i ne-mikdardır buralarının izahen iş'arı hususunun savb-ı valalarına bildirilmesi meclis-i muhasebeye maliye ve meclis-i valada tezekkür ve tensib olunmuş olmağla ber minval-i muharrer tedkikat ve tahkikat-ı muktezinin icrasıyla keyfiyetin izahen ve sarien bu tarafa iş'arı hususuna himmet buyurmaları siyakında şukka